

Literatura obrozeného národa.

(Od roku 1848. do našich dnů.)

Rok 1848. jest významným mezníkem v českých dějinách vůbec, neboť v této chvíli hnutí obrozenské, dotud téměř výlučně literární a vědecké, stává se směrem politickým. S ostatními národy dotud absolutistického Rakouska, jež proměňuje se ve stát ústavní, také Čechové hlásí se o svá politická práva a přenášejí do oblastí veřejného boje jak svoje dávně tradiční snahy státoprávní, tak svůj program národně jazykový; také úsilí o slovanské sjednocení a slovanskou vzájemnost občas zasahuje do vývoje české politiky. Takto veškerý národní život český se zveřejňuje, zabíraje vždy širší oblast zájmovou; politiku doplňují snahy sociální a hnutí hospodářské a postupným probuzením nových vrstev ku práci veřejné hlásí se vedle zájmů všeobecně národních také zájmy třídní. Ohlas všech těchto veřejných dějů sledává se značnou měrou také v literatuře, zejména od šedesátých let, kdy po období politické reakce veškeré rozptýlené síly národní se sbírají a soustředí.

Vůdčí myšlenka vývoje literárního obměňuje se na-prosto: kdežto obrodné hnutí předbřeznové bylo v jádře součástí všeevropského romantismu, hlásí se teď nové duševní proudy. Francouzská „červencová“ revoluce, škola „Mladého Německa“, radikální stoupení t. zv. levice hegelovské připravily půdu liberalismu a demokratismu; nastolily na místo citového a vášnivého vzrušení romantického břitkou kritiku společenskou a širavou skepsi filosofickou; osvobodily se od exotické záliby pro vzdálené kraje a doby ve prospěch složitého a vroucího zájmu o přítomnost a skutečnost; emancipovaly ženu, zamítnuvše romantickou mystiku lásky;

prováděly nelítostnou kritiku náboženskou na místě katolického mysticismu období předchozího. Braly rády svoje podněty ze sociálního vření i z hospodářských protikladů svého okolí; dávaly se často vzněcovatí přírodními vědami a nabádati exaktní methodou. Vedle básníka, jehož typ značně v tomto čase demokratickém se obměnil, vstupuje do popředí písemnictví žurnalista a stává se mocí; žurnalismus vytvořil nové literární druhy (feuilleton, charakteristiku, cestopisný obrázek), určuje látkový výběr, přeměňuje dialog i vůbec sloh prósy, která nabývá vrchu nad veršovaným básnictvím. Při tom pozvolna ztrácí se tradiční povědomí literární a souvislost s předcházejícími směry; snaha po klasicismu, která byla, ač utajena, přece vlastní i řadě básníků romantických, nenalézá v tomto pokolení porozumění. Z různých těch pramenů částečně původu neliterárního slévá se pak pozvolna jednotný proud realismu, probíhající všemi literaturami evropskými v poslední čtvrti XIX. věku.

V české literatuře poměry ty jsou velmi složité. Z romantismu zůstávají i pro dobu budoucí dvě mohutné tendence, jednak prohloubená idea národnosti, která v politických zápasech vždy nových nabývá síl a prosycuje všecku literaturu, jednak kult prostého lidu, jenž později vede k pozorování zpola ethnografickému, zpola realistickému a tím šťastně oplodí naše písemnictví krásné. Všecky myšlenkové i slovesné proudy, valící se z ciziny, nacházejí u nás vděčnou půdu, ale tato obrovská vína kosmopolitismu naráží na pevný a vysoký břeh slovesného umění uvědoměle národního, navazujícího na starší naši poesii obrozeneckou: tento velký zápas kosmopolitismu s národní literaturou, eklekticky seskupených vlivů cizích s tradicemi domácimi, jest hlavní dějinný motiv našeho slovesného vývoje v posledním půlstoletí. Kosmopolitické tendence znamenaly v písemnictví českém veliký pokrok: byly přineseny nové vzory, nové útvary básnické, byla zdokonalena zevní forma básnická; ježto zjednány styky s různými literaturami, odstraněna výlučná jednostrannost vlivu německého; konflikt mezi vlivem písemnictví západoevropského a literatur slovanských přinesl nový vzruch. Vždy více vyhledávala naše literatura sbližení s ostatními uměními, což jí bylo jen ku prospěchu; kritika, která pod vlivem „Mladého Německa“ vstoupila do Čech a těsně se sloučila s novinářstvím, čerstvě vykvetlým, ukazovala básníkům k novým cílům.

Vedle básnictví veršovaného, k němuž se jako zvláště bohatá větev přidružila poesie překladová, bohatě rozkvetla novellistika, dotud málo pěstovaná; v ní přihlásily se domácí tradice mocným rozmachem románů historického; hnutí realistické pronikalo v ní dosti záhy, posíleno studiem života lidového. Avšak dramatická poesie nedovedla se ani tentokráte vzchopit, ačkoliv právě divadlo bylo v popředí zájmu národního a ač v této době vymanilo se z područí scény německé neb utrakvistické; přílišný, nezpracovaný vliv ciziny a nedostatek tvůrčích talentů bránil jeho rozvoji.

S literaturou krásnou mohutnělo i písemnictví vědecké, zůstávajíc věrno zásadě Jungmannově o nutnosti znárodniti veškerou literaturu naukovou a podporováno v druhé polovici tohoto období velkými kroky o samostatnou organizaci české vědy, zejména rozdělením pražského vysokého učení r. 1882., čímž byla universita vrácena zas českému národu, a zřízením „České Akademie císaře Františka Josefa I. pro vědy, slovesnost a umění r. 1890. Při tom, přirozeným postupem, odborná věda odtrhovala se vždy více od literatury t. zv. krásné; proto jest se i literárnímu dějepisci obmeziti na vylíčení rozvoje věd duchovních, jichž souvislost s poesíí jest stále patrná a upustiti od výkladu rozvoje věd exaktních, přírodních a technických (což v tomto oddíle též důsledně provedeno).

Přehlednost žádá, aby doba ta, vyplňující více než život dvou generací, byla periodisována, třeba že jednotného spolehlivého dělitka není. Zde provedeno toto seskupení:

1. doba přechodu a reakce (asi do polovice let padesátých),
2. doba Nerudova a Hájkova (asi do polovice let sedmdesátých),
3. doba přítomná (do dneška).

Literatura předmětu. Ze souborných knih na str. 95 uvedených patří sem poslední dva svazky (III. díl část 1 + 2) díla *Literatura česká devatenáctého století* (1905 a 1907), pak II. díl *Denisových Čechů po Bílé Hoře* 1905. Souvislé vylíčení literatury té doby i její vědeckého písemnictví podává velký Památník na oslavu padesátého jubilea panovníckého císaře Františka Josefa I. (1898), zejména v stati Jana

V oborníka Padesát let české literatury; cenu z tohoto Památníku mají hlavně údaje knihopisné; praktickou ač nevědeckou pomůckou knihopisnou a životopisnou jest i Fr. Bačkovského Přehled písemnictví českého doby nejnovější 1899. Celkový obraz i nejnovější literatury české v hlavních rysech podávají dva informační spisy německé, obsahující i písemnictví starší a nejstarší: Jose Karásek *Slavische Literaturgeschichte* I. II. (Leipzig 1906) a Jan Jakubec a Arne Novák, *Geschichte der böhmischen Literatur* (Leipzig 1907). Některé druhy literární lze studovati se zvláštními pomůckami. Historicko kritický soubor nejpřednějších děl této periody poskytuje sbírka „Čeští spisovatelé XIX. věku“ (posud asi 20 sv. redakcí Jar. Vička od r. 1904.) vesměs s cennými úvody a poznámkami. Studiu české moderní novellistiky slouží J. Máchálův přehled „O českém románu novodobém“ (1902); studiu lyriky několik anthologií, zejména Jar. Goll „Anthologie české lyriky“ (1872), Fr. Bílý „Patery knihy plodů básnických“ (1892), „Česká poesie XIX. věku“ o V. dílech uspořádaná „Spolkem českých spisovatelů belletristů Máj“ (1897—1899) s dodatkem „Nová česká poesie“ (redakcí V. Dyka a A. Nováka 1907).

1. Doba přechodu a reakce.

Již v polovici čtyřicátých let nastává v českém písemnictví značné ochabnutí a mrtvý klid; velcí básníci období předcházejícího se odmíceli, mladší pokolení nemělo duchů tvůrčích a i nejnadanější z něho utápěli se buď v parafrazi starších vzorů neb stravovali se rozporem mezi mohutným chtěním a slabými silami. Veršovaná poesie této doby, která přes léta nejtuzší reakce politické potrvála až hromadného vystoupení pokolení Nerudova, nemá cennějších plodů, zajímá však značně přechodem od starších ideí romantických k novým básnickým i myšlenkovým směrům a poskytuje dějepisci literárnímu svým osobitým poměrem k Máchovi problém zvláště poutavý; k ní druží se zvláště hojně pěstovaná literatura překladová. V novellistice jeví se nové proudy literární, a to jak realismus studující podrobně život lidu, tak i sociální pojetí slovesného umění, dosti mocně a uvědoměle; na růz-

ných místech oblasti české hlásí se pokusy o pravdivé, malebné a živé zpodobení skutečnosti lidové namnoze s tendencí sociálně reformní. Mnohem větší měrou než v literatuře krásné zjevuje se v čtyřicátých letech, chystajících velkou revoluci r. 1848., i v době reakce, než podařilo se vídeňské vládě utlumiti život veřejný, nový život v žurnalistice a to nejen politické, nýbrž i lidové vzdělávací: největší osobností této doby jest genialní novinář Karel Havlíček, kolem něhož kupí se menší talenty žurnalistické; Havlíčkem však počíná zároveň česká kritika a české básnictví satiricko-tendenční dostupuje v němvrchole. K revoluci politické druží se také revoluce myšlenková, jejímiž nositeli jsou filosofové čeští, kteří neutkvívajíce na abstraktních pomyslech, zasahují kriticky i reformně do života, zejména náboženského, aby tam klesli cestu volné myšlenky i za cenu pronásledování od církve a státu. Ve skupinách takto vyznačených bude zde probrána veškerá přechodní literatura končících se čtyřicátých a padesátých let.

Básníci přechodní.

Epigoni vlastenecké poesie v Čechách vyčerpali do posledních možností podněty dané Kollárem i Čelakovským, takže bez nebezpečí nudného opakování nebylo lze se brát jejich cestou; skutečně zejména Čelakovskému již v polovicích čtyřicátých let ubývá napodobitelů, kdežto Kollár spíše myšlenkově než básnický vábí duchy prodchnuté myšlenkou slovanskou a pak muže spíše vědecky, hloubavě než básnický, obrazotvorně nadané. Za to stává se K. H. Mácha, byť nikoliv v celistvosti svého zjevu, mládeži příkladem a zejména celková duševní nálada obestírající jeho osud i dílo vrací se u mladých básníků, což vynáší jim u současníků, ne-li výtku nenárodnosti a citové nepravdivosti, tedy alespoň neporozumění. Cestou Máchovou přicházejí mladí poetové k novým vzorům: k rezervaným světobolcům, beznadějným melancholíkům, ale i k ironikům vlastní bolesti: k Byronovi, Lenauovi, Puškinovi, Heineovi. Vše to obrážejí ve svých dílech básníci, kteří později uchýlili se k jiným oborům, J. P. Koubek, V. B. Nebeský, K. Sabina.

Jan Pravoslav Koubek (1805—1854), rodák blatenský, odešel uprostřed studií právnických r. 1830. na šest let do Polska jako vychovatel v domech šlechtických, což učinilo z něho velkého-

znalce a nadšeného ctitele polského a ruského básnictví. Roku 1839. stal se professorem českého jazyka a české literatury při pražské universitě, kdež vytrval až do smrti, přednášeje od r. 1849. též o polštině, působě na své posluchače bohatými národně buditelkými podněty a nadšením pro poesii domácí, zejména pak pro moderní básníky cizí, zanedbávaje však činnost vědeckou. Naukové práce Koubkovy jsou skrovný počtem i významem; za to básnická činnost jeho, ač většinou fragmentární a nehotová, jest velmi zajímavá. Již do Haliče přinášel si obdiv pro Čelakovského a lidovou píseň, slovanské nadšení Kollárovske, kromě toho však i kult Byrona a jeho ruských, polských a německých následovníků; vše to posílilo se pobytem mezi Poláky a svědomitým studiem jejich básnictví, ač i nadále pěstoval Koubek poučné, často značně suchopárné básnictví slovanskovlastenecké, jevíci jen výjimkou oplodnění moderními ideami uměleckými; kromě toho po stopě Čelakovského a Langerově liboval si v krotké časově literární satíře. Ze satirických básní Koubkových valně vybledlých a zastaralých přednější jsou „Sylvestrova noc“ (1846), „Sněm ženský“ (1847), „Krotké znělky“ (1853) a největší „Básníkova cesta do pekel, Nové Jiříkovo vidění aneb Orfeus redivivus“ (1842—1854; vydání teprve posmrtné; nová kritická edice L. Quise v Svět. knih. 1904); ale nekonečná reflexe, únavné didaxe a suché moralisování naprosto ničí dojem této fragmentární skladby bez děje, jež chtěla v duchu liberárním bičovati poměry politické a literární ve formě „směšnohrdlnského eposu“. Hluboký cit, vroucí nadšení pro věc slovanskou a pro úkol básníkův, podrobné studium poesie české i cizí prozrazuje řada elegií „Hr oby básníkův slovanských“ (souborně až 1857), leč nedostatky básněni Koubkova, mnohomluvné opakování, rozvleklé didaxe, zmatený plán činí i tuto skladbu nestravitelnou; poznáváme z ní však zásady, kterými Koubek s katedry mocně působil na mladé pokolení. Velmi svěží jest idyllický obrázek veršem „Rokok“ (1847) plný dobového tepla a archaistické drobnomalby. (Sebrané spisy Koubkovy vyšly péčí F. L. Vorlíčka a J. V. Friče bez pečlivé redakce r. 1857.—1859. ve IV dílech, rozbor jeho činnosti a jeho významu podali zejména Jar. Vlček ve „Zvonu“ [1904] a Josef Hanuš v Literatuře české XIX. stol. III 1 str. 234—283.)

Václav Bolemír Nebeský (1818—1892) narodil se na Novém Dvoře u Kokořína 18. srpna 1818; vykonav studia v Litoměřicích, v Praze a ve Vídni, působil jako vychovatel, od r. 1849. jako universitní docent řečtiny, konečně od r. 1850. jako redaktor „Musejníka“ a od r. 1851. jako sekretář Českého Musea, jehož dějiny napsal. Tu vytrval do své smrti dne 17. srpna 1882. Básnická činnost Nebeského náleží jeho mladším létům; tehdy pod vlivem K. H. Máchy, německé romantiky, Lenaua, Byrona a Mickiewicze v básních obsahu milostného i přírodně reflexivního ve verších vlasteneckých a meditačních hledal výraz pro hluboký bol svého samotáfského srdce a své těžce dumavé citovosti. Drobné ty verše, otiskované v letech 1838—1844 v různých časopisech vyšly knižně teprve r. 1886. jako „Básně“ redakci Nerudovou v „Poet. besedách“ (sv. XXVII.). Závěrem básnické tvorby Nebeského byla velká romantickofilosofická báseň „P r o t i c h ů d c i“ (1844 a r. 1882., též v „České poesii XIX. věku“ 1897 v I. díle), prozrazující ještě větší měrou než drobné verše mocný vliv Byronův, Lenauův, Máchův a slučující známý motiv světové poesie o Ahasveru, představiteli titanské touhy po svrchovaném poznání s motivem mladého jezdce, pádícího za rozkoší; báseň vyznívá idealistickou resignací, která vyvírá buď z utrpení, buď z pozorování řádu vesměrného. Celou duševní náladou, silným obsahem ideovým, sledováním stop Máchových, souvislostí s moderní poezií zahraničnou jevil se Nebeský mladším básníkům předchůdcem a otcem moderního směru, jak vyznal J. Neruda. I když r. 1844. se Nebeský odmíchl jako původní básník, zůstal poesii věren, o čemž svědčí řada básnických překladů, prozrazujících nejen vkus umělecký, ale i čistě romantické proniknutí k duchu básníka a jeho doby. Z klassických jazyků přeložil A i s c h y l o v y „Eumenidy“ a „Promethea“ (1860), A r i s t o f a n o v y „Acharnské“ (1849), „Rytíře“ (1850) a „Žáby“ (1870), P l a u t o v y „Pleníky“ (1873) a T e r e n t i o v y „Bratři“ (1871), z moderních literatur „Kytici ze španělských románů“ (1862) a „Novořecké národní písně“ (1864). Hlavním předmětem literárního studia V. B. Nebeského v mužných letech byly dějiny literární, kde v duchu velkých německých romantiků a Gervinově snažil se vyložit hlavní plody staršího českého písemnictví z dobového ducha a z evropské souvislosti kulturní, při tom však i posoudit z hlediska kritickoaestetického; podobnou cestou rozebíral

těž nejdůležitější plody literatur světových; studie ty naplňují Časopis musejní v letech 1845.—1866.; v nich jest hlavní význam Nebeského. (Srv. J. Hanuš, Život a spisy V. B. Nebeského 1896.)

Ještě v době svého vídeňského pobytu usiloval V. B. Nebeský, asi pod vlivem zpřátelených básníků českoněmeckých získati Židy pro českou věc národní, čehož doklady jsou články v „Květech“ a v „České Včele“ (1846), jež se setkaly s prudkým odporem Havlíčkovým. O tyto snahy Nebeského sdílel se židovský básník a uvědomělý Čech, zeť proslulého M. Hartmanna, *Siegfried Kapper* (1821—1879), pražský lékař. Souhlas Nebeského vyvolaly jeho vlastenecké verše „České listy“ (1846); cesty po krajinách jihoslovanských a studia tamnější poesie národní vzbudily v něm živý zájem o srbskou epiku lidovou, jenž se projevil řadou překladů ze srbštiny do němčiny, později pak i českými překlady „Z pěvy lidu srbského“ (1872—1874 ve II sv.) a ohlasy „Gusle, ohlasy písní černo horských“ (1876). Bohatou hrou fantasmie vynikají jeho prosaické „Pohádky přímořské“ (1873).

Již před pobytem vídeňským mocně působil na Nebeského, znovu mu ukazuje k Máchovi, německé romantice a mladoněmeckým tendencím, jeho důvěrný přítel, dobrodružný

Karel Sabina (1813—1877). Narodil se v Praze z největší chudoby dne 29. prosince 1813; prožil trudné mládí dítěte proletářského, studoval na ak. gymnasiu pod Jungmannem, sympathisoval s polským hnutím a záhy opustiv studia, oddal se výhradně žurnalistice a literatuře, nejprve v Praze pak ve Vídni, pak zase v Praze, kdež od r. 1845. byl středem tajného ruchu politicko-revolučního; r. 1848. stál v čele radikální strany politické a střetl se proto ostře s Havlíčkem. Propaganda revoluční vynesla mu osmileté tuhé vězení v Praze a v Olomouci. Vyšed r. 1857. ze žaláře, vrhl se zase do ruchu literárního, sociálně i politicky radikálního, organizoval dělníky, živě se účastnil založení strany mladočeské, až konečně dohnán hmotnou bídou, vstoupil do služeb policie jako agent provocateur. Když z toho r. 1872. veřejně usvědčen, vyloučen byl z české společnosti a zemřel v nouzi a opovržení dne 9. listopadu 1877.

V osudech Sabinových jest mnoho záhadného a nevysvětleného, svůj původ, svůj pobyt v žaláři zahaloval Sabina sám rouškou tajemství a tím větší hra leží nad jeho t. zv. „zrádčovstvím“, nad jeho službou policii, nad jeho poměrem

ku stranám revolučním; akta této doby jsou příliš nepřístupna, než aby bylo lze Sabinu prostě odsouditi, jak učinili jeho vrstevníci.

V době před revolucí r. 1848. byl Sabina nejnaděšenějším a nejměleším hlasatelem krajního byronismu a pokračovatelem i zastáncem svého důvěrného přítele Máchy, jak svědčí jeho hluboce lyrické a vnitřní pravdivostí úchvatné, ač formálně nedokonalé „Básně“ (1841) i příšerná povídka na hrůzostrašné motivy byronské „Hrobník“ (1844), konečně i sbírka prosaických prací namnoze sociálních námětů „Povídky pověsti, obrazy a novelly“ (1845 ve II sv.) a trosky historického románu husitských dob „Obrazy ze XIV. a XV. věku“ (1844). Vyšed z vězení, seslíhl Sabina ve své próse notu sociální, přimknul se ku směru a k technice románopisců mladoněmeckých, propadal však, hnán starostmi o chléb, nebezpečné psavostí, která vedla k povrchnosti a k ledabylosti. Literární cenu z jeho pozdějších prací mají zvláště „Na poušti“ (1863, původně „Synové světla“, na nichž pracoval Sabina od r. 1859., nové vydání 1908), velký to pokus o román sociální; živá malba ze života politických vězňů v době reakce „O živěné hroby“ (1870, nově 1908), filosofická skladba novellistická „Morana, čili Svět a jeho nicoty“ (1874); problémový román „Blouznění“ (1857) a satiricko-humoristický „Věčný ženich“ (1863).

Hledaje v literatuře obživu, neobmezoval se Sabina pouze na básnictví a novellistiku; mámeť od něho i veselohry na př. svižný „Inserát“ (1866), frašky jako „Kocour a kočka“ (1870), truchlohru historickou „Černá růže“ (1867), pak několik vtipných libret k populárním zpěvohrám na př. „Prodané nevěstě“, „Braniborům v Čechách“, „Starému ženichovi“, „V studni“.

S přítelem svým V. B. Nebeským shoduje se Sabina vydatnou a obzíravou činností kritickou a literárně historickou, již v časopisech, almanaších i samostatných monografiích rozvíjel hlavně v čtyřicátých a šedesátých letech, vždy se zřetelem k evropskému ovzduší kulturnímu a se snahou rozšířiti duševní obzory české ve smyslu moderním. Největší ovoce těchto snah jest objemný „Dějepis literatury československé staré a střední doby“ (1860—1866), velkolepě myšlený, leč chvatně a povrchně provedený.

(Literatura o Sabinovi vždy roste : životopis jeho podává J. E. Sojka v sbírce „Naši mužové“ 1862 ; revisi jeho konečné tragoedie J. Arbes v „Naší Době“ 1896 (II.) ; úhrnnou charakteristiku jeho činnosti socialně organisatorské Jiroušek ve „Vlasti“ XVI. (s hlediska katolického) ; obraz jeho osobnosti Jiří Karásek ze Lvovic v časopise „Co měsíc dal“ 1905 (II.), týž i rozbor jeho poesie v knize *Renaissanční touhy v umění* 1902 ; jiný rozbor jeho poesie podal M. Zdziechowski (viz na str. 211). Přehled literárně historický napsal J. Máchal v „Literatuře české XIX. stol.“ III. 2 str. 412—450).

Božena Němcová a počátky realistické povídky české ze života lidového.

Česká realistická povídka počíná Boženou Němcovou : ale literární činnost této obdivuhodné ženy, jež v životě stále více se odkláněla od starší pozdně romantické generace k mladému pokolení literárnímu, spojuje umění a snahy písemnictví předbřeznového s novou dobou. První drobnokresby B. Němcové ze života venkovského lidu českého jsou pouze belletristicky zabarvené obrázky národopisné a vycházejí ze soustavného studia tradic i zvyků lidových, jemuž Němcová v prvním období svého působení horlivě se věnovala ; leč duševním vývojem svým vedena ku předu vkládala B. Němcová do svých děl vždy více reformně časové tendence a chvílemi i ohlasy vlastního přemýšlení filosofického, neztrácejíc však nikdy smyslu pro malebnou a původní skutečnost a pro typičnost postav i dějů. Leč odešla dříve, než dospěla jako umělkyně a než vypracovala se k útvaru široce založeného románu ; podněty její rozvésti a provésti směřo- teprve pokolení následující. Skoro současně s ní ohlašují se na různých koncích oblastí československé pokusy o realistickou povídku ze života venkovského lidu ; mohou se jí vyrovnati láskou k lidu, podrobnou znalostí jeho života, nikoliv však poetičností a typičností.

Božena Němcová (1820—1863) narodila se jako Barbora Panklová, dcera podkoního vévodkyně Zahaňské ve Vídni dne 5. února 1820. Jako malé dítě odstěhovala se s rodiči do Ratibořic u České Skalice, kdež kromě podhorské přírody a rázovitého lidu tamnějšího zvláště mocně na ni působila babička se strany matčiny Magdaléna Novotná. Vychodivši školy v Skalici a ve Chvalkovicích vrátila se roku 1833., oddána

romantice četby, lásky a blouznění, až r. 1837. vdala se bez lásky za finančního respicienta Josefa Němce. S mužem střídala často bydliště a dojmy: v Červeném Kostelci přilnula k lidovým vrstvám, po krátkém pobytu v Josefově a v Litomyšli odešla do Polné, kdež stala se uvědomělou Češkou a vlastenkou. R. 1841.—1845. žili Němcovi v Praze a krásná mladá paní, pokusivši se právě se zdarem ve vlasteneckém básnění, upoutala přední zástupce duševního života českého, z nichž na ni zvláštní vliv měli Josef Franta Šumavský, učený lékař a krasoduchý aesthet a překladatel Josef Rodomil Čejka (1821—1852), pak nevěsta Čelakovského B. Rajská (v. v.) R. 1848. za pobytu v Domažlicích studovala chodský lid, sbírala pohádky a konala dílo politického probuzení, což zavinilo dočasné přeložení jejího muže do Všerub. Brzy potom velmi stísněna tělesně i duševně odešla s rodinou do Nymburka a do Liberce, když však choť její jmenován r. 1850. do Jagru a záhy na to do Miškovce v Uhrách, rozhodla se s dospívajícími dětmi zůstat v Praze. Druhý její třináctiletý pobyt v Praze, jež přerušila výletem do Drážďan a třemi cestami na Slovensko a do Uher 1851, 1852 a 1855, byl velmi neutěšený. Hmotné poměry rodiny Němcovy byly skrovné, zvláště kdy r. 1854. Josefu Němcovi plat zcela zastaven; časem byla nešťastná paní nucena prosit přátel o výpomoc a milodary mnohdy ponižující. Poměr manželů byl napatý, a od úplného odcizení stupňoval se strany mužovy časem i v brutalitu, zejména když vášnivá paní, krásná i v úpadku, opětovně zapřádala milostná přátelství s muži daleko vynikajícími nad úroveň jejího chotě, tak J. I. Hanušem, F. M. Kláčelem, J. Helceletem a Čeňkem Bendlem (1833—1870), překladatelem Puškina. Jen horlivou literární prací a vzletáním do volných oblastí fantasmie osvobozovala se B. Němcová z této životní tísně. R. 1861. odešla ještě, pozvána knihtiskařem Augustou, k vydávání svých děl do Litomyšle, ale vytrpěla tam mnoho muk nedostatkem i chorobou. Návratu svého do Prahy dlouho nepřežila, dne 20. ledna 1863 zemřela předčasně sestárlá a sešedivělá.

Literární činnost zahájila B. Němcová r. 1844.—1848. lyrickými básněmi téměř vesměs vlasteneckých námětů a milostně sentimentálního zabarvení. Kromě běžných motivů neurčitěho slovanství a historicky uvědomělého češství hlásí se tu i požadavek politického projevu a ženiny účasti v bojích národních;

sebevědomí ženské osobnosti prosycuje tyto pathetické verše. Pak z lidopisných studií na Domažlicku a Nymbursku vzešly sbírky jejich národních pohádek, které jako „Národní báčhorcky a pověsti“ vydal Jar. Pospíšil v VII. sv. r. 1846. až 1848. (diplomatický otisk nepřístupného prvního vydání pořídil a úvodem i apparatusem opatřil ve sbírce „Naše klenoty“ V. Tille 1905; týž pojednal hlavně s hlediska látkového krásně o pohádkách B. Němcové v úvodě VI. sv. Laichterova vydání 1908). Jsou to větším dílem volné fanfasié na lidové motivy, prodchnuté jak ohlasy nitra autorčina, tak jejími mravně společenskými tendencemi: vzletný romantism směle poetisující skutečnost mlsí se v nich s jadrným realismem vystihujícím bezpečně byt lidový a oživeným často skvostným humorem. Naproti tomu lnou její pozdější „Slovenské pohádky a pověsti“ (1857—1858) těsně k předlohám lidovým. Další průpravou k realistické kresbě skutečnosti byly B. Němcové její národopisné studie, krajinářské popisy a cestopisy: tyto hlásí se ethnografickým svým zájmem ku romantické škole Erbenově, cestopisnou svou zálibou a žíznlivým zachycováním nejrůznějších jevů životních k literatuře mladoněmecké. Z nich obrážejí období domažlické stati „Obrazy z okolí Domažlického“, psané pro Havlíčkovu „Českou Včelu“, „Královské hraniční město Brod v Lese“, „Selská svatba z okolí domažlického“ a „Selská politika“; k léčebné periodě r. 1846. nesou se „Dopisy z Lázní Františkových“; na třech cestách po Slovensku a Uhrách načerpala materiál pro črty „Z Uher“, „Zpomínky z cesty po Uhřích“, „Uherské město Darmoty“, „Kraje a lesy na Zvolensku“ a „Obrazy ze života slovenského“. Mnohé z těchto studií posud národopisci ceněných obsahují vedle bohatého materiálu ethnografického i zárodky novellistických prací B. Němcové.

Povídky B. Němcové počínají novellistickými drobnokresbami „Dlouhá noc“, „Domácí nemoc“ a „Obrazek vesnický“ (vesměs 1846—1847), lišícími se od ethnografických popisů jen slabou zápletkou dějovou. Na to kreslila rázovité ženské charaktery lidové v „Sestrách“ (1855) dějovým paralelismem, užívajíc zkušeností z ratibofického domova; v „Karle“ (1855) s živou dramatičností zpracovala vášnivý milostný motiv, sesílený tím, že setkává se v nevšedním konfliktě dvě bytosti, pokládané dotud za hochy; v „Barušce“

(1853) předvedla v rámci vídeňského prostředí historii služky s temným sociálním pozadím; v „Rozárce“ (1855) původně pod jménem „Pomněnka šlechetské duše“, s lidumilnou citlivostí předvedla nešťastnou, životem odstrčenou, leč mravně nad jiné ušlechtilou postavu z maloměstské chudoby. Ve všech těchto pracích hlásí se lidopisné studium autorčino hojností původních a malebných jednotlivostí, její světový názor v společensko mravní tendenci a v sympatiích pro vrstvy lidové, její romantická četba hledanými zápletkami, její umělecké nadání epickou živostí a šíří, dramatickou vzrušeností a zdařilou charakteristikou.

V dobách největšího hmotného strádání, vlastní choroby, zoufalé bolesti nad ztrátou syna Hynka, trpkého zklamání v lidech 1853—1855 vyvolávala si B. Němcová utěšené obrazy svého dětství a svého rodného kraje s osobou své babičky uprostřed a do díla takto osobně útěšného vpracovala částečně starší plán, doporučený zejména přítelem J. I. Hanušem zobraziti všecky slavnosti a obyčeje lidové v obraze jednoho roku. Tak vznikla „Babička“, kterou 1855 vydal Jar. Pospíšil ve IV seš. (Ze samostatných vydání „Babičky“, jichž jest neméně než 20, vyniká Fr. Bartošovo [VI] 1887 pečlivým úvodem a výkladem, trpí však libovolnou úpravou textovou; r. 1904. vyšlo krásné vyd. jubilejní s mistrovskou výzdobou i ilustracemi A. Kašpara; „Babička“ jest z českých knih v cizině nejrozšířenější, jež přeložena do všech jazyků slovanských, pak i do němčiny, angličtiny, francouzštiny a rumunštiny. Na velkou její cenu výchovnou ukázal K. Šmídek. Paedagogický význam „Babičky“ B. Němcové 1892). Dílo vzniknuvší z idealisující nálady vzpomínkové, básničky obměňuje a zkrašluje osudy rodiny Panklovy (= Proškovy) v Ratibořicích, zejména pak babičky její Magdaleny Novotné, jakož i lidového a zámeckého okolí jejich. Kolem skrovného epického děje, vyřešeného šťastně se silnou dávkou radostného optimismu, seskupila básnička řadu nezapomenutelně životných lidových typů, celou gallerii zvykových scén a přírodních výjevů, roztomilých dětských obrázků; rousseauism autorčin vžil se do půvabného vystižení vztahu prostého venkovana k přírodě; romantika vyžádala si svůj díl v episodické postavě Viktorčině, jejíž osud vedle milostné zápletky Kristliny a Milovy dramaticky ožlívuje idyllický tok děje. Ač dílo není vlastně ucelená skladba románová, nýbrž spíše volná řada jednotlivých

výjevů, přece „Babička“ jest klassické dílo naší literatury novellistické: básnířka dovedla v něm mistrně sloučit svoji osobnost s epickou objektivností, výsledky pozorování národopisného s rušným dějem, velké umění slovesné s národní původností, širokou malbu přírody s neobyčejnou znalostí lidského srdce; to uznali povolání posuzovatelé na př. Erben hned při vydání knihy, to potvrdil úspěch knihy doma i v literatuře světové.

Ještě před „Babičkou“ vzniklo několik povídek ze života lidového, jež otištěny byly však později. Z nich „Dívá Bára“ (1856) ostrými rysy a s jadrným humorem předvádí samorostlý charakter venkovský; „Dobrý člověk“ (1858) vrací se k tematice a ovzduší „Barušky“; „Chýže pod horami“ (1858) v utěšené zápletce milostné odráží dojmy z druhé cesty po Slovensku z r. 1852. Dopsavši „Babičku“, B. Němcová směřovala k jednotné koncepci románové, kde by spojila charakteristiku lidu s reformními tendencemi společenskými, uskutečnění toho plánu přiblížila se nejvíce v rozlehlé povídce ze Šumavy se vpletenými motivy slováckými v „Pohorské vesnici“ (1856). Do dětských let přenáší vzpomínková črta „Pan učitel“ (1860); dojmy z Červeného Kostelce se silným přízvukem humanitním vracejí se v „Chudých lidech“ (1861); čistě tendenčně vyznívá sociální kresba „V zámku a pod zámčím“ (1862); fragmentem zůstal počátek povídky „Cesta s poutí“; autobiografickou cenu má konfesse „Čtyři doby“. Ve všech těchto pracích ukazuje se novellistické umění B. Němcové na svém vrcholu: na svěže a sytě vystiženém pozadí lidového života a přírodní malby rýsují se svérázné postavy jmenovitě ženské, typické pro svůj národ, mravně hluboké, nevšední osudem; jejich život podává často v zkratkách konflikty společenské a básnířka, jež v milém idealismu podává pravidelně kladné a šťastné vyřešení sporů individuálních i rodových, naznačuje bez vtíravé tendence možnosti rozluštění. Živost epického vypravování, malebnost, líčení, ryzost a rozmanitost jazyková, ušlechtilý humor a něžná poetičnost dodávají těmto dílům půvabu nehynoucího.

Sebrané spisy B. Němcové počaly za její redakce vycházeti nákl. Augustovým v Litomyšli r. 1862.—1863. a obsáhly VIII sv.; autorka nedočkala dokončení, ani neměla vlivu na uspořádání a úpravu dalších svazků, které sestaveny jsou zcela nahodile a libovolně. Přehledně a prakticky uspořádána

jsou díla B. Němcové v Nár. Bibl. 1869—1891 o IX. sv. s životopisem od S. Podlipské, poslední díl obsahuje též autorčinu pozůstalost. Od r. 1904. vychází ve sbírce „Čeští spisovatelé XIX. století“ kritické vydání děl B. Němcové redakcí M. Gebauerové a Jar. Vlčka, posud vyšlo VI svazků.

Pro svůj životopis podala B. Němcová mnoho zpráv, ovšem ve zpracování belletristickém, v dílech „Babička“, „Pan učitel“, „Čtyry doby“; spolehlivějším pramenem jest její obsáhlá korespondence osobní i literární, souborně dotud nevydaná; (přehled její v „Liter. čes. XIX. stol.“ III. č. 2. str. 44—46). Z literatury o B. Němcové nejdůležitější jsou práce Josef Hanuš, Božena Němcová v životě i spisech 1889; Sofie Podlipská, Životopis B. Němcové 1891; Vincenc Vávra, Božena Němcová 1895; Arne Novák, Božena Němcová v Literatuře české devatenáctého století díl III. část 2. str. 1—117.

Současně s B. Němcovou staly se na třech různých místech oblastí československé pokusy zachytiti skutečnost lidovou; František Pravda kreslil podhoří na českém jihozápadě, Antoš Dohnal venkovany hanácké, Jan Kalinčák skutečný život uherského Slovácka.

František Pravda (1817—1904), vlastním jménem *Vojtěch Hlinka*, narodil se dne 17. dubna 1817 ze starousedlé rodiny v Někrasině u Jindř. Hradce; do škol chodil v Klášteře u Žďáru a ve Svitavách, na gymnasium v Jindř. Hradci, filosofii a teologii vystudoval v Praze a ve Vídni. Byv vysvěcen, kaplanoval v Jarošově u Jindř. Hradce, v Kvilicích u Slaného, v ústavě slepců v Praze; r. 1847. odešel k trvalému pobytu jako hraběcí vychovatel na Hrádek u Sušice, kdež pobyl do smrti dne 8. prosince 1904. Do literatury vstoupil Fr. Pravda r. 1848. novellou „Dvě svatby najednou“ v Štulcově „Blahověstu“, otiskoval pak až do konce 70. let hojně práce novellistické, jež vyšly ve třech souborech „Povídky z kraje“ (1851—1853 v V sv.), „Sebraných spisů Fr. Pravdy“ (1871—1877 ve IV sv. v „Nár. bibl.“) a „Sebraných povídkách pro lid“ (1877—1893 v XII sv.); k tomu druží se ještě výběr Pravdových povídek pro děti „Kytice“. (XIV seš.) Literární osobnost Pravdova byla od počátku táž: s charakterní kresbou rázovitých postav prstonárodních, se široce epickým a jímavě primitivním vystihováním svěbytnosti venkovského lidu dovedl sloučiti důrazné moralisování a katolickou tendenci nábožensko společenskou; jadrný vypravovatel

měl však u něho vždy vrch nad strannickým kazatelem; výborný znalec našeho venkova zastínil v něm učelivého žáka Auerbachova. (Fr. Pravda sám podal životopisný materiál v črtách „Z mého mládí na Moravě“, ve „Vzpomínkách na studie v Jindř. Hradci“ a ve „Vzpomínkách ze života v Hrádku“ [tyto ve „Vlasti“ 1891—1892, ony v „Sebraných povídkách“]; význam jeho ocenili Arne Novák v Literatuře české devatenáctého století III. díl, část 2. str. 118—136 a Fr. Holeček v knize Fr. Pravda. Obraz jeho literární činnosti. V Brně 1907).

Antoš Dohnal byl pseudonym *Leopolda Hansmanna* (1824—1863) okresního kancelisty v Brně, jenž jako Klácelův spolupracovník, pak i samostatný redaktor „Moravských Novin“ (1853—1861) a pořadatel „Domácího přítele“ získal si značných zásluh o novinářství moravské. Od r. 1860. vycházely v „Moravských Novinách“ a v kalendáři „Domácím přítelem“ jeho povídky ze života hanáckých venkovanů na př. „Jak jsem dostal půllán“ (1860), „Franta na vojně“ (1861), „Na pazderně“ (1862) a „Tonek“ (1863 nedok.); jsou to jednoduše osnované povídky s plastickou charakteristikou lidových osob z Kroměřížska, psané velmi živě, prostou spisovnou mluvou, hojně zbarvenou dialekticky; moralistní tendence v nich není, takže, kromě své velké hodnoty ethnografické, jsou oceňovány jako počátky vesnické naturalistické povídky moravské. Dlouho byly nepřístupny, až v r. 1906. vydal je v Telči poprvé souborně Jan Kabelík pod názvem *Antoš Dohnal. První povídky hanácké*; od téhož vydavatele je i studie o Leopoldu Hansmannovi v Čas. Matice Moravské 1837.

Jan Kalinčák (1822—1871), rodák z Horního Záturčí, po studiích v Levoči, Prešpurce a Halle stal se profesorem, později rektorem gymnasia v Modře, r. 1858. ředitelem sl. gymnasia v Těšíně, ale předčasně pensionován, odešel do Turč. sv. Martina, kdež zemřel. V mladistvém veršování jeho slučuje se vliv Máchův, Petöfiho a Heineův s ohlasy poesie prostonárodní; pak přilnul k literatuře polské, kterou se zálibou napočobil. Originelní notu našel teprve po r. 1848., kdy zahloubal se do vzpomínek na lidové poměry svého rodného domova, kdy vlastním zdravě realním smyslem pozoroval zemanstvo a sedláctvo slov.-uherské; tu našel originelní typy, které uměl se skvostným realismem zachycovati, tu našel uzavřený starosvětský svět, který oživoval plasticky a humorně. Z novell

sem hledících přímo klassický jest obrázek maďarských voleb „Reštaurácia“ (1860, nové vyd. 1907), k ní druží se ještě „Svätý Duch“ (1848), velký historický román „Orava“ (1870); méně zdařilé jsou dějepisné povídky z doby Korvínovy „Knížka liptovská“ (1852), „Láska a pomsta“ (1858) a „Mnich“ (1864) (Autobiografii svou podal Kalinčák v „Lípě“ 1862; sebrané novelly jeho vyšly v Turč. Sv. Martině 1871–1873 v VII sv.)

Karel Havlíček a české novinářství.

České novinářství začíná teprve probuzením konstitučního života v Rakousku; do té doby byl v Čechách jediný časopis politický „Pražské Noviny“, jež za redakce Lindovy a později Čelakovského měly význam literární (viz str. 155); r. 1846. stal se jejich redaktorem K. Havlíček, jenž tu podal základ a vzor českého národního novinářství.

Karel Havlíček Borovský (1821–1856) narodil se dne 31. října 1821 v Borové u Přibyslavě, kdež vychodil též školu utrakvistickou; doučiv se na německé škole v Jihlavě německy, přestěhoval se r. 1833. s rodiči do Německého Brodu, kdež studoval i na praemonstrátském gymnasiu do roku 1838. Tehdy odešel do Prahy na filosofii a tu hned v prvním roce stal se uvědomělým Čechem, horlivým všeslovanem, osvíceným racionalistou. Aby mohl úspěšně probouzeti lid, vstoupil v r. 1840. do semináře, ale projeviv myšlení krajně svobodomyslné i v otázkách náboženských, byl 9. září 1841 vyloučen pro „nedostatečný prospěch a lehké zásady“. Doma připravoval se soustavně k činnosti spisovatelské, vzděláváje se hlavně v duchu slovanské vzájemnosti; i přijal radostné prostřednictvím Šafaříkovým vychovatelské místo na Rusi, kdež vytrval od počátku 1843 do léta 1844. Tu poznal filosofii Hegelovu, kritiku mladoněmeckou, ale i slavjanofilské hnutí na Rusi a brzy se vyléčil ze svého nadšení rusofilského. Nejmocnějším literárním dojmem byl ruský realism Gogolův, v té době vzdělal se Havlíček též na nejlepšího českého epigramatika. Vrátil se přes Polsko v létě 1844. do Čech, konal drobnou buditelskou práci v Něm. Brodě, r. 1845. upozornil na sebe jako kritik v „České Včele“, počátkem 1846 převzal řízení vládních „Pražských Novin“ a „České Včely“; tuto proměnil v nejlepší list kritický a literární, a tak odevzdal jí po roce do rukou V. B. Nebeského, ony staly se za jeho

vedení z opatrného vládního časopisu liberálním listem, který byl „svědomím celé vlasti“. R. 1848. vstoupil činně do politiky, zahajuje schůzi „Národního výboru“, záhy byl zvolen za Čáslav poslancem do zemského sněmu a pětinasobně do říšského sněmu ve Vídni, ale již v březnu 1849 skončil svou politickou praxí. České revoluční hnutí v duchu národně liberálním mělo v něm svého genialního novinářského mluvčího; vzdav se vedení vládních „Pražských Novin“, počal 5. dubna 1848 vydávati „Národní Noviny“, jež do svého zastavení 19. ledna 1850 byly nejoblíbenějším listem politicky probuzeného českého národa. „Národní Noviny“ byly vystřídány „Slovane“, jež od 8. května 1850 do 14. srpna 1851 vycházel dvakrát do týdne a statečně potíral reakci. Ta však byla na postupu, list zakazován, Havlíčkovi zapovězena Praha, takže musel se odstěhovati nejprve do Kutné Hory, pak do Něm. Brodu. V listopadu 1851 postaven před porotu Kutnohorskou, která jej však osvobodila; v prosinci téhož roku deportován do tirolského Brixenu, kam r. 1852. rodina ho následovala, ale po dvou letech odešla, nemohouc snésti drsného podnebí podalpského. Koncem 1855 směl se vrátiti do Něm. Brodu k nucenému pobytu, ale při návratu do vlasti našel ženu mrtvou, sám pak přinesl si tuberkulosu. Marně ji léčil v lázních šternberských, odešel do Prahy, zemřel tam 29. srpna 1856. Jeho pohřeb uprostřed nejužší reakce stal se přece národu manifestací bolesti a lásky pro politického mučedníka

Vlastní své povolání spatřoval K. Havlíček vždy v novinářství, a tu stal se tvůrcem nejrůznějších druhů a útvarů; kromě toho však vynikl jako břitký prosaik a rázovitý překladatel, jako řízný kritik a výborný básník satirický a epigrammatický. Literární dějiny musí pojednati o všech těchto stránkách bohaté jeho činnosti.

Novinářská činnost politická vyplňuje pět let mužného života Havlíčkova a zahrnuje tři politické žurnály: vládní denník „Pražské Noviny“ (1846—1848), samostatný žurnál národní české strany liberální „Národní Noviny“ (1848—1850), k nimž družil se od ledna do dubna 1849 humoristicko satirický týdeník „Šotek“ a politickou revui „Slovane“ (1850—1851); samostatně vydal Havlíček dva svazky novinářských svých statí, oba na prahu politické reakce 1851, a to „Duch Národních Novin“ a „Epistoly Kutno-

ho rské“: v těchto otiskl a rozšířil na XXXI kapitolu své stati o otázkách nábožensko-politických ze „Slovana“, v oné knize vybral 81 nejdůležitějších statí z hlavního svého orgánu novinářského a věnoval je Fr. Palackému. Ve všech těchto statích hájil Havlíček neohroženě a důsledně program politického liberalismu a nacionalismu právě tak proti reakci vládní a německé nadvládě jako proti radikalismu revolučnímu; v základních otázkách politických hlásil se k Fr. Palackému. V otázce slovanské sympathisoval s Poláky a Jihoslovany a zavrhoval ruské samodržavi a snahy po nadvládě Ruska nad Slovanstvem ostatním; v otázce náboženské byl liberál a nepřítel klerikalismu, žádal reformu církve, odstranění jednoty církve a státu. Zásady tyto, k nimž družily se snahy o povznesení průmyslové, hospodářské, o zdokonalení školství, o probuzení veřejného života na venkově, hlásal K. Havlíček ve svých novinách způsobem několikerým; informoval formou všeobecně přístupnou a skutečně lidovou o základních otázkách veřejných, kritisoval ostře a spravedlivě politiku vídeňské vlády i revolučních stran, hájil postup strany národně liberální v Čechách, poučoval o politickém životě v cizině; přinášel stati praktické a všeobecně poučné; zachovával stále styk s českým venkovem. Jeho mohutná, rázovitá osobnost vystupovala za každou statí, jeho politicko-buditelskému programu podřízen byl každý článek a veřejná kritika i uvědomělý racionalismus byly stále hlavními inspiračními zdroji novinářských orgánů Havlíčkových, které rovnaly se cizím liberálním listům svou pokrokovostí a mnohostranností, vynikající nad ně neohroženou odvahou. Forma byla lidová: přesný a jasný způsob Havlíčkova myšlení, břitký a úsečný jeho výraz, jadrný a ryzí jeho jazyk, snaha psátí srozumitelně a populárně výborně se tu slučovaly a způsobovaly neobyčejnou popularitu těchto časopisů. V tom Havlíčka nedostihl nikdo z jeho následovníků.

Břítkým prosaikem ukázal se Havlíček ještě dříve, než nastoupil dráhu novinářskou. Toho dokladem jsou jeho „Obrazy z Rus“, řada to národopisných a kulturně historických obrazů ze života současného Ruska, prodchnutých liberálním a demokratickým protiněmeckým duchem a dokládajících neobyčejné pozorovatelské nadání Havlíčkovo i jeho smysl realistický. Havlíček otiskl je v různých časopisech, souborně jich však nevydal; v knihu je sestavil a vydal te-

prve r. 1904. v Svět. knih. Zd. Tobolka. V „Obrazech z Rusí“ jeví se značný vliv soudobé ruské literatury, jmenovitě zakladatele ruského novodobého realismu N. V. Gogola (o jeho vlivu na českou literaturu pojednal V. A. Francev ve studii vydané v Petrohradě 1902); z Gogola přeložil Havlíček řadu prací: velký humoristický román „Mrtvé duše“ (1849, knižně až 1894); povídky „Nos“ (1845), „Plášť“ (1845), „Vij“ (1846), „Pověst o tom, kterak se rozhněvali pan Matěj s panem Matoušem“ (1847), „Starosvětská šlechta“ (1845) a dramatickou črtu „Lokajstvo“ (1849). Stanovisko osvícenské, ostří protihierarchické, řízný vtíp, duchaplné pojetí pohnuly Havlíčka, aby dle německého přeložil z Voltaira XI menších prací pod názvem „Některé pověsti“ (1851, Tobolkův novotisk v Svět. knih. r. 1905).

Jako kritik vystoupil Havlíček poprvé slavnou recenzí Tylova „Posledního Čecha“ v „České Včele“ 1845 a na tento časopis omezují se v letech 1845. – 1848. jeho projevy kritické neb literárně polemické. Kromě ostrého odsudku Tylovy novelly, v níž odmítl zároveň celý pseudovlastenecký směr tehdejší české literatury, posoudil tu ještě Kollárovské slovanství, Vocela, Kappera, Bož. Němcovou a její pohádky, V. Štulce, J. Malého, slovenské separatisty Hurbana a Štúra, filozofy Čupra a Aug. Smetanu; příležitostně psal i o zjevech divadelních, školských a literárně organizačních; názory své vyložil v „Kapitole o kritice“ v „České Včele“ 1846. Polemickou a kritickou řízností, útočností a neohrožeností tónu, živým odporem proti veškeré frásovitosti a sentimentalitě, zdravým smyslem pro organický prospěch literární vynikl Havlíček nad všechny, kdož tehdy kriticky působili v časopisech, nad Čelakovského i Chmelenského, Tyla i Štorcha i nad K. Sabinu, estheticky nejbohatšího kritika předbřeznového.

Básník Havlíček počal za gymnasijských let německými verši, prošel za studií pathetickým elegismem v duchu Kollárové a radikálním horováním vlasteneckým a protiněmeckým, až za pobytu na Rusi našel svůj vlastní genre, epigramm a v něm vlastní svůj sloh. Z dochovaných asi 200 Havlíčkových epigrammů třetina jsou překlady a z nich poznáváme nejlépe cizí vzory Havlíčkovy: jsou to Martialis, Lessing, jehož se Havlíček přidržel i theoreticky, pak Logau a Puškin. Soustavné studium jich padá do doby ruské, kdy složil většinu

svých satirických nápisů. Pronikavým vtípem, sahajícím nampozee k formě parodistické, úsečnou řečí vyškolenou na prstonárodní písni, bičuje Havlíček nemilosrdně soudobé neřešti a zlořády literární, politické, společenské, jmenovitě však hierarchicko-církevní. Epigrammům, jimiž předstihl nejen Kollára, ale zejména spfízneného Čelakovského, blíží se dravé parodie literární a politické z let 1846.—1848., na př. „První generální schůzka Českého Museum l. p. 1847“, „Citlivá večerní píseň à la Pícek“, „Šušelka nám píše“ at. p. Z této půdy vyrůstají i tři větší básnické skladby Havlíčkovy: „Křest s. v. V l a d i m í r a“ (psán 1848—1854, vydán v zlomcích 1860, celkově 1870 a 1877), nemilosrdná to satira na ruský absolutism a zároveň na náboženství vůbec v libovolně vymyšlené groteskní legendě o caři Vladimíru. „Tyrolské elegie“ (psány 1852, vydány až 1860 a 1861 úplně), humoristicko-satirické to líčení deportace Havlíčkovy do Brixenu se spodními tóny bolestného citu a originelní zpracování midasovské látky v duchu prstonárodním „K r á l L á v r a“ (psán 1854, otištěn až 1870). Všecka poesie Havlíčkova uchvacuje tím, čím i ostatní jeho tvoření literární a žurnalistické: vnitřní pravdivostí, silou mužné a odhodlané osobnosti, osvícenským názorem, břitkým vtípem, přirozenou duchaplností, prostotou výrazu a lidovostí slohu. V době absolutismu, na počátku našeho konstitučního života v naší přítomnosti soustředil se všecek nadšený zájem národní na Havlíčka jako na osobnost, veřejného bojovníka, politického buditele a mučedníka; Havlíček-literát ustupoval před ním do pozadí. Ale i tento má v našich dějinách slovesných místo pevné: uvědoměle a promyšleně činí konec vlastenecké romantice a vytváří počátky literárního realismu českého.

Literatura o Havlíčkovi. Nejcennějším zdrojem poznání Havlíčkova života i jeho povahy jsou jeho listy, které vydal L. Quis, Korrespondence Karla Havlíčka 1903; vedle toho nepozbylo ceny vydání V. V. Zeleného, K. Havlíčka Rodinné listy Brixenské. V Hoře Kutné 1888. Sebrané spisy Havlíčkovy počal vydávat r. 1830. V. Zelený, po něm 1886 K. Tůma; ale díla jejich zůstala zlomky. Teprve z poslední doby máme nová úplná vydání: Karla Havlíčka Politické spisy. K vydání upravil Zdeněk V. Tobolka. Díl I. Pražské Noviny. Díl II. Národní Noviny. Díl III. Slovan a Epištoly Kutnohorské. V Praze, nákl. J. Laichtrovým 1900 až

1903 (celkem 5 sv. o 2999 str. textu a LXXXIV str. předavků) a *Básnické spisy K. Havlíčka*. K tisku upravil L. Quis. Díl I. Básně. Díl II. Belletrie. Díl III. Kritiky. V Praze, nákl. týmž 1906—1908. — Z celkových děl o Havlíčkovi nejdůležitější jsou: K. Tůma, K. Havlíček Borovský. V Hoře Kutné 1885; T. G. Masaryk, Karel Havlíček. Snahy a tužby politického probuzení II. vyd. 1904; Em. Chalupný, Havlíček. *Obraz psychologický a sociologický*, 1908; Zd. Tobolka, Karel Havlíček v Literatuře české devatenáctého století. Díl III., str. 538.—669. a Jan Jakubec, Karel Havlíček, básník v témže díle, str. 670.—720.

Ostatní novinářství doby Havlíčkovy. Vedle národně liberální strany, jejímž mluvčím byly Havlíčkovy „*Národní Noviny*“, účastnily se politického ruchu r. 1848. v Čechách ještě strany dvě: strana vládní a strana radikálně demokratická. Strana konservativní a vládní dovedla pro sebe získati kdysi Havlíčkovy „*Pražské Noviny*“, které od 2. července 1848 byly officiosním orgánem a zůstaly jim i v době tuhnoucí reakce; vůdčími hlavami byli v nich J. Jireček, V. V. Tomek, J. V. Pícek. Smýšlení konservativnějšího r. 1849. i populárně psaný časopis pro lid „*Vlastimil*“; tendenci polemické hlavně proti Havlíčkovi namířené sloužil r. 1851. orgán hr. Lva Thuna „*Vídeňský Denník*“ (1850 až 1852). Výborně organisované novinářství měla strana radikálně demokratická: vedle denního „*Pražského večerního Listu*“ (1848—1851), který zejména za řízení Sabinova vynikal propagační silou i slohovou živostí, byla to „*Lípa Slovanská*“, která se pak proměnila v denník „*Noviny Lípy Slovanské*“ (1848—1849). Vedle Sabiny, nejduchaplnějšího a nejráznějšího ze všech, sloužili straně radikálně demokratické, vykazující již tehdy nejen jeden prvek socialistický ještě tyto významnější novináři: J. Knedlhans Liblinský, J. Slavomil Vávra, dr. J. Podlipský a Pr. Choholoušek.

Na Moravě přihlásil se nový ústavní ruch nejprve revuálním „*Týdenníkem*“ (1848—1849), jenž za vedení a redakce Jana Ohéřala (1810—1870), žurnalisty spíše německého a za ideového řízení Klácelova dovedl soustřediti veškeré pracovníky moravské pod praporek svobodomyšlného směru v zájmu osvětlení a poučení lidu; ač původní účel byl popularisační a belletristický, vnikala do „*Týdenníku*“ vždy větší měrou politika. Ta našla své samostatné orgány postupně

v listech „Moravské Noviny“, „Moravské Národní Noviny“ (do r. 1852.), a v „Moravském Národním Listu“, který r. 1858. vrátil se k původnímu názvu „Moravské Noviny“. Ve všech těchto časopisech, jež v poměru k vládě dosti kolísaly a z nichž poslední v letech 1861 až 1872. vysloveně hlásal rakouský centralism, byl jediný tvůrčí duch žurnalistický M. F. Klácel, jemuž ani J. Helcelet, ani J. Ohéřal nemohli se zdaleka vyrovnati. (O Klácelovi v. n.)

Slovensko mělo ještě před revolucí v Štúrově denníku „Slovenskje Národňje Novini“ s belletr. přílohou „Orol Tatránski“ (1845—1848) vynikající listy pokrokové, demokratické a v širokém smyslu národně buditelské; listy ty však zašly uprostřed povstání, když vůdcové Štúr, Hurban, Hodža byli za protimaďarské manifestace své co nejkrutěji persekvováni a trestáni; listy liberálně národní zašly a vláda mohla, ač na krátko, učiniti pokus o vydávání tří officiosních listů pro lid slovenský.

Boj české filosofické myšlenky o duševní svobodu,

První období národního probuzení českého neseno bylo názorem osvícenským, filosofií racionalistickou, směrem Wolfiovským; nejprobudilejší duchové přiznávali se k anglicko-francouzskému deismu a mravnímu naturalismu. Na pražské universitě působili stoupcí Wolffovi Seibt, Meissner, Cornova; veliký Dobrovský klonil se s celým názorem ku kritice Baylově; Učená Společnost v době rozkvětu byla baštou filosofického osvícenství; Jungmann byl stoupencem Voltairovým a Wielandovým a ještě v době Havlíčkově Voltaire pomáhal k osvobození české myšlenky. Úpadkem a rozkladem osvícenství v cizině, ubývá mu také v Čechách půdy, ale jeho místo nezaujímá u nás plně kritická filosofie Kantova ani další romanlické školy německých myslitelů. Nejprve hlásí se mocnou měrou filosofie křesťanská, třeba že nikoliv církevně pravověrná, která dosti eklekticky přejímá jednotlivé prvky z filosofických nauk cizích a zabývajíc se hlavně filosofií praktickou, neuceluje svůj podklad metafysický. Hlavním jejím nositelem na půdě české byl ušlechtilý kněz Bernard Bolzano (1781—1848), původem Vlach, profesor filosofické fakulty pražské, který, i když persekucí církevní vrchností r. 1819. byl

pro svobodomyšlné zásady sesazen, působil mocně na pražskou mládež jak svou dokonalou osobností tak svým humanitismem, rázu eudaimonistického a přízvuku vlasteneckého. Filosofické svoje názory, které složil hlavně v dílech „Athanasia“ (1827 a 1838), „Wissenschaftslehre“ (1837) a „Über den Begriff des Schönen“ (1843) čerpal z křesťanství, z Leibnitze, Wolfia i Kanta a působil jimi mocně na Čelakovského, Palackého, na Havlíčka, na Jablonského. (Viz stať M. Červinkové Riegrové v „Osvětě“ 1881 [XII] a spisek J. Durdíkův O filosofii a činnosti B. Bolzana 1881). Působením, názorem, filiací jest Bolzanovi velmi blízek první český filosofický spisovatel Vincenc Zahradník.

Vincenc Zahradník (1790—1836) narodil se 29. prosince 1790 v Mladé Boleslavi, kdež vystudoval a připravoval se jako piaristický klerik k učitelství. Vystoupiv však z kolleje, dostudoval teologii a byl vysvěcen r. 1813. v Litoměřicích, načež stal se kaplanem ve Všejeanech a Křinci. Osvícený biskup litoměřický Hurdálek povolal jej r. 1816. za svého bibliothekáře a r. 1820. jmenoval jej professorem pastorálky na theologickém ústavě v Litoměřicích, kdež působil s ním i Bolzanovec Michal Fesl. Když počlo v Praze stihání Bolzanovo, byl i Fesl vyšetřován a sesazen; stejného osudu dostalo se též jeho příteli V. Zahradníkovi, jenž zbaven byv professury, odstraněn na faru do Zubrnice u Ústí n. L. R. 1830. stal se farářem v Křešicích, kdež 31. srpna 1836 tyfem zemřel.

Zahradník byl duch v pravdě filosofický; svědčí o tom i jeho činnost básnická. Z jeho básnických skladeb vynikají jmenovitě bajky, které na rozdíl od bajek Puchmajerových, Chmelových, Langrových a Rubšových přesně se přidržují klassické theorie a praxe Lessingovy a jsouce určeny pro čtenáře zralé, jadrnou a prostou formou, důmyslným vtípem a plynouou řečí vykládají zkušenosti morální a často i poznatky filosofické. Z 324 Zahradníkových bajek vyšla za života autora jen část: r. 1830. v Čas. Čes. Musea 25 bajek, 1832 v samostatné knize „Bájký Vincencia Zahradníka“ o 161 čísle se zajímavou předmluvou theoretickou; z „Druh é sbírky bajek s připojenými aforismy o bájce“, k tisku r. 1834. přichystané, vydány byly jen některé ukázky. Teprve r. 1906. vydal Ferd. Strejček v Svět. knihovně veškeré Zahradníkovy Bájký i básně; do nichž poprvé souborně pojal i Zahradníkovy didaktické skladby „Zábavné ho-

díny“, navrátil jim původní formu veršovou, z níž vydavatel v „Květech“ r. 1834. převedl je do prósy. (Viz kromě obšírného úvodu Strejčkova diskussi o formální stránku těchto básní v „Besedách Času“ 1906 a v „Listech filolog.“ 1906 [tuto od Fr. Čády].)

Jako filosof vycházel Zahradník od myšlení katolického, pokoušel se však opřítí jeho názor důkazy z jiných učených filosofických, hlavně populární německé filosofie XVIII. věku; hlavní zásluha jeho spočívá v přesném a jazykově ryzím tlumočení filosofických poznatků a pomyslů. Z jeho filosofických prací vyšlo za života jeho jen „Rozjímání o některých stránkách praktické filosofie“ (v „Hlasateli“ 1818), první to původní filosofické pojednání české; pak „Filosofická jednání o vnitřní a zevnitřní povaze ctnosti“ (neúplně v „Čas. katol. duchovenstva“ 1836); nevydána zůstala soustavná logika dle Bolzana, Kanta a Kruga sestavená, „Počátkové umění myslitelství“; naprosto se ztratila jeho Psychologie (1835); k tomu se druží sbírky homiletických rozprav a kázání, řada dogmatických, moralistických a paedagogických statí, psaných většinou pro Čas. katol. duchovenstva. (Jasný obraz o Zahradníkovi, prvním filosofu českém, podalo teprve vydání Filosofických spisů V. Zahradníka I. díl, jež uspořádal, obšírným úvodem opatřil a ve Filosof. bibliothece České Akademie vydal Fr. Čáda. 1907.)

Podobným postupem jako Zahradník ve svých „Počátkách myslitelství“, neprávem zapadlých, postupovali i *Antonín Marek* (v. v.), který dle Kruga a Kiesewettera vzdělal r. 1820. „Logiku čili umění“, jež r. 1844. s metafysikou vyšla jako „Základní filosofie“ a *K. Ferdinand Hyna* (1802 až 1881), který ve své „Empirické psychologii“ kompiloval Lichtenfelsa a Herbartu (viz o tom spis Čáduv v Rozpr. akademie X.).

Největší filosofický duch této doby *František Palacký* (v. v.), který po stopách Kanta a anglických intelektualistů ve svých aesthetických studiích (1819—1828) dobral se i posledních resultátů noetických a metafysických, příliš záhy po prvním smělém rozletu uchýlil se od odborné práce filosofické a postavil své nadání myslitelské do služeb historie. Zatím vedly v Čechách boj o nadvládu nad duchy filosofickým

pokantovské směry německé idealistická filosofie přírodní, hegelovství a škola Herbartova.

Přírodní filosofii v Čechách představovali především J. E. Purkyně a K. S. Amerling; Hegelovými žáky byli A. Smetana, J. I. Hanuš a F. M. Klácel, k němuž působením i názorem družil se Jos. Fr. Smetana, vědecký pracovník ve filosofickém duchu; Herbartovu nauku první k nám uváděl Fr. Čupr.

Velký fyziolog *Jan Ev. Purkyně* (v. v.) projevil své přírodně fyzické názory kromě něm. díla „*Papierstreifen aus dem Portefeuille eines verstorbenen Naturforschers*“ jmenovitě statěmi „Člověk a příroda“, „O smyslech vůbec“, „Člověk přírody vládce a pán“ (Živa I-II) a v odbornější stati „O ideálnosti prostoru zrakového“ (v Čas. Čes. Muz. 1837), kromě toho v několika přednáškách a referátech. Připínaje tu na vlastní naukové bádání fyziologické, dospíval, spojuje vědu s poesíí, k myšlence o oduševnění země, což jest obdoba Schellingova učení o totožnosti subjektu a objektu. (O přírodní filosofii Purkyně psal E. Rádl v České Mysli I.)

Karel Slavoj Amerling (1807—1884) byl rodák z Klatov, a proto vedle zčeštěného jména Strnad užíval i pseudonymu Klatovský. Po důkladných gymnasijských studiích v rodišti a filosofických ve Vídni, vstoupil v Praze na medicínskou fakultu a byl tu r. 1830. promovován; v letech 1833.—1837. byl asistentem Preslovým, konal aesthet. a hygien. přednášky, pomýšlel na habilitaci a stal se sekretářem Kašpara ze Šternberka. Vykonav velké cesty, zahájil v Praze praxi lékařskou. Tehdy byl činný jako vědecký popularisator, jako znamenitý přednášeč dorostu řemeslnickému, shromážděnému v „Průmyslové jednotě“, jako organisator „Spolku ctnostných“. Plodem tohoto úsilí mělo býti velké encyklopaedické dílo „Promyslný posel“, z něhož vyšly jen malé částky. Na to obrátil všecky své snahy organisací školské. Když jeho velký podnik obsáhlého vychovatelského ústavu „Budeč“, který měl také zahrnouti paedagogium pro učitele, se nezdařil, stal se Amerling ředitelem české hlavní školy na N. Městě v Praze, při níž dle Amerlingových plánů časem se vyvinulo i paedagogium, poskytující jemu vítané pole činnosti paedagogické v duchu Komenského; z této doby pocházejí i jeho spisy faunistické, chemické a názorně účelné. Byl r. 1868. z důvodů

snad politických, snad pro vládní nesouhlas s jeho methodou, pensionován, oddal se fysiokracii, pro niž r. 1872. založil „spolek fysiokratický“; kromě toho od r. 1870. byl ředitelem a lékařem ústavu slabomyslných v Praze, kde setrval do smrti 2. listopadu 1884.

Literární činnost Amerlingova byla neméně obsáhlá než jeho činnost veřejná; v první periodě do r. 1848 převládají spisy přírodovědně popularisující, na to do r. 1868 díla paedagogicko pansofická, v posledních létech přírodní filosofie, která ostatně u něho vystupuje již dříve. Filosofii náleží jeho díla: „Skizze zu einem biologisch harmonischen Natursysteme“ (1852), „Orientierungslehre oder Diasophie“ (1874), „Der Gott des Christentums als Gegenstand streng wissenschaftlicher Forschung“ (1880); kromě toho česky psané stati „Duchovní život nynějších časů“ (v Č. Č. Mus. 1837—1838), „Člověk velká pohádka“. V Amerlingových dílech přírodofilosofických, jež právě jako jeho spisy popularisační trpí podivínstvím, temností a strojeností výrazu a slohu, často i nesrozumitelnou terminologií, nalézají se ohlasy různých filosofů: pro svůj diasofický plán čerpal mnoho z Komenského snah pansofických, pro svou filosofii čísel, kterou vyvrcholoval svou metafysiku, přijal podněty od Pythagorovců, a motivy Schellingovy, Baaderovy, Krauseho, Okenovy vrací se v jeho přírodní filosofii, která však samostatně slaví Boha nebo přírodu. Prvky ty Amerlingův hloubavý duch zpracoval samostatně a velmi směle, slučuje svou přírodovědeckou mystiku s hodnotnými reformami paedagogickými i sociálními. Byl však blouznílek a snílek, nepočítající s danými poměry, nepřihlížející k hmotným podmínkám a k dosahu vlastních sil. Celá jeho osobnost, ozdobená neobyčejně vzácnými vlastnostmi mravními, přímo typicky zobrazovala ráz přírodní filosofie německé do života přenesené. (Viz J. V. Jahn, K. S. Amerling, *Obraz života a práce* 1893; E. Rádl, *O české filosofii přírodní v České Mysli* I 1900; K. Kádner, *K. S. Amerling v Čechische Revue* II 1908; *Památce Amerlingově* 1908, slavnostní sborník jubilejní, obsahující: 1. stať J. Dufka Amerlinga *Výchovny budečské a Geneastr* a 2. Amerlingovy *Dějiny první hlavní školy*. [Vyšlo v Dědictví Komenského].)

Hegelova filosofie zachvátila české myslitele ještě větší měrou než německá filosofie přírodní; V. Zahradníkovi zdála

se sice Hegelova filosofie bláznovstvím a její vyznavači temnými zmodrchanými hlavami; ale záhy někteří Schellingovci, na př. Aug. Smetana, přechylovali se k Hegelovi a ač světská i duchovní vrchnost učence podezřelého z Hegelianismu pronásledovala a zbavovala učitelských úřadů, ač na druhé straně i horliví národovci podceňovali stoupence německé filosofie jako škodlivé hloubáčky; ač Herbartovo učení všeobecně nalézalo podpory a přízně, přece řada vynikajících duchů přihlásila se k praporu velkého pruského myslitele, chýlíc se však spíše k jeho levici než pravici. Nejen filosofové z povolání, ale i literáti, na př. Nebeský, Němcová, Štúr, Hurban podléhali Hegelovu učení. Že hlásiti se důsledně k Hegelovi, bylo odvahou, ukazuje osud, jež měl *Augustin Smetana* (1814—1851). Rodák pražský, vstoupil r. 1832. do řádu křižovníckého a byl tu r. 1837. vysvěcen na kněžství, na to kaplanoval na různých místech. Stav se r. 1841. doktorem filosofie, působil od r. 1842. jako adjunkt, od r. 1845.—1847. jako Exnerův *supplent* na filosof. fakultě v Praze. Vystoupiv pak z řádu a r. 1850. z církve katolické z důvodů filosofického přesvědčení, žil jako žurnalista. R. 1850. byl z církve exkomunikován, zemřel však již po půl roce v Praze. *Augustin Smetana*, smýšlením Čech, psal svoje díla německy. Jsou to jmenovitě „Die Bestimmung unseres Vaterlandes Böhmen“ (1848), „Die Bedeutung unseres Zeitalters“ (1848), „Die Katastrophe und der Ausgang der Geschichte der Philosophie“ (1850); summu jeho filosofického přemýšlení obsahuje posmrtný spis „Der Geist, sein Entstehen und Vergehen“ (1865), autobiografickou historii jeho boje s církví a o náboženství vydal *A. Meissner*, „Geschichte eines Exkommunicirten“ (1863). Do češtiny přeloženy kromě „Zápisků z církve vyobcovaného kněze“ (1863 *Bambasem* a r. 1901.) byly: jeho obšírná kritika Schellingovy filosofie (*J. Glücklichem* v *České Mysli* IV. 1903), pak „Úvahy o budoucnosti lidstva“ a „Obrat ve vývoji filosofického myšlení“ (obě 1903 *Jednotou filosof.*). Smetana byl žák německých filosofů; od Schellinga přešel k Hegelovi a v jeho duchu myslil dále. V přírodní filosofii dospěl k zajímavému idealistickému pojetí vývoje, ve filosofii dějin důmyslně dovozoval, jak Slovanstvu nastává úkol převzítí souhrn kulturní práce Západu, prohlédnouti a uspořádati ji, hlavně pak ji prodchnouti humanitní láskou

a sociální spravedlností; v oblasti myšlení náboženského žádal od filosofa důsledné zřeknutí se všeho náboženství a zakotvení se v bezkonfessijní mravnosti. Vše, čemu učil, dotvrzoval Smetana svým životem, stav se mučedníkem svého přesvědčení a vzorem myslitele bez kompromisů. (Viz T. G. Masaryk, v *Naší Době* IV 1897; E. Rádl o jeho filosofii přírodní v *České Mysli* I 1900; Fr. Krejčí o jeho náboženském stanovišti tamže VI 1905.) Na rozdíl metafysika a filosofa dějin Smetany, zabýval se filosofickou propaedeutikou a dějinami filosofie eklektický Hegelovec *Jan Ignác Hanuš* (1812—1869). Vystudovav v rodné Praze, byl od r. 1835. adjunktem filosofie na universitě ve Vídni, od r. 1836. professorem filosofie na universitách ve Lvově, r. 1848. v Olomouci, 1849—1852 v Praze. Zbaven byv pro podezření z hegelství professury, stal se r. 1860. universitním bibliothekářem, jímž zůstal do smrti. Z let jeho profesorské činnosti filosofické pocházejí hojně německé spisy a příručky z oboru psychologie, ethiky, logiky, dějin filosofie antické, vesměs v duchu idealismu německého; česky vydal v této době „Nástin duševědy“ (1849), „Nástin logiky na základě metafysického“ (1850), „René de Cartes“ (v *Čas. Mus.* 1851), „Rozbor filosofie Tomáše ze Štítného“ (1852). Později věnoval se hlavně filosofickému výkladu bájesloví slovanského, o němž již r. 1842. vydal „Wissenschaft des slavischen Mythus“, leč veškeré ty práce byly pouhá libovolná spekulace bez věcného podkladu a vědecké kritiky, tak „Bájeslovný kalendář slovanský“ (1860), „Děva, zlatovlasá bohyně pohanských Slovanů“ (1860), „Nástin báječných bytostí Báby a Děda“ (1864); zásluhy si získal, že přítelkyni své B. Němcové přiblížil hlubší podstatu národopisu. Povolání knihovnické obrátilo jeho pozornost ku knihopisu a dějinám literárním, ba i k spekulativnímu mluvnictví. V otázkách filologie staroslovanské „Svatý Kyrill nepsal kyrillsky než hlaholsky“ (1857), v grammatice „Procházky po oboře mluvozpytu a starožitností slovanských“ (1856), „Zkouška, jak by skladba a tvarosloví české spřádati se daly“ (1866), v stilistice „Nástin Sloho-vědy“ (1864) nepostoupil nad nekritické hypotézy a samolibé diletantství; jeho studie o otázce podvržených Rukopisů „Die gefälschten böhmischen Gedichte“ (1868) trpí nesoustavností a ne-

přístupností; jeho edice „Malý výbor ze staročeské literatury“ (1863) a „Die lat. böhm. Osterspiele“ (1864) mají chatrné transkripce. Ceny dosud nepozbyly jeho životopisně historické studie o J. Dobrovském (1867) a F. L. Čelakovském (1865) a pak jeho knihopisné snůšky „Quellenkunde und Bibliographie der böhmischen Literaturgeschichte“ (1868) a „Dodavky a doplňky k Jungmannově Historii literatury“ (1869—1871). Velká vědecká píle Hanušova, jeho kombinační důmysl, jeho fantasmie vždy se ztroskotávaly o nedostatek přesné kritičnosti a prostého výkladu faktů i o nadbytek filosofického spekulování i též v naukách pozitivních.

František Matouš Klácel (1808—1882), jenž pocházejí z Č. Třebové, podepisoval se též Třebovský, získán byl pro filosofii osvíceným svým professorem litomyšlským, piaristou *Bonifácem Buzkem* (1788—1839). Vstoupiv r. 1827. k Augustinianům v Brně, stal se již roku 1835. professorem filosofie na filos. ústavě v Brně; pantheistický jeho směr a hegelovský sklon učinily ho u duchovní vrchnosti podezřelým, takže r. 1844. odešel z kláštera, pobýval v Praze a v Liběchově, až přinucen vrátiti se do celly. R. 1848. a 1849. zúčastnil se politického i novinářského ruchu na Moravě (v. v.), v letech 1852.—1868. dlel zas v klášteře, jenž mu byl vězením. Boj s hierarchií, nevolnost politická, úplný rozmach vnitřní svobodomyšlnosti, zápletky milostné pohnuly r. 1869. 60letého starce, že odešel do Ameriky. Tam pracoval pro svůj pantheistický ideál společenské solidarity „vesměrnost“ jako redaktor „Slovana“, „Hospodáře amerického“, „Hlasu“ a „Svojana“ až do své smrti v Belle Plaine dne 17. března 1882. Klácelova činnost literární byla dvojího směru, básnická a filosofická; jako básník odíval těžkou formou veršovou filosofické pomysly neb své morální zásady, nikoliv bez satirických šlehů, opíraje se často buď o vzory neb i o předlohy cizí; jako filosof nejednou opouštěl pevnou cestu logického myšlení a bloudil v končinách utopických pomyslů, tím spíše, že většinou zabýval se etikou. Veršované jeho knihy jsou „Lyrické básně“ (1836), „Básně“ (1837), jdoucí po stopách Kollárových ideí a Klopstockových forem; pak sbírka mravoučné a politické didaktiky „Jahůdky ze slovan-ských lesů“ (1845), volná parafraze Goetheova zvířecího eposu „Ferina Lišák z Kuliferdy“ (1845, nové vyd.

v Svět. knih. 1906 pořídil J. Kabelík), parafrase Wolffova něm. převodu „Bajek Bidpajových“ (1846 a 1850 ve II díl; nové vyd. 1893), konečně netištěné překlady Goetheova „Fausta“ a Immermannova „Tulipánka“. Z filosofických spisů nejstarší jsou „Erklärungen der wichtigsten philosophischen Ausdrücke“ (1836) příručka to pro posluchače; pak otisknův v Čas. Čes. Musea řadu cenných psychologických a aesthetických úvah a kritik, vydal tref učení svého profesora B. Buzka jako „Mostek aneb sestavení skromných myšlenek o tom, na čem každému záleží“ (1842); čistě hegelovská jeho filosofie řeči „Počátky vědecké mluvnictví českého“ (1843) vzbudila velkou diskusi. Byv sesazen, zpracoval svou původně německy psanou ethiku česky jako „Dobrovědu“ (1847), ale jeho aesthetika „Průprava k ladovědě“ zůstala v rukopise. Poslední filosofické dílo Klácelovo byly úryvkovitě „Enkyklopaedishe erinerungen an fortraege aus logik ethik etc“ (1868) absurdní jak pravopisem tak seřazením. Z let jeho činnosti novinářské pocházejí zejména „Listy přítelkyní o původu socialismu“ (1849) adresované B. Němcové. Četné nábožensko filosofické práce Klácelovy z období amerického literární ceny nemají; ze všech však mluví volný myslitel naplněný sociálním utopismem a idealistickou optimističností; všechny jeho snahy nesou se k velkému cíli „Vesměrnosti“, jejímž jménem nadepsáno i poslední dílo Klácelovo. Hegelství, jež vedlo Augustína Smetanu ku kritice náboženství a k filosofii dějin, jež bylo Hanušovi vodítkem ve studiích o mythu, bylo Klácelovi východiskem pro nadšené sny humanitně sociální. (Viz V. Brandl, Příspěvky k životopisu Klácelovu Čas. Mat. Mor. XIII. 1881; St. Souček, Klácelova filosofie řeči české v List. filolog. XXXII, 1905; R. Dvořák, Klácel a založení Mor. Novin v Čas. Mat. Mor. XXXII, 1908; F. Čáda, Klácelova idea „Vesměrnosti“ v Č. Mysli IX. 1908; J. Kabelík, František Matouš Klácel 1908.)

Filosofickou šíří naukových svých děl, ideovou náplní a skeptickou kritičností, soustavným bojem proti církevnímu a státnímu zpátečnictví druží se k Smetanovi a ku Klácelovi muž, jenž nenapsal odborných knih filosofických, a jenž jako pracovník vědecky popularisační jest blízek Jungmannově škole, jako satirický básník pak spřízněn s Havlíčkem. Jest to

Josef František Smetana (1801—1861), rodák ze Sviníšťan u České Skalice. Vystudovav v Hradci Králové a v Praze, vstoupil r. 1823. do řádu praemonstrátů v Teplé, r. 1825. složil slib řeholní, r. 1826. přijal svěcení kněžské. Po dvouletém kaplanování v Uterém u Bezdržic, stal se professorem fysiky na filosofickém ústavě v Plzni. Tam uprostřed vědecké a literární práce, budě řemeslnictvo přednáškami a ostatní občanstvo politickými podniky, usiluje o zavedení českého vyučování na školách obecných, účastně se r. 1848. horlivě ruchu konstitučního a klesaje pak pod tíhou reakce, jež jej pronásledoval a setrval až do smrti; v posledních letech byl poloslepý. S učitelskou jeho činností souvisejí jeho popularisační kompendia vědecká „*Obraz starého světa*“ (1834), „*Základy hvězdosloví čili Astronomie*“ (1837), „*Sílo zpyt čili fysika*“ (1842), i jeho učebnice fysiky a arithmetiky pro střední školy. Dlouho neznámý zůstaly jeho „*Básně*“ (vydány souborně teprve r. 1905. Spolkem přátel vědy a literatury české v Plzni). Zprvu básnil Smetana podobně jako Jungmann neb A. Marek idealistické ódy, pak pokoušel se o ballady, o válečné epeje, od r. 1848. stal se však téměř výlučně satirikem. Formami bajek, deklamovánek, básnických poslání, lidového popěvku, běžného říkadla obdobně jako Havlíček stihal duchaplný a neohrožený svobodomyšlník Smetana politickou reakci, zvůli státníků, zlořády úřednictva, nenárodnost škol, hlavně však asketismus officialní církve, scholastickou anthropologii, zpozdilost coelibátu, papežskou moc, zásady konkordátu, zvůli řeholí, proti křesťanství církevníků, kteří by odsoudili samého Krista; filosofa prozrazují promyšlené útoky na metafysický optimism a přírodní teleologii. Smetana satirik patří k nejzajímavějším zjevům naší reakce; Smetana člověk, pravý filosof a humanista neoblomný přes pronásledování vrchnosti církevní i světské k nejušlechtilějším mužům své doby. (Viz brožuru F. Schwarze, J. F. Smetany literární a vlastenecké působení. V Plzni 1874; studie dra Jar. Šťastného o Smetanově životě ve Věstníku čes. profesorů X-XIII [1903—1905] a o jeho literární produkci v Listech filolog. XXX, 1903 i ocenění Smetanových prací přírodovědeckých drem J. Vykrutou v kalendáři spolku na podporu mládeže v Plzni 1905.)

Vláda, která stihala a s professorských míst sesazovala vyznavače filosofie Hegelovy, chránila a propagovala naopak

filosofický realism Herbartův, který od čtyřicátých let po celé půlstoletí zůstal rakouskou filosofií oficiální. Na pražské universitě přednášel hlasatel Herbartův, zapřísáhlý odpůrce psychologie Hegelovy Franz Exner (1802—1853), jehož stoupencem byl český myslitel

František Čupr (1821—1882). Narozen v Chrasti, studoval v Litomyšli a v Praze; r. 1846. byl promován na doktora filosofie, načež byl vychovatelem. V letech 1848.—1853. působil jako professor lycea malostranského a gymnasia akademického, r. 1848.—1849. přednášel jako docent filosofie na pražské universitě. Pozbyv obou míst, řídil Čupr v letech 1854. až 1871. různé soukromé ústavy vzdělávací, r. 1861. zvolen za poslance, leč, ač podáním návrhu na revizi učebné osnovy středních škol vzbudil značnou pozornost, nenabyl politické popularity. R. 1872.—1881., kdy ochabl i jeho smysl pro paedagogiku, žil v soukromí na statečku Kolčavce u Prahy, oddán svému dílu, tu i zemřel. Fr. Čupr, jemuž i česká paedagogika děkuje za řadu podnětů, byl uvědomělý herbartovec a jeden z prvních, kdož v Čechách přiznávali filosofii právo bez ohledů národně a veřejně utilitářských. To ukázal již v polemice, kterou ve spojení s A. Smetanou, J. Wotkou a J. J. Kolářem vedl proti Havlíčkovi a V. Gáblerovi pro oprávněnost filosofie v české literatuře, zejména pak pro oprávněnost směru Herbartova. Mínění své a svých stoupců shrnul v památném spise zajímavého názvu „*Sein oder Nichtsein der deutschen Philosophie in Böhmen. Ein Beitrag zur Geschichte der utilistischen Tendenzen der Jetztzeit*“ (1847). Důsledné své herbartovství doložil německou učebnicí „*Grundriss der empirischen Psychologie*“ (1852), později však hledal stanovisko samostatnější, jednak veden touhou po filosofii národní, jednak inspirován vlivem Schopenhauerovým, jež vedle Tyrše v Čechách ojedinele přijal. O tom svědčí hlavní jeho dílo životní „*Učení staroindické, jeho význam u vznikání a vyvinování názorů zvlášť křesťanských a vůbec náboženských*“ (odr. 1874. ve IV. sv.), řada to volných kapitol svérázné kritiky náboženství, které se Čuprovi na základě jeho metody srovnávací jeví posléze dílem čistě lidským. (O Čuprovi srv. obsírnou studii M. Jaška v Č. Mysli VII a VIII, 1906 a 1907.)

Čuprem počíná řada českých herbartovců, kteří až do doby Masarykovy ovládali naši filosofii. Výklad o nich náleží již do oddílů následujících. (O tomto období srv. soustavnou studii Česká filosofie, již do Památníku Akademie napsal G. Zába.)

2. Doba Nerudova a Hálkova.

Povaha doby. Dobou Nerudovou a Hálkovou nazývati chceme dvacetiletí, ohraničené přibližně vydáním programního almanachu „Lady Nióly“ r. 1854. a smrtí vůdce tehdejšího pokolení literárního, Vítězslava Háška r. 1873. Zmíněným almanachem a ročenkami i časopisy za ním záhy následujícími konsolidovalo se mladé pokolení dvacetiletých spisovatelů a sjednotilo se s několika literárními i politickými revolucionáři z r. 1848.; jak theoretickými stávkami kritickými a aesthetickými, tak zvláště vášnivou polemikou s představiteli starší konservativní generace rozrůžnilo se naprosto od předchozí literatury; založivši si záhy s neobyčejnou schopností organizační řadu časopisů, našlo pro sebe případné orgány, které neméně než knižní bohatá produkce poskytovaly jasný obraz o rušném životě této nové školy, postupující vědomě a úspěšně. Veřejné vítězství této nové školy literární má však také pozadí politické. Reakce padesátých let dovedla stranu národně liberální umlčet a upoutati k odborné práci vědecké; pozavírala stoupence radikálního demokratismu do vězení neb vypověděla je za hranice; za to přivrženci vládní a zpátečnické politiky ovládli český život literární; nejsouce produktivní, doporučovali alespoň úzkostné lpění na slovesných tradicích, nevinné napodobování prstonárodní poesie, varovali před novými směry cizích literatur, odkazovali k dějinám. Jakmile se mladé pokolení soustředilo, přijalo od svých spojenců ze strany radikální, kteří postupně, odpykavše si své tresty, vraceli se do veřejného života, jejich program politický a společenský a pracovalo soustavně proti reakci a za obnovení svobody konstituční. Jestliže v prvních bojích, jimž neočekávaný úspěch přinesl rok 1860., kdy vydán říjnový diplom, stáli staří radikálové i mladí literáti svorně po boku někdejších národních liberálů, odtrhl se r. 1863. od nich a založil nový útvar politický, demokratickou a svobodomyšlnou

stranu mladočeskou. Tak úspěch mladé literatury jest souběžný a souvislý s úspěchem obnoveného života politického, ~~postupujícího~~ za ideály konstitučními cestou lidovosti a svobodomyšlnosti.

Mladé pokolení lišilo se od generací předbřeznových řadou důležitých a mocných rysů, které různě bývaly vystihovány: zdálo-li se koncem 50. let, kdy bojovány nejprudší boje obou směrů, že šlo o školu národní na jedné, kosmopolitickou pak na druhé straně, jeví se nám dnes tento spor spíše konfliktem epigonů romantiky se zástupci tendenčně zbarveného realismu. Vycházejíce větším dílem ze školy „Mladého Německa“ a s ním sdružených politických básníků z r. 1848.; navazujíce namnoze na veřejné i básnické snahy literární Francie z r. 1830.; žijíce též z podnětů poesie Byronovy; přichylujíce se ve filosofickém názoru ke kritickému radikalismu levice Hegelovy; přejímajíce konečně i zásady revolucionářů z r. 1848., žádali títo mladí spisovatelé od básníka jednak vášnivý vztah k současnému životu, jednak mocné prožití veškeré poesie.

Vášnivý vztah k současnému životu měl přinášeti opětovný zájem o dobové ideje a časové problémy v literatuře, sociální pojetí skutečnosti, hledisko pokrokové, namnoze však i nezahalenou tendenčnost, bezprostřední zasahování literatury do veřejnosti, činorodé působení na mdlé obecnost; jako škola mladoněmecká, byla i generace Hálkova a Nerudova vyznavačkou společenské rovnosti, osvobození a povznesení pracovních tříd, ženské emancipace, náboženské svobody a proticírkevního liberalismu. Tyto všesvětové ideály byly arcí v protikladě s dosavadním národnostním programem českého písemnictví a vskutku proti zastancům tohoto směru svedli mladí spisovatelé nejednu hlučnou půtku za světoobčanství, mezinárodnost, ba nenárodnost básnictví; později arcí dospěli v otázkách národních k hlediskům naprosto jiným. Požadovali-li pak dále od básníka mocné prožití veškeré poesie, vyjadřovali tím svůj důrazný individualism: básník bez ohledu na daná pravidla, dané tradice, dané útvary měl vysloviti celou svou osobnost, všecek svůj citový i myšlenkový obsah, všecku svéráznost svého vnitřního života, neohlížeje se na pravo ani na levo; zejména neměly ho odstrašovati předsudky náboženské a mravní; byl-li plnou individualitou, jistě zaznívala v jeho poesii také jeho doba,

také jeho národnost. Ježto pak celé toto pokolení raněno bylo zlou chýmaerou citové rozháranosti, světobolného zármutku, zoufalé rozervanosti, hlásí se tyto tóny opětovně v lyrice doby, proti nim však i drsná skepse, břitká ironie, kritická blaseovanost, sarkastické překonávání vlastního citu, boj chladného rozumu s prudkou vášnivostí: protiklad tento nejlépe představuje dvojice Pfleger a Neruda.

Stilově umělecká stránka literatury stála v tomto období až na místě druhém. Požadavek krajního individualismu, nevážnost k estetickým pravidlům, tendenční názor o sociální účelnosti umění, konečně i sklon předních zástupců doby k žurnalismu způsobily značné zanedbávání formy a uvedly do literatury namnoze improvisaci; ani Hálek, ani Neruda nebyli mistry bezvadného verše, ryzího rýmu, slovní hudby. V poesii snaha po pravdivosti dovedla k drsné prosaičnosti výrazu, jenž nešťítíl se ani trivialismů, ani suchopárnosti; byla to však v jádře zdravá reakce proti prázdné uhlazenosti lyriky vlastenecké. Z domácích básníků působil Erben úsečnou stručností svých ballad; jen nemnozí z mladých básníků, na př. Heyduk, dali se i stilově ovládati poesii prstonárodní. Z cizích umělců byli Heine a Lenau, Petöfi a Béranger vzory pro lyriku, Byron, Puškin a Lermontov pro epiku. V novelistice se velmi zřetelně ukazovalo vnikání žurnalismu do krásné prósy: drobná skizza, obrázek z cest, genrové zachycení figury neb výjevu z ulice, causerie v povídkovém rouše — toť byly zvláště oblíbené drobné formy novellistické. Ve větších skladbách románových ovládala tendence a řešení společenských problémů nad kresbou charakterů a stavbou dějovou; volná technika mladoněmeckého románu a přepiatá tendenčnost děl George Sandové působily velmi vlivně; ale ježto oba největší prosaikové této doby Hálek a Světlá šťastně pokračovali v tradicích B. Němcové a Fr. Pravdy, podařilo se jim vytvořiti díla národně ryzí a kmenově svérázná. Také drama dalo se ovládnouti cizími vzory a podřídilo svou tvarovou slohovost dobovým tendencím a přechodní módě, aniž dovedlo se vypracovati z tohoto područí.

Literární i politické orgány doby Nerudovy a Hálkovy. První soustředění mladšího pokolení provedl ve svém „Lumír u“ (1851—1864; od r. 1862. redigoval V. Hálek) nadaný dramatik, jemný znatel dějin umění *Ferdinand Břetislav Mikovec* (1826—1862); přinášel tam vedle hojných básní přeložených i verše

původní, mezi nimi prvotiny Nerudovy, Hálkovy, Pflégrovy; belletrii přeloženou i českou od mladších i starších spisovatelů; divadelní a literární kritiku, historické a umělecké drobnosti. Programně vystoupila mladá literatura ve Fričově almanachu na r. 1855. „L a d a N i ó l a“, kde sice pozdější vůdcové nové školy literární nebyli zastoupeni, kde však hlavní zásady její redaktorem byly formulovány; ostatně byli tu zastoupeni i literáti starší. Lze říci, že „Lada Nióla“ má význam ne tak obsahem, jako ruchem, jejíž vzbudila. Dědictví její přejal almanach „Máj“ (1858), který vyšel za formální redakce Barákovy a za příspěvní Fričova, Sabinova, Hálkova, Nerudova, Heydukova, Mayerova, Světlé a Podlipské věnován byl významně památce Máchově; další ročníky (1859, 1860 a 1862) redigoval pak Hálek.

Řadu časopisů mladé generace zahájil Neruda „O b r a z y ž i v o t a“ (1859—1860), kde bojován hlavní boj proti odpůrci mladé literatury Jakubu Malému; následovala „R o d i n n á K r o n i k a“ (1863.) Hálek počal svou redaktorskou činnost v „Lumíře“ po Mikovcovi; proměnil pak „Lumír“ ve „Z l a t o u P r a h u“ (1864—1865) a po smrti nakladatelově založil s Nerudou týdeník „K v ě t y“ (1866—1872; od r. 1867. Neruda se již redakce neúčastnil. Po zániku „Květů“ spojil se s Nerudou r. 1873. k vydávání nového časopisu, jemuž dal opětně jméno „Lumír“, ten však záhy přešel do rukou jiných a stal se střediskem jiné, mladší skupiny básnické. Vedle těchto listů, které představující takřka program svých redaktorů, otiskovaly hlavní práce básnické i polemiky školy, sloužilo několik více méně nestranných, někdy i bezbarvých časopisů prostě zábavě a vzdělání čtenářstva, tak belletristický týdeník s obrazy a s časovou látkou „S v ě t o z o r“ (od 1867 potrval do r. 1899., redaktory byli postupně E. Tonner, J. J. Kořán, Sv. Čech, J. Jireček, P. Sobotka a M. A. Šimáček) a populární revue „O s v ě t a“ (1862—1863, red. F. Schulz.)

K časopisům belletristickým a populárním družil se od r. 1860. hojně podniky žurnalistické, jichž styk s literaturou, divadlem a kritikou v této době jest velice intenzivní. R. 1860. založen dvojitý politický denník programu liberálně demokratického „Č a s“ (1860—1863; od r. 1862. změnou redaktora politického smýšlení změněn i směr listu) politikem a advokátem drem Al. Krásou (1828—1900) a „N á r o d n í L i s t y“ (od 1861 doposud) Juliem Grégrem; Neruda s jinými mladšími svobodo-

myslnými literáty pracoval v Krásově „Času“. Po změně v řízení času přešli do nového krajně demokratického „Hlasu“ (1862—1865); když tento denník sloučil se s „Národními Listy“, odešla tam většina mladých spisovatelů a radikálních politiků. Sloučení toto souviselo s politickou rozlukou v českém dotud jednotném táboře českém, kterou usplšila neshoda v otázce polské a v poměru k šlechtě a kněžstvu. Politická skupina kolem „Národních Listů“ nazvána byla r. 1863. *M l a d o č e c h y* a vytvořila samostatný typ českého liberálního demokrata, jak jej představovala si léta 60. a 70. Tento typ svojí uvědomělou lidovostí, svým mužným odporem k privilegovaným stavům, svou důraznou svobodomyslností, svými snahami protiklerikálními a proticírkevními, svým sklonem k liberálnímu individualismu v politice i v hospodářství, svou důslednou opozicí proti vládě, svým neoblomným úsilím protigermanisačním byl mladé škole literární neobyčejně blízký, i přijali jej mladí literáti za svůj, prohloubili myšlenkově a umělecky, vedle politiků stojí v první řadě nového tábora i Neruda, Hálek, B. Smetana. Vůdčími politiky a žurnalisty mladočeského tábora byli kromě Sabiny zvláště:

Karel Sladkovský (1823—1880), advokát a poslanec, jenž již r. 1848. byl mezi vůdci pražské revoluce, začež potrestán šletým vězením, prodělal přechod z „Času“ do „Hlasu“ a odtud do „Národních Listů“, proslul jako publicista i řečník. Hlavní jeho právně vědecká práce „Výklad voleb zástupců dle práva a spravedlnosti“ zůstala torsem; „V ý b o r z p o l i t i c k ý c h ř e č í a ú v a h“ jeho vydán S. Hellerem 1899.

Julius Grégr (1831—1897), doktor práv a poslanec, byl zakladatelem a vůdčí duší „Národních Listů“, pro něž opětovně byl pronásledován a trestán.

Eduard Grégr (1829—1907), bratr předešlého, doktor lékařství a poslanec, snažil se v 60. a 70. letech dáti svojí skupině politické také podklad vědecký, buduje jednak svoje svobodomyslnictví na moderních názorech přírodovědeckých, jednak popularisuje poznatky naukové mezi lidem kromě soustavných přednášek, které měly ráz univ. extensí, zasažoval se o podniky literární: r. 1867. založil lidovou lacinou knihovnu „*M a t i c e L i d u*“ (doposud vycházející) s programem svobodomyslně propagačním, r. 1876.—1883. sbírku agi-

tačních brožur protiklerikálních a informačních „Epištoly svobody“ (407). Jeho charakteristický „Denník“, význačný pro historii doby, vydal Zd. Tobolka r. 1907. [Darvinismus a pozitivismus, který E. Grégr hlásal, proměnil se v materialistickou přírodní filosofii Büchnerovského rázu ve švihně a bystře psaných proticírkevních a protináboženských brožurkách agrárního politika a selského myslitele *Alfonse Štastného* (nar. r. 1831.), jež svou dobou měly značný vliv na myšlení českého lidu.]

Josef Barák (1833—1883), žurnalista a buditel dělnictva, kromě činnosti v dennících mladočeských založil r. 1867. list „Svobodu“, zastávající krajně protináboženské stanovisko. Byl znám jako populární řečník, jeho „Přednášky“ vydali J. Podlipný a V. Řezníček (1884.) V 50. a 60. letech psal do almanachů a časopisů mladé generace erotickou a vlasteneckou lyriku, která souhrně vydána až r. 1905. v knize „Vzpomínky Josefa Baráka“ nakl. družstvem „Májem“.

V počátcích svých, kdy Hálek a Neruda psali do „Národních Listů“ feuilletony, posudky literární, divadelní i výtvarné, měly „Národní Listy“ zvláštní váhu kritickou, r. 1863. redigoval při nich E. Grégr „Kritickou přílohu k „Národním Listům“, jež pod změněnými názvy „Literární příloha k „Národním Listům“ a „Literární Listy“ vycházela do r. 1865. a pak (1867—1868) byla nahrazena „Českým obzorem literárním“ za redakce F. Schulze. Velmi působivou zbraní obrannou a pomůckou politického probuzení byly od r. 1858. „Humoristické Listy“, založené *J. R. Vilímkem*, jež v duchu svobodomyšléném pěstovaly dravou politickou satiru.

Strana konservativní neměla tak čilého života novinářského jako její mladočeští odpůrci. Vůdcové její vynikli spíše jako činní politikové a státovědci, než jako žurnalisté; především agitace mezi lidem byla straně staročeské celkem cizí. Listy její v době této jsou německá „Politik“, založená (1861 až dosud, od r. 1907. se změněným jménem „Union“) *Janem S. Skřejšovským* (1831—1883) obratným novinářem, jenž straně vytvořil i český orgán „Národní Pokrok“ (1867—1869); populárnějším směrem nesl se „Národ“ (1864 až 1866), redaktorem jeho byl výtečný hospodářský organisator a buditel hmotného uvědomění v lidu českém

František Šimáček (1834—1885) plšící i pod jménem Vojtěch Bělák; jeho dovedně redigovaný hospodářský list „Posel z Prahy“ (1857—1883), jenž z měsíčníku stal se posléze denníkem, patřil k nejzajímavějším zjevům českého novinářství. Politicky nejvýše stál ze staročeských publicistů mužové, jichž vlastní pole nebylo novinářství: historik Fr. Palacký (v. v.), státník a řečník Fr. L. Rieger a státovědec a právník Fr. Brauner.

František Ladislav Rieger (1818—1903), od r. 1860. do r. 1891. politický vůdce národa uznáný ve Vídni i za hranicemi zasáhl do všeho kulturního života jako organisator. Původně cíle jeho byly právně vědecké; jeho odmítnutá habilitační rozprava „O statcích a pracích nehmotných“ (1850) patřila k nejvzácnějším českým starším studiím právním, jako již jeho promoční these o svobodě tisku namířená proti cenzuře, ukázala nové proudy v české mladé generaci právnícké. Od dáv se hned od počátků obnoveného života konstitučního — již r. 1848. byl mezi nejhorlivějšími účastníky revoluce — vynikl jako parlamentní i lidový řečník, výborný debatér, pronikavý státník, obratný diplomat a všestranně informovaný zákonodárce; literárním ovocem jeho parlamentní a sněmovní činnosti jsou „Řeči dra F. L. Riegra a jeho jednání v zákonodárných sborech“ (1885; přehledný obraz politické činnosti jeho podává Langnerův výběr, Politické výroky a zásady dra F. L. Riegra ve Svět. knih. 1898.) S literaturou kromě některých překladů a několika básní z nich „Kovářská“ znárodněla — stýká se ještě Riegrova účast při zbudování Národního divadla (v. dole) a jeho redakční působení při vydání „Slovníka naučného“.

Snahy o vydání české encyklopaedie sahají do samých počátků našeho probuzení národního; pomýšleli na ni F. F. Procházka, Jungmann s Preslem a s Purkyní; v letech 1829—1831. nabývala myšlenka za vedení Palackého pevnější podoby a z příprav k ní vzešla „Matice Česká“. V čtyřicátých letech s novým zápalem vrátili se k myšlence Amerling s Čejkou, v padesátých obnovil ji Palacký. Tehdy konaly se v „Matici České“ nové soustavné přípravy; Havlíčkův přítel, historik *Vilém Gábler* (1821—1897), sestavil seznam hesel celého slovníka; ale pak „Matice Česká“ z důvodů hmotných i z nedostatku příspěvatelů plánu nechala. Teprve r. 1857. ujal se podnik jako nakladatel J. Kober, jako redaktor F. L. Rieger a

v přípravách na podkladě Matičním připravováno. R. 1859. vyšel I. díl „Slovníka naučného“, záhy do redakce vstoupil k Riegrovi Jakub Malý a sbor redakční rozmnožil se o V. Šafařka, J. Gebauera, J. V. Jahna, J. Perwolfa, J. Emlera a M. Koláře. Brzy po r. 1860. vzdal se Rieger redakčních prací, vyhradiv si vrchní dozor; poslední velký jeho příspěvek do Slovníku vyšel jako samostatná kniha „Čechy, země i národ“ (1870.) R. 1874. byl „Slovník naučný“ XI. dílem ukončen; pak následovaly ještě 3 svazky doplňků. Stručnější výtah z této encyklopaedie pořídil její spoluredaktor Jakub Malý „Stručným všeobecným slovníkem věcným (1874—1885) v VIII svazcích.

František August Brauner (1810—1880), pražský advokát a vůdce staročeské strany, vynikl v politice hlavně jako průkopník myšlenky státoprávní a obrance práv lidu selského. Také literárně propagoval již před r. 1848. osvobození selského stavu cennými spisy právníckými „*Böhmische Bauernzustände*“ (1847) a „*O vykoupení se z roboty*“ (1848), kde podává též zajímavý obraz hmotného bytí našeho lidu před r. 1848. (Viz o něm články L. Machače v „*Pokrok. revue*“ I a II.)

Nejplodnější novinář staročeské strany, její popularisator a obranný nástroj byl *Jakub Malý* (1811—1884). Byl rodák pražský a již za gymnasijských i právníckých studií seznámil se důvěrně s vůdci českého národního i literárního obrození. Stav se žurnalistou, záhy pracoval v nejrůznějších časopisech a dennících směru vlastenecko konservativního, r. 1848. psal proti revolučnímu křídlu českému, v době reakce redigoval „*Pražský prstonárodní list*“ směru konservativního, r. 1859 svedl jako zastávce vlastenecko idealistického směru ostrou polemiku s předbojníky nové školy Hálkem a Nerudou a stal se takměř typem literárního zpátečníka. Jeho nesčíslná díla jsou různého druhu, ve všech leží mnoho literární píle, ale málo původnosti, málo kritického soudu, málo vyššího názoru. Z politických jeho děl obrážejí „*Politické zlomky*“ (1862) jeho názory z r. 1848., „*Úvaha Čecha o novém zřízení Rakouska*“ (1853), jeho stanovisko k centralismu a autonomii; velké dílo „*Naše znovuzrození*“ (1880—1884 v VI sv.) obšírný, ač povrchní obraz obrodného procesu politického a kulturního, jež zrcadlí i jeho „*Vzpomínky starého vlastence*“ (1872). Z četných jeho historických

kompilací došly zvláštního rozšíření „Dějepis národa českého pro čtenáře každého stavu (1863—1865 ve II d.), „Vymožení Rudolfova majestátu“ (1849, 1862 a 1872) a „Mezi vzkříšením 1848—1860 (1863); z jeho statisticko-národopisných snůšek „Amerika od času svého odkrytí (1853—1857 v VI sv.), „Soustátí Severoamerické a jeho soustava“ (1872); k literatuře a esthetice vztahují se „Národní báchorky a pověsti“ (1838, 1845, 1865 a 1870), „Soustavní nástin slovesnosti“ (1848), „Úvod k aesthetice“ (1853), „W. Shakespeare a jeho díla“ (1872). O slovníkářské činnosti J. Malého v. výše; r. 1877. vydal kromě toho „Vlastenský slovník historický“. Velmi horlivě J. Malý překládal z němčiny, francouzštiny a angličtiny; nejcennější jsou jeho překlady mnohých děl W. Shakespeareových (v. n.), pak populární převody historických a národopisných spisů Mignetových, Hellwaldových, Hübnerových a Stanleyových. („Výbor drobných spisů“ J. Malého vyšel v Nár. biblioth. 1872—1870 ve III dílech.)

Hálek a Neruda i básníci jejich doby.

Mocně rozvitý individualism tohoto období projevoval se značným rozkvětem subjektivně citové lyriky; ale tu do čistého vznětu citového a dojmového pronikala namnoze rozumová skepse, intelektuelní ironie a časová tendence; i v nejlyričtějších sbírkách veršů tohoto období ozývají se tóny sociální, nábožensko-filosofické ve smyslu moderní přírodovědy a skepse protikřesťanské, politicko-národní; ale i pro tyto zvláštní náměty volí básníci s oblibou formu popěvku, jak ji Heine z lidové písně přetvořil. Subjektivní individualismus rozlamuje i pevnou formu epickou a po způsobě Byronově vniká do t. zv. básnické povídky, v níž vracejí se vždy tytéž schematické typy, ale pokaždé v jinak exotickém rámci dobovém a místním, plnými proudy reflexe o všemožných otázkách, hýbajících svědomím i útwarem doby. Nejhlubší z básníků tohoto období vypracovali se od kosmopolitického názoru i uměleckého směru k poesii charakteristicky národní.

Na rozhraní mezi básníky, jež jsme nazvali přechodními a novým pokolením politickým, stojí vydavatel Lady Nióly

Josef Václav Frič (1829—1890) narodil se dne 15. září 1829 v Praze. Účastenství v revoluci 1848 vyneslo mu r. 1851. uvěznění v Uhrách; amnestován žil 1854—1858 pod policejní dohlídkou v Praze. Pro politicky radikální činnost odsouzen r. 1858. podruhé a po věznění v Sedmíhradsku nastoupil r. 1859. dlouholetý exil, v Paříži, v Berlíně, v Pešti a v Petrohradě, kdež všude působil jako novinářský dopisovatel, pořadatel přednášek v zájmu věci české a slovanské. Teprve roku 1879. vrátil se do Prahy, stále srše temperamentem a podnikavostí, kterouž zasáhl do života politického, novinářského, studentského, divadelního a literárního. Zemřel dne 14. října 1890 na Král. Vinohradech.

Josef Václav Frič byl z nejdůslednějších žáků Byronových — přeložil z Byrona i „Nevěstu z Abydu“ a „Manfréda“ — již mladistvé jeho verše z let 1846—1847. „Rozpravy duše“ obsahují celou lyrickou soustavu světobolu. Stotožňuje vždy život a poesii, prosytil svoje verše záhy revoluční náladou politického, národního a myšlenkového vzdoru, ač při tom vnikla do jeho poesie také záliba v malebné frázi, v divadelním gestu, v mnohoslovném řečňování; revolučního Friče obrazy nejlépe „Písně z bašty“ (psány nesoustavně 1849—1860); jimi vedle versů Havlíčkových počíná politická lyrika česká. Leč ty sbírky nevyšly; teprve r. 1861. vydal „Výbor básní“ a do svých fragmentárních „Sebraných spisů veršem i prósou“ (1879—1880 ve IV sv.) vřadil jako III sv. „Různé básně“, mezi nimi řadu ballad ryziho zrna. Pravý obraz básníka Friče podává teprve výbor „Odkaz J. V. Friče“ (1898 s úvodem a péčí J. Vrchlického), kde dotud neznámé mladistvé jeho verše jsou otištěny. Vedle novellistických „Povídek a fantasií“ (1880) napsal i řadu básní dramatických na př. „Kochan Ratiborský“, „Václav IV.“, „Hynek z Poděbrad“, „Ulrik Hutten“, „Svatopluk a Rastislav“, „Ivan Mazepa“, „Asjenův pád“, „Břetislav Bezejmenný“, „Pobělohorci“; většina z nich však nebyla provozována; také překládal dramata z polštiny a francouzštiny. Hlavní dílo Fričova života jsou jeho „Paměti“ (1885—1889 ve IV sv.), v nich zachycena jest ne sice zcela spolehlivě, ale velmi živě a barvitě jeho doba, v nich žije celá jeho překotná a ohnivá, překypující a výbušná osobnost básníka a demagoga, nadšence a organisatora, revolucionáře a frasisty, byronovce a osmačtyřicátníka. (Srv. J. Vlček, J. V. Frič v „Lumíře“ XXXVI, 1908.)

Vítězslav Hálek (1835—1874) narodil se 5. dubna 1835 v Dolinku u Mělníka. Po odstěhování se rodičů z Dolinka, chodil do školy do Zálezlic, do Jestřábí a ku Trinitářům do Prahy. V letech 1847—1855 navštěvoval akademické gymnasium v Praze a pod vlivem Svobody, Štulce a Klicpery stal se vlastencem a básníkem; r. 1854. vystoupil poprvé veřejně básní „Nekřtěncova dušička“ v Mikovcově „Lumíru“; r. 1858. vydal první knihu „Alfréd“. Od r. 1855. studoval tři léta filosofii, ale nestal se, jak původně mínil, professorem, nýbrž oddal se cele literatuře a novinářství. O redaktorské jeho činnosti v různých listech i almanaších viz výše. Kromě toho byl od r. 1860. až do své smrti členem redakce „Národních Listů“. R. 1862. a 1865. vykonal dvě větší cesty, prvou do Tater, druhou přes Kras až do Cařihradu a Malé Asie a Uhrami zpět, dojmy této cesty zaznamenal v krásných feuilletonech, jinak psal pod čáru hlavně o divadle a literatuře. Oženiv se zámožně, založil šťastnou a bezstarostnou domácnost, a maje jako čelný člen výboru „Umělecké Besedy“, tehdejšího skvělého střediska literárních a uměleckých kruhů českých, i značný vliv společenský, žil v Praze uprostřed plodné a lehké tvorby, všeobecně vážen a milován až do náhlé smrti dne 8. října 1874.

Básnické nadání V. Háleka vynikalo neobyčejnou všestranností, která obsáhala nejrůznější druhy literární tvorby; nepojilo se však ani s uvědomělou autokritikou, jež by dovedla jednak rozeznati mezi hodnotným výtvozem a nezralou skizzou ani s ryzí původností, jež by uměla se zhostíti mocných vlivů cizích. Podléhaje takto jednak překotnému vlastnímu daru básnické improvizace, jednak silnému působení velikých, leč vnitřně nezažlých vzorů; dává se dále zmítati různými, namnoze protichůdnými proudy myšlenkovými na př. básnickou romantikou a tendenčním idealismem, nevytvořil Hálek díla mistrovského. V jeho díle přetrženém předčasnou smrtí, lze však přece stopovati vývojový vzestup, který se zračí pevnějším zakotvováním v básnické i životní skutečnosti, jakož i pronikáním k českému životu a k české přírodě, takže pozdní jeho lyrika přírodní a jeho povídky vesnické z posledních let stojí nejvýše, třebaže se ani tu nepodařilo se mu vyrovnati moderní náplň myšlenkovou se zastaralými formami umění romantického.

Básnickou svou činnost zahájil Hálek drobnými balladami námětů domácích namnoze pod vlivem Erbenovým,

vyšlo jich v letech 1854—1861 patnácte, v knize souborně vydány nebyly. Na to opouští jeho epika půdu domácí a naprosto se vzdává vzoru Byronovu a Máchovu: v epických povídkách zapletené a nejasné osnovy s bujnou přítěží pestré krajino-malby a výmluvné lyrické reflexe opěvuje Hálek příběhy lásky a bojů za svobodu, klada děje do exotických končin a různých dob; na osobitou charakteristiku postav a míst, poměrů a prostředí nedbá, nýbrž spíše napodobuje, často až otrocky Byrona. Chronologicky za sebou sledují: „Alfréd“ (1858), skoro parodistický ohlas Máchova „Máje“; „Krásná Lejla“ (1859) fragmentární zpěv o síle lásky a vznešenosti svobody; „Mejrima a Husejn“ (1859) oslava Albánců zápasících s Turky za samostatnost; „Goar“ (1864) matně inscenované epos o někdejším tyranovi očištěném láskou: „Černý praporek“ (1867), do jižních krajů položená apotheosa boje za státní svépřávnost domova; konečně „Dědicové Bílé Hory“ (1869), allegorické ztělesnění našich pobělohorských zápasů se silnou notou vlasteneckou; stranou od těchto pathetických skladeb stojí idylické epos s rámcem krásné taterské přírody a původního života lidu slovenského „Děvče z Tater“ (1871). Návrat k rodné půdě, značený již oběma posléze uvedenými skladbami epickými, jeví se i v řadě drobných balladických a anekdotárních obrázků z českého venkova „Pohádkách z naší vesnice“ (1874 posmrtně).

Ve všech těchto skladbách zaznívá, často na úkor epické stavby, silná struna lyrická, zvučící zvláště silně na themata přírodního nadšení, milostné vášně a lásky k svobodě; vskutku byl Hálek vlastně rozený lyrik. Záhy po „Alfredu“ vyšly jeho „Včerní písně“ (1858), čtyřicetšest drobných básní posvěcených oslavě lásky a přírody; lehký zpěvný tón, plnost vroucího citu, něžnost šťastné milosti upoutaly obecnost, které shovívavě přehlédlo chvatnost a povrchnost slohového provedení i příliš hojně ohlasy daleko hlubší poesie Heineovy. Naproti této mladistvě nezralé a mělce naivní lyrice ukazují pokrok tři řady básní „V přírodě“ (1872—1874) skládané v posledních letech života Hálkova. V radostné dětinské důvěře obrací se básník k přírodě jako idealista, nalézající v přírodním dění samu moudrost božskou a pravdu mravní i nejvyšší pravidlo estetické, ale spíše než pro svoje neucelené a příležitostné přemýšlování umí získati čtenáře pro svěží a původní, kouzlem

nálady orosené obrázky z lesa i s pole, z háje i se stráně a chvílemi tryská šťastný humor, buršikosní vtíp, milá ironie.

Jednotvárností a nedostatkem vývojového vzestupu trpí Hálkova veršovaná dramata, jež v 60. letech uvedena s prostředním zdarem na české jeviště. Jsou to, datujeme-li je dle prvního provozování: „Carevič Alexej“ (1860) z ruských dějin; „Záviš z Falkenštejna“ (1860) z českého středověku; „Král Rudolf“ (1860, leč neprovozován) z dějin XVII. věku v Čechách; „Král Vukašin“ (1862) ze srbských národních bojů ve XIV. stol.; „Sergius Catilina“ (1863), socialní tragoedie plná divokých vášní, položená do doby rozkladu římské republiky; „Ammon a Tamar“ (1866) s nepřesným dějištěm v Itálii, konečně dramatický zlomek „Jiří z Poděbrad“ (1874). Všecky tyto dramatické básně Hálkovy stojí pod vlivem Shakespearovým v stavbě, v charakteristice i v jednotlivostech; nedostatečnost jejich dušmalby zvyšována jest i tím, že do vzdálených, historických období staví upřílišující básník lidi vlastně moderní, zmítané problémy a krisemi soudobé společnosti.

Odvrativ se dosti záhy od básnění dramatického, Hálek obrátil tím větší zřetel ku tvorbě novellistické, o níž se pokoušel již od svých literárních počátků. Román napsal jediný: jest to „Komediant“ (1861), s nejedním rysem autobiografickým a s hlubokými pohledy do uměleckých názorů básníkových. Povídky Hálkovy odehrávají se většinou na českém venkově, jež znal autor z domova, a jejich časový postup ukazuje, jak básník se povznesl od novellistického obměňování vlastních bolů k rázovité kresbě lidových postav a k zajímavému řešení mravních a společenských konfliktů našich vesničanů v kraji. Do starší skupiny patří drobnější povídky „Bajrama“ (1857), „Jiřík“ (1858), „Přivozník“ (1858), „Kovářovic Kačenka“ (1859), „Muzikant“ (1859) a „Mariška“ (1862). Ze skupiny mladší přihlížejí novelly „Náš dědeček“ (1863), „U panských dveří“ (1867), „Zapomenutý“ (1867), „Pod dutým stromem“ (1872), „Poldík rumář“ (1873), „Student Kvoch“ (1874) a „Husar“ (1874, poslední nedokončená práce Hálkova) k osobité charakteristice figur, kdežto největší povídky Hálkovy vesměs z posledních dvou let života „Na vejminku“ (1873), „Na statku a v chaloupce“ (1873), a „Pod pustým kopcem“ (1874) šťastně do širokého rámce dějového vyplněného

bohatstvím postav typických umísňují řešení všeobecných problémů.

Neméně plodný než Hálek básník byl Hálek žurnalista; leč jeho jiskrné a svěží divadelní a literární posudky, barvitě a živoucí cestopisné obrázky, náladové skizzy z domácí přírody psané pod čáru „Národních Listů“, nebyly dosud úplně vydány; z nich jen bystré „Epistoly k našemu studentstvu“ (1873) došly popularity.

Sebrané spisy Hálkovy vyšly redakcí F. Schulze v letech 1878—1887. v XI svazcích, není to však vydání úplné; nyní vycházejí ve dvojm vydání opatřeném úvodem a poznámkami, jež obě slibuje býti úplným: v „Českých spisovatelích XIX. stol.“ vydává je Jar. Vlček (dosud V sv.), v Kočího „Knihovně českých klasiků belletristů“ Jan Voborník (posud III sv.). Z hojných novotisků zvláště cenná jsou vydání „Světové knihovny“ s poučnými úvodem. Obšrnější životopis Hálkův podal v XI. díle „Sebraných spisů“ (str. 239—319) r. 1887. Ferd. Schulz; vědecky rozebral Hálkovy povídky i dramata v několika studiích L. Čech, jichž výtěžek přešel do díla „Literatura česká devatenáctého století“. Díl III. č. 2. str. 194—270. Dlouho byla Hálkova hodnota přeceňována, ač již r. 1874. Josef Durdík a r. 1879. J. E. Kosina pokusili se o kritické omezení, leč teprve r. 1894. stať J. S. Macharova (otišt. v „Knihách feuilletonů“ II. 1902), která roznítla velký boj literární, stanovila správně význam básníkův a setkala se tak v důsledcích s řadou studií mladších literárních historiků; v literárním sporu z ní vzešlém doceněn byl však zároveň konečně Neruda.

Ačkoliv Hálek a Neruda byli od literárních svých začátků druhy a přáteli, ač spolu redigovali tytéž časopisy a podniky, ač ve sporech se starším pokolením a zastaralými uměleckými zásadami stáli věrně při sobě, přece již za života bylo mezi nimi zvláštní napětí, které bylo pak přeneseno do literárních dějin při posuzování obou. Kořeny tohoto poloukrytého antagonismu obou básníků hledati dlužno v povaze jejich: proti nalvně překypujícímu, citově překotnému, stále dojatému a vzrušenému miláčku osudu a obecnstva, jakým byl Hálek, jevil se Neruda rozumovým skeptikem, ironickým pozorovatelem a soudcem života, upiátým pochybovačem, k němuž štěstěna, láska a úspěch byly nevlídný. Kdežto Hálek neúnavnou a lehkou svou improvizací obecnstvo strhoval a průzračnou

formou i populárním, až banálním idealismem čtenáře oslňoval, Neruda, produkující těžce a zápasící s formou veršovou, vzbouzel pomalým svým uzráváním a nezvyklým svým vzetupem pochybností o mohutnosti uměleckého svého fondu. Jestliže však Hálek měl v táboře svých obdivovatelův celé čtenářstvo současné, dostalo se Nerudovi, jehož práce též v cizině jsou chápány a ceněny, zvláštní cti, že pokolení, vystoupivší po jeho smrti, včetně se zbožně do jeho děl a našla v jejich původci svého předchůdce a svého miláčka.

Jan Neruda (1834—1891) narodil se 10. července 1834 z chudíckých rodičů Antonína a Barbory v Újezdských kasárnách na Malé Straně v Praze; r. 1841. přestěhoval se s rodiči do Ostruhové ulice pod samý pražský hrad a zažil tu kromě hojné bídy dítěte proletářského i mnoho svérázných dojmů staropražských. Vychodiv metropolitní školu u sv. Víta a německou školu malostranskou, vstoupil r. 1845. na německé gymnasium malostranské, kdež vytrval až do r. 1850. Tehdy, přiblížen jsa Koubkovými přednáškami české národnosti a literatury, přešel na gymnasium akademické, aby tu r. 1853. maturoval. Do této doby spadá nejen počátek jeho nejhlubší lásky životní k Anně Holinové, s níž udržoval milostné styky do r. 1860., nýbrž i seznámení se s mladšími spisovateli. Po maturitě dal se zapsati na práva, ano vstoupil na čas i do služby kancelářské, leč pak vstoupil na fakultu filosofickou, kde absolvoval filologická studia r. 1857. Mezitím však vstoupil do literatury básní „Oběšenec“, již r. 1854. pod pseudonymem Janko Hovora uveřejnil v Mikovcově „Lumíru“, a jako lokálkáf, literární i divadelní referent v „Tagesbote aus Böhmen“ 1856 a 1857 do novinářství; v prosinci 1857 vyšla jeho první kniha „Hřbitovní kvítí“. Dostudovav filosofii, Neruda byl nějakou dobu učitelem na soukromých ústavech, r. 1858. suppletem na německé reálce v Mikulanské ulici; současně zúčastnil se r. 1858. činně almanachu „Máje“ a vydav r. 1858. veršovaný pamflet „U nás“, stanul v popředí mladého pokolení, jemuž polemicky i propagačně sloužil jako redaktor „Obrazů života“ (1859—1860) a později „Rodinné kroniky“ (1863). Žurnalistou stal se opět r. 1860., vstoupiv do Krásova „Času“, z něhož r. 1862. přešel do „Hlasu“ a konečně do „Národních Listů“. Tu jako feuilletonista, kritik divadelní a literární zůstal do smrti; svými výbornými příspěvky psanými pod chiffrou Δ založil takměř českou feuilletonistiku. Osamělý svůj život pře-

rušil řadou delších i kratších cest: r. 1861. byl ve Vídni, r. 1863. v Německu a ve Francii s Páříží, r. 1870. na Balkáně a v Cařihradě i v Egyptě, r. 1875. znovu v Německu a v českých lázních; cesty ty jsou předmětem jeho klassických cestopisných děl. Od r. 1879. těžká choroba zvýšila Nerudovu samotu a odvedla jej od kritiky. R. 1883. založil sbírku veršovaných prací „Poetické besedy“ a osvědčil se tu šťastným soustředitelem mladšího pokolení básnického. R. 1888. zhoršil se jeho neduh a Neruda až na malé výjimky upoután na pokoj ve svém skromnickém bytě ve Vladislavské ulici v Praze, kdež zemřel dne 22. srpna 1891.

Nerudův historický význam tkví v jeho šesti knihách, jejichž vývojový poměr patří k nejzajímavějším zjevům našich dějin slovesných. „Hřbitovní kvítí“ (1857) obsahuje ve svých 59 písňových skladbičkách, psaných drsným jazykem a neumělou formou veršovou, krajně pravdivou zpověď mladého moderního srdce, vyzbrojeného ironií a otráveného skepsí, které po způsobě Heineově, leč s jakousi chladnou střízlivostí, vyrovnává se se světem lži a fráse, s marnou láskou a s nespravedlivou společností, užívajíc při tom rámce romantiky hřbitovní. Z této první své sbírky, kritikou odsouzené a čtenářstvem nepovšimnuté, pojal Neruda výběr o 26 číslech do své objemné sbírky básní z let 1860—1867. „Knihy veršů“ (1867; II. vydání rozmn. 1873). Jest to vzácně bohatá sbírka; v „Knize veršů výpravných“ shrnul Neruda ballady složené v duchu Erbenově namnoze však svérázné plastiky, socialně a humanitně prosycené skladby z hmotné a mravní bídy velkoměstské a konečně i několik čísel cizí kosmopolitické inspirace; v „Knize veršů lyrických a smíšených“ pokračoval na cestě „Hřbitovního kvítí“, vyznává se s vzácnou upřímností a snahou pravdivostí z milostných, skeptických, národních krisí většinou úsečnými popěvkami lidové čistoty a zároveň moderní náladovosti (básně „Matičce“ skoro znárodněly; cyklus „Anně“ náleží k nejrázovitější erotice české); posléze v „Knize veršů časových a příležitostných“ ozývá se skoro mystická a velkolepě výmluvná láska k národu. Teprve po 11letém mlčení, v němž se na Nerudu básníka, zastíněného zatím celou novou skvělou generací básnickou, zapomnělo, ozývá se lyrik Neruda zase „Písňemi kosmickými“ (1878). Vyzbrojen moderním názorem světovým, bohatými poznatky astronomickými, nadán skvělou kosmickou fantasií, leč zároveň obdařen vol-

ným humorem a vtípnou vervou, s odvahou myslitele a s vroucností citového člověka požívá odvážný básník v těchto 38 číslech reflexivní lyriky, hned vznešeně hymnické, hned prostonárodně zpěvné na zhvězděnou oblohu a čte tam všechna tajemství dějin vesmíra, aby je zlidštl, posvětil tragikou lidské touhy a zdůvěrnil analogiemi z našeho života. Svrchovanost duševní, s níž básník ovládá drtivé záhady vesměrného dění, dosah svobodné ideje, s níž se vznáší mezi hvězdami, jsou sotva méně podivuhodny než českost výrazu, národní plnost jazyka, ryzost stylu; i vnější úspěch knihy (dosud 5 vyd.) byl nesporný. Také látkově stojí zcela na půdě domácí Nerudovy „Ba l l a d y a r o m a n c e“ (1883), jimiž zahájil „Poetické besedy.“ Z těchto 18 drobných epických skladeb — ani u Nerudy právě jako u Goethea není přesného rozdílu mezi balladou a romancí — pouze tři odehrávají se mimo českou půdu, neboť i motivy legendární zpracovány jsou s rozkošným primitivismem české duše prostonárodní; celek jest s obdivuhodnou jistotou sestilisován do tvarů a postojů, nálad a rozmarů, ducha a smyslu české ballady lidové, takže lze tu právem mluvit o pokračování ve stopách Erbenových, leč směrem k vyššímu umění, k vlídnější a lidštljší ethice, k teplejší a hlubší něze: epik, humanista a humorista srostli tu v šťastnou jednotu. Proti klassické objektivnosti této drobné epiky předložil Neruda v „P r o s t ý c h m o t i v e c h“ (1883) svoji nej-subjektivnější knihu, svoje lyrické privatissimum. Ve čtyřech cyklech, pojmenovaných dle ročních časů, zachycuje básník svoje nálady z přírody, které se však nevzdává se šťastnou naivností venkovského dítěte V. Háčka, nýbrž vůči níž reaguje nedůvěřivou a nervosní myslí skeptického velkoměšťáka. Bezprostřední čistota přírodního postřehu, dokonalá souběžnost zevního pozorování a vnitřního dojetí, svěžest v podání krajinných zvláštností a barevných i vzdušných odstínů, bohatství tónů, se vzácnou kázní laděných od letní slasti splývání s přírodou až po zimní mdlobu pomíšenou s tušením konce a s hrdým odevzdáním se do tvrdé vůle osudu — to vše stav drobnou knižičku do nejpřednější řady české náladové poesie českého básnického impressionismu a to dříve, než ono heslo bylo vysloveno. Formálně dospěl Neruda v „Prostých motivech“ ke krajní jednoduchosti a klassické úsečnosti, k plasticitě verše a prostotě písňového rytmu. Poslední jeho verše, které posmrtně v jeho intencích shrnuty byly jako „Z p ě v y

Páteční“ (1896), tíhnou naopak jako poslední část „Knih veršů“ neb značný díl „Písní kosmických“ k těžce pathetické hymnice, kolísající mezi deklamací a modlitbou. Všecky tyto (počtem 10) básně jsou velkolepou obměnou vášnivé a bytostně pojatého thematické a plemenné příslušnosti k národu, jehož velikost podmíněna jest odvěkým utrpením a messianskou obětí za všecky; leč tato račová, krví a slzami posvěcená národnost, chápaná skoro mysticky, jest spolu zdrojem nejhrdějších nadějí; v knize té, vykazující obměnu několika starších Nerudových citových i látkových motivů, napsal Neruda svůj slavný odkaz vlastenecký. Kromě „Zpěvů pátečních“ obsahovala pozůstalost Nerudova ještě řadu břitkých až rozpustilých epigrammů, několik humoristických ballad, konečně i veršovaný „malostranský feuilleton“ „Letní vzpomínky“, vrchol to veršového humoru českého.

Dramata Nerudova nenáleží v blízkost jeho poesie; jest to povrchní a jen pokleslému vkusu doby odpovídající inscenování cizích, bezvýznamných námětů a schází jim i divadelní obratnost a situační vtip, jež by zastřely nedostatek invence a poesie. Kromě pěti veseloher provozovaných s úspěchem „Ženich z hladu“ (1859), „Prodaná láska“ (1859), „Žena miluje srdnatost“ (1860), „Merenda nestřídmych“ (1860) a „Já to nejsem“ (1863) náleží sem i tragické zpracování motivu Dantova „Franceska di Rimini“ (1860), jež pro své groteskní upřílišení charakterů a absurdní dušmalbu nedovedlo si získati přízně ani obecenstva ani kritiky.

Dříve než básník pronikl Neruda prosaik a novellista, neboť v drobných genrových obrázcích, novellistických figurkách z ulice, úsečných povídkových studiích, nepatrných, leč bravurně vyprávěných anekdotách záhy ukázal svou původní svéráznost. Vyšed z feuilletonistického pozorování obklíčující jej skutečnosti, vzdělav se na novinářské, tendenčně podmalované drobnokresbě „Mladého Německa“, odpoutávaje se postupně od romantických zápletek a charakterů, byl Neruda z prvních u nás, kdož uváděli do literatury postřeh realistický, odvahu nezastřené pravdivosti, schopnost vystihnouti tvárlivý povrch moderního života. Práce jeho povídkové vznikly většinou z bezprostředního dojmu naturellu lačného po skutečnosti a vynikají zvláštní svěžestí náladovou, zřídka pokusil se figuru plně rozvíti neb děj šířeji

zapléstí, spokojuje se většinou buď genrovým obrázkem neb povídkovou mosaikou; náběhu k románu neučinil, leď čítáme-li „Trhany“. Valná většina Nerudovy povídkové belletrie tkví v rodném ovzduší pražském, hlavně pak v původním, maloměstském a velice svérázném bytí Nerudových malostranských rodáků, jak mu je připomínaly dětské vzpomínky i jak oživovalo je vlastní bystré pozorování; některé novellistické motivy nachytil Neruda na svých cestách. Když byl v „A r a b e s k á c h“ (1864), kolísajících ještě mezi novinářstvím a novellistikou na jedné i mezi konvenční romantikou a svěžím realismem na druhé straně, oživil řadu pražských typických postaviček, promísiv je s rozmarnými causeriemi, zpodobil v „R ů z n ý c h l í d e c h“ (1871) rozmanité figury mezinárodní, jak se mu namanuly na cestách. Po výtečných novellistických náběžích realistických, psaných počátkem 70. let a zařazených do sbírky feuilletonů „Studie krátké a kratší“, „Pražských obrázcích“ a „Trhanech“, kdež odvážil se sestoupiti se vzácným smyslem pro skutečnost až na společenské dno, dospěl Neruda k nejzralejšímu svému dílu v próse „Povídkám malostranským“ (1878; druhé rozšířené vyd. r. 1884.), z nichž nejstarší, mosaiková práce s autobiografickými jednotlivostmi „Týden v tichém domě“ sahá až do r. 1867. V tomto klassickém díle české literatury podařilo se Nerudovi uvéstí řadu nezapomenutelně svérázných postav staropražských v souvislost s dobovou náladou, s jednotným životem osobitého celku kulturního, ožíviti v dokonalé plnosti celou svébytnou čtvrt v důvěrném osvětlení lásky a soucitu, spojití život lidí s životem věcí, leč i obklopiti vše kouzelným přisvitem elegické vzpomínky, diskretní holestí vlastního osudem sklamaného srdce, která tak jemně kontrastuje s hlubokým a vzácným humorem rozprostřeným nad povídkami. Větší práce jako zmíněný „Týden v tichém domě“ neb pozdní „Figurky“ trpí nedostatkem epické jednoty a pevné stavby, za to několik drobných čísel, spíše náladových než dějových, na př. „Hastrman“, „Svatováclavská mše“ neb „U tří lilí“ náležejí k vrcholným číslům české prósy.

Z Nerudových feuilletonů nejvíce uměleckého posvěcení mají jeho cestopisy seřazené do dvou svazků „Obrazy z ciziny“ (1872) a „Menší cesty“ (1877). Vypravuje o svých dojmech z Francie a z Italie, Říma a Paříže, Egypta a Palestiny, Východu i z Německa, z českých lázní i světové výstavy

ve Vídni; všímá si historických památek i moderního života, lidového ruchu i politické přítomnosti, dává propukati svému vroucímu citu, promlouvati svojí osvícené inteligenci, posmívati se říznému vtípu a spojuje tak stanovisko opravdového a osvíceného Čecha se širokým rozhledem dobrého Evropana, kulturně citlivého moderního ducha. Barvitost podání, jemnost provedení, mistrovství jazyka staví tyto skvělé feuilletony na první místo mezi causeriemi Nerudovými.

Nerudovy feuilletony vycházely v l. 1860—1891. mnohdy vícekrát týdně v dennících „Čase“, „Hlase“ a „Národ. Listech“, vedle toho i v jiných časopisech a dostoupily č. 2260, Neruda však neurčil všech pro vydání knižní. První výbor 1876—1880 vyšel v V. sv., z nichž první dva nadepsány byly „Studie krátké a kratší“ (1876), třetí „Žerty hravé a dravé“ (1877), kdežto ostatní díly zahrnuly feuilletony cestopisné. Později (1886) vyšly některé feuilletony v novotisku, mezi nimiž význačná studie „Báby a baby“. V testamentu stanovil Neruda, že pro sebrané spisy má býti z feuilletonů psaných p. r. 1876. pořízen výběr v rozměru asi 30 tiskových archů; leč vydavatel I. Herrmann překročil ten rozměr, pojav kromě dvou svazků „Studií krátkých a kratších“ (díl VII. a VIII.) a jednoho svazku „Žertů hravých“ (díl IX.) ještě trojdílnou sbírku pozdních feuilletonů „Drobné klepy“ (díl I.—III.) a paběrkující soubor „Proti srsti“ (díl XIII.). Nové vydání spisů Nerudových chce i tu přihlížeti k úplnosti.

Po skromných náběžích Tylových, Havlíčkových a Nebeského uvedl Neruda feuilleton vypracovaný ve Francii a v Německu do české literatury, a vtiskl mu na dlouhou dobu svůj vlastní charakter: bujný groteskní humor a národně výchovnou tendenci. Vycházejí pravidelně z dojmů a rozmarů denního života v Praze, připínaje svoje úvahy a nápady na kalendář a roční čas, dává se vzněcovati požitky stolu a kuchyně, rozohňovati společenskými zábavami i veřejnými slavnostmi, čerpaje podněty z lokálkářských částí novin, Neruda rád hromadil kulturně historické drobnosti, jak si je vypsál a skoro methodicky sestavil a tak proměňoval denní causerii často v humoristickou retrospektivu dějinnou, neb v rozmarnou, až marnotratně doloženou studií o thematech nejvšednějších. Těká z předmětu na předmět, střídá pozorování Prahy s jednotlivostmi z venkova, pohrává si hned botanikou, hned kuchařstvím, vrací se s rozkošnictvím a se žíravým vtípem

vždy znovu na thema žena, láska a manželství, vždy však pouštět těžce svému výbornému humoru, vzdělanému ve škole Jeana Paula a „Mladého Německa“. Rád baví se se čtenářem, leč častěji posmívá se lehce neb povážlivěji sám sobě; miluje nadsázku a bujnou karikaturu; rozhorluje se na oko a vypráví anekdoty; hromadí citáty, ano sám je vymýšlí; navrhuje a přepíná slovní hříčky a žertovné etymologie; nevyrovnatelnou vervou dotýká se nejchoulostivějších předmětů a hned zas upadá v citové rozzechvění. Humor Nerudův, ne vždy pfirozený a ne vždy původní (jako vůbec feuilletony jeho zakládají se na řadě pramenů) podřízen je vždy tendenci, v níž Neruda shoduje se celkem s mladočeským stanoviskem listu, jehož feuilletonistou byl: jest osvíceným liberálem, nenávidějícím státní i církevní tyranii, moderním člověkem odmítajícím zjevení a autoritu, mužným demokratem hájícím práva lidu a odsuzujícím hierarchii i šlechtu, vlastencem a Slovanem bojujícím proti Německu, při tom široce vzdělaným a snášetlivým kosmopolitou. Tendence tato uplatňuje se často na úkor duševní rovnováhy ve feuilletoně, podobně jako nevázanost humoristova škodí mnohdy umělecké zaokrouhlenosti. Pokud se týče způsobu Nerudova tvoření, bývají (jmenovitě O. Sýkorou, viz níže) lišena dvě období. V šedesátých a sedmdesátých letech pracoval Neruda celistvěji; sebrav a srovnav mosaikovou látku, vyčerpál ji na dno a soustředil organicky kolem jednoduché myšlenky základní. V letech osmdesátých, kdy umdlával jeho vtip, úplně se vzdával lehkému rozmaru a z kaménků nahodile sebraných skládal mosaiku libovolnou, nesouvislou a povrchní. Vůbec pozdější feuilletony Nerudovy nemohou se nikterak rovnati jeho causeriím z mladších let.

Od počátku svojí spisovatelské dráhy zabýval se Neruda posuzováním a studiem divadla. R. 1857. psal do „Tagesbote aus Böhmen“ divadelní posudky; na to referoval r. 1859. a 1860. v „Obrazech života“, r. 1860. a 1861. v „Času“, r. 1862—1865. v „Hlasu“, konečně v letech 1865—1880. v „Národních Listech“; vedle toho psal o divadelních otázkách v belletristických časopisech „Literárních Listech“, „Květech“, „Lumíře“ a „Osvětě“; malý výběr svých dramaturgických prací se zřetelem ku charakteristice herců podal v knize „Divadelní táčky“ (1881). Nerudovy stati o divadle jsou trojího druhu všeobecné úvahy a studie o dramaturgických otázkách a o aktuálních potřebách českého divadelního života; životopisné charakteristiky umělců

výkonných a posléze denní kritiky a posudky, jež Neruda věnoval nejen činoherním novinkám domácím a přeloženým, nýbrž i zajímavějším reprisám, hereckým výkonům, ano i operettě a hudbě. (Tu byl laikem, leč získal si zásluh jako průkopník Smetanův.) Neruda ani nerozvíjí ve svých divadelních kritikách přesně promyšlené a soustavně učené estetické dramatické ani nesoudí s jednotného hlediska literárně kritického, nýbrž kolísá mezi tendenčními názory mladoněmeckými, mezi romantickým idealismem a ohledy národně praktickými, byl vždy ochoten činiti hojně ústupky. Ale jeho bystrý vtip, jeho jasný smysl pro potřeby doby, jeho ostrý dar pozorovací, jeho neumdlévající zájem o dramatiky i herce, konečně též jeho břitký způsob psaní činí tuto divadelní kroniku objímající 20 let českého dramaturgického života posud cennou. Soubor divadelních feuilletonů a kritik Nerudových vydává L. Quis od r. 1907. jako II. řadu Nerudových Sebraných spisů: (doposud 3 sv.).

Zcela souběžna s touto kritikou divadelní jest Nerudova kritika literární, kterou prováděl v týchž časopisech a kde rovněž dával často určovati svůj úsudek utilitárně národními zřeteli na úkor hledisek uměleckých. Srovnáme-li Nerudovy velice ostré a většinou polemicky přístřené články v „Obrazech života“ (1859), jimiž Nerudova kritická činnost začíná s velmi blahovlnnými a každou lepší snahu vlídně vítajícími posudky knih v „Osvětě“ v osmdesátých letech, pozorujeme značný rozdíl.

Onde útočí Neruda v duchu moderního názoru, literárního světoobčanství, socialnějšího pojetí poesie, tendenčního realismu na idyllickou literaturu vlasteneckou a usiluje o obrodu českého písemnictví v novém duchu; tuto přihlíží stále k potřebě národní, k životním poměrům českým a pokouší se postavití celé slovesné umění do služeb národní myšlenky. Kterak Neruda dovedl s tohoto hlediska blahovlnné a sympaticky oceniti každou osobnost, o tom dávají pěkné doklady i stručné životopisné a charakterisační doprovody k podobiznám psaným řadu let pro „Humoristické Listy“. Výtvarné články Nerudovy opírají se jen o literární kriteria; dobrým svědectvím pro Nerudův vkus jest, že ocenil Josefa Mánesa, Chittussiho a Čermáka.

Z potřeby chvíle vznikly svobodomyšlně tendenční brožurky „Pro strach židovský“ a „Kalendářik lid-

stva“ psané pro mladočeské „Epištoly svobody“; hlubší pohled do Nerudových názorů poskytují kromě „Krátkých a des Confessions kohokoliv z nynějších českých Jean Jacquůů“ (v „Arabeskách“) hlavně „Skromné myšlenky“ (otiskované po léta v časopisech). Z korespondence Nerudovy otištěno posud málo; obsáhlejší soubory jsou: rodinné dopisy Nerudovy z let 1878—1891. neteří Aniče vyd. v „Srdci“ (II. 1904) Mil. Sísovou a listy Teresii Marli Macháčkové 1864 a 1865 vyd. nákl. „Manesa“ r. 1907. V. Tille.

Sebrané spisy Nerudovy vyšly neúplně a nekriticky redakcí I. Herrmanna ve XIII sv. r. 1892—1905.; nové vydání vychází od r. 1906. ve dvou pořadích, první redakcí Herrmannovou zahrne spisy belletristické, druhé redakcí Quisovou obsáhne práce kritické. Z výborů nejcennější jsou dva: Jana Kabelíka Výbor z prósy Jana Nerudy v „České knihovně zábavy a poučení“ (sv. XIV.) r. 1902. a F. V. Krejčího trojdílný obsahující básně, povídky i různou prósu ve „Světové knihovně“ (sv. 286—287, 292—293, 338—340) r. 1902.

Obšírná studie B. Čermákova o Nerudovi v „Květech“ (1895) sahá jen do 70. let a není než snůškou životopisného materiálu, po stránce literární doplňují ji četné podrobné stati Alb. Pražáka o Nerudovi do r. 1874., shrnuté posléze v „Literatuře české XIX. stol.“ Dílu III. č. 1. na str. 271—413 a 486—598; částečně i Lad. Quise Jan Neruda v „Mor. slez. revui“ (IV, 1908); rovněž cenné jsou téhož autora vzpomínky na Nerudu otištěné ve „Knize vzpomínek“ (1902). Celkové ocenění Jana Nerudy podal přehledně F. V. Krejčí knihou Jan Neruda. Studie jeho vývoje a díla (1902.) Jednotlivé stránky tvorby a významu Nerudova oceňují studie tyto: Nerudův význam básnický Jar. Vrchlický, O poesii J. Nerudy (v knize „Nové studie a podobizny“ 1907, též úvodem k XIII. sv. Herrmannova vyd.), F. X. Šalda, Alej snu a meditace ku hrobu J. Nerudy (v knize „Boje o zítřek“ 1905), Jiří Karásek ze Lvovic, J. Neruda (v knize „Renaissanční touhy v umění 1902); Nerudu jako povídkáře Arne Novák, Večerní dialog o J. Nerudovi (v čas. „Novina“ 1908, I); Nerudu feuilletonistu S. Heller, J. Neruda a jeho feuilletony (v „Lumife“ 1876) a O. Sýkora „Humor Nerudových feuilletonů (1905 v „Krit. knihovně“ sv. XXIV.).

Nerudův význam zůstal za života básníkovy nedoceněn a teprve po smrti byla pochopena jeho lidská i literární osob-

nost v celé své moderní složitosti a typičnosti. Kdežto současníci většinou zapomínali pro novináře na básníka, pro rozmarného humoristu na lyrika tragických tónů, pro lehkého kreslíře drobných arabesek na pravdivého epika, vysvětlil po jeho skonu zcela jasně jeho zjev, vyrůstající z dobového a modního směru školy mladoněmecké k čisté národní kráse a plné lidské opravdivosti. Statečný a přímý, jadrný a originelní hledatel literární pravdy, jímž byl Neruda, našel ve své krajně upřímné a jímavě prosté lyrice pravdu osamělého, zrazeného srdce; našel ve své obdivuhodně syté a kypící povídkové próse realitu staropražského života; našel, alespoň z části, na nejlepších stranách svých feuilletonů moderní skutečnost velkého města a pracující společnosti; našel však i skrytou a téměř tajemnou pravdu račové krve a národního smyslu; našel konečně umělecky a slohově pravdu a ryzost básnického výrazu českého. V tomto ve všem Neruda, jinak romantický hlasatel národnosti jako posledního smyslu života, byl předchůdcem realismu literárnímu, ranním hlasatelem pokrokových společenských snah, typickým Evropanem v době nejisté kolísající mezi vlasteneckoidealistickými tradicemi a mezi nevykvašenou dotud moderností. Nerudův význam stává se vždy samozřejmějším a příkladnějším, ačkoliv školy ve vlastním smyslu nezaložil a nemohl ani pro složitou svou rázovitost založiti (Jednostranní jeho následovníci L. Quis v prostonárodní balladistice, I. Herrmann v pražské genrové drobnomalbě, H. Wunsch v rozmarné feuilletonistické mosaice, nedostoupili literárně Nerudy a nerozvíli možnosti vývojových od něho daných. Z mladších básníků jediný J. S. Machar přiblížil se útvaru, v němž Neruda ukázal se mistrem, intimní lyrice složitě náplně a prosté formy, došel tam však svými cestami.)

Nejdůvěrnějším Nerudovým přítelem byl vždy básník kruhu Májového, jenž v mnohém ohledě jeví se přímo Nerudovým protikladem, *Adolf Heyduk*. Vedle pravého velkoměšťáka stojí tu naivní syn přírody a venkova, vedle ducha složitě kultury prosté dětinské srdce, vedle následovníka západoevropského umění rozený žák národní písně, vedle výsměšného a pochybovačného samotáře šťastný a klidný idyllik rodinný, vedle těžce bolestně pracujícího umělce lehce zpěvný improvisátor; tedy značnou měrou blíženec Hádkův, který však nepodlehnuv tolik cizím vlivům, záhy našel svou individualitu.

Heydukovi bylo samojedinému z okruhu Májového přáno plně vyžítí život a plně vypětí poesíi a přece jeho činnost nevykazuje takměř vývojového vzestupu.

Adolf Heyduk (*1835) narodil se 7. června 1835 na Rychmburce u Skutče; vykonav technická studia v Praze, na nichž se seznámil s básníky kruhu Májového, stal se r. 1860. profesorem kreslení na reálce v Písku. Tu strávil ostatek života s jednoroční přestávkou působení v Praze, zpestřiv svůj písecký pobyt jen opětovnými poutěmi na Šumavu a na Slovensko, pak delšími cestami po Alpách, Itálii a Černomoří. Za významnou událost svého života pokládá sám narození dcerušky Lily (r. 1880) a její předčasnou smrt (r. 1884); hluboké stopy toho nacházíme v jeho intimní lyrice.

Neobyčejně obsáhlá básnická činnost Heydukova počíná koncem padesátých let v literárním okruhu „Májovém,“ jehož Heyduk byl velmi horlivým členem, leč po prvním svazku básní vydaném r. 1859., za nímž po 5 létech následovaly svazky pokračující, Heyduk na celé desetiletí umlká, aby teprve v 70. letech přihlásil se velkou řadou významných veršovaných knih, v nichž se střídá lyrika milostná a intimně rodinná s ohlasy písně lidové, podrobná malba přírodní s pathosem vlasteneckým, příležitostná improvisace s poesíi situační. Vedle této lyriky, kde Heyduk jest nejšťastnější, postupuje souběžně značný řetězec epických knih, zachovávajících buď útvar básnické povídky s hojnými vložkami lyrickými a širokými passážemi krajinářskými, buď balladickou formu malého, pointovaného příběhu načerpaného z dějin neb z lidového podání. Od r. 1897. vycházejí v Praze Heydukovy sebrané spisy básnické posud na 50 sv. — do nich básník zařadil nejen nová, namnoze doplněná a obměněná vydání spisů starších, nýbrž sestavil do cyklů básně sice původu dřívějšího, leč pětud neseřazené v celky (tyto básně vyčítají se tuto dle chronologie knižního vydání, nikoliv dle postupu vznikového).

Lyrická díla Heydukova jsou „Básně“ I. (1859; obsahují: „Cigánské melodie“, „Básně smíšené“, „Růžka povážskou“); „Básně“ II. (1865; obsahují: „Jižní zvuky“, „Dozvuky vlašské“, „Vlast“, „Znělky“, „Milostné“, „Výpravné“, „Ohlasy“); „Lesní kvítí“ (1873); „Cymbál a husle“ (1876 ve III díl.); „V zátiší“ (1883); „Hořec a srdečník“ (1884); „Písně“ (1884); „Zaváté listy“ (1886);

„Šípy a paprsky“ (1888); „Na potulkách“ (1894); „Ptačí motivy“ (1897); „Nové cigánské melodie“ (1897, složeny koncem 70. let); „Dumy a dojmy“ (1899); „Rosa a jiní“ (1900, slož. 1877—1889); „Parnassie“ (1900, z let 1887.—1896.); „Černé růže“ (1900, slož. 1889—1900); „V polích“ (1900, slož. 1878—1892); „Lotyšské motivy“ (1900); „Z rodiných hor“ (1900); „Pohádky duše“ (1901); „V samotách“ (1901, z let 1886.—1894.); „Ritornely“ (1902); „Z pouťi na Kavkaz“ (1902, z r. 1885.); „Cestou“ (1903, z let 1878.—1888.); „Z deníku toulavého zpěváka“ (1904, sklád. 1896—1900) a „Znělky“ (1905). Ve většině těchto knih vloženy jsou i epické drobnější skladby; cyklická báseň „Na vlnách“ (1890) jest pokus o vytvoření románu z písní; v allegorické pohádce „Dědův odkaz“ (1879) splynula lyrická hudba zvláště lahodně s báchorkovitou náladou a s čistě heydukovskou idelí.

Drobnější epické básně seřadil Heyduk do sbírek „Na přástkách“ (1884); „Obrázky“ (1888); „Bohátýři“ (1894); „Tři kazky“ (1898, obsahují „Braček — ptáček“, „Záměry“, „Sudice“); „Zpěvy pošumavského dudáka“ (1899, ve III dílech, z části lyrické); „Za dlouhých večerů“ (1899, z let 1885 a 1886); „V zášeru minulosti“ (1900); „Biblické zvěsti“ (1904). Historických námětů jsou rozměrné skladby [„Milota“ (1874); „Mahomet II., zvěst z Orientu“ (1878); „Oldřich a Božena“ (1883); pobělohorské epos „Za volnost a víru“ (1883); „Píseň o bitvě u Kressenbrunnu“ (1888). Většinou z pošumavského života lidového čerpány jsou veršované povídky „Dudák“ (1881); „Dřevorubec“ (1882); „Pod Vítkovým kamenem“ (1884); „Běla“ (1886); „Sekerník“ (1893). Veršem přeložil Heyduk též Baumbachovu romantickou pověst „Zlatorog“. Prosaické práce Heydukovy — dvě studie o slovan-ském bájesloví a o stavitelství, vzniklé z účelů praktických — nemají významu; jen jeho memoirové črty o kruhu „Májovém“ jsou zajímavé.

Vlastní význam Heydukův hledati jest v jeho lyrické písni a veršované krajnomalbě, zejména pokud přiklání se tu k prostotě básnictví prstonárodního. Ježto rád zobrazuje nesložitý život citový v jeho základních hnutích, jmenovitě radostnou a šťastnou vášně mladé lásky, sladkou pohodu rodinného života, prudce se deroucí žal nad ztrátou bytostí

milovaných, důvěrnou lásku k rodné půdě a ku kvetoucí přírodě, nespoutanou touhu po svobodě, hrdý vzdor proti utiskovatelům, hodí se mu lehký a průzračný popěvek lidový jako případný prostředek výrazový. Zvláště šťastně působí na jeho poesii, kdekoliv dotýká se ať látkově ať náladově slovenské neb šumavské půdy; tu všecky jednotlivosti dýší přirozeným životem, tu vmýšlí se básník plně do lidového ducha, tu vystihuje se zvláštní něhou přírodu, hlavně les, lučinu, říší květin a ptactva. Na této půdě stojí pevně i ve svých volně a pohodlně vyprávěných básnických povídkách, kde líčení krajiny převládá nad dějem a kde písňové vložky zastíňují epické jádro vždy více přesvědčující v idyllických než vzrušených výjevech. Heydukova historická epika, ať drobně baladická, ať široce rhapsodická neodpovídá ani básnickově osobnosti ani jeho nadání a nemá valného významu; pronikavě vlastenecká tendence, jež i jinde u Heyduka vystupuje příliš okázale, sahá tu do zámezí.

[Velkého soustavného rozboru Heydukova díla s kritického hlediska posud není; nejlépe informují o něm posud tři jubilejní články, jeden od El. Krásnohorské v „Osvětě“ (1895) a dva od Alb. Pražáka ve „Zvonu“ a v „Čas. čes. musea“ (oba 1905).]

Dvěma zvláště nadaným básníkům Hádkovy a Nerudovy skupiny, kteří s jejími vůdci souviseli spíše ideově a literárně než osobně, nebylo přáno vyvinouti se a dospěti, předčasná smrt stihla je, sotva první sbírka jejich veršů vzbudila neobyčejné naděje. Jsou to Rudolf Mayer a Václav Šolc.

Rudolf Mayer (1837—1865) narodil se 13. října na Nové Hospodě u Stránčic a vykonav se vzácným prospěchem i doktorátem dovršiv studia právnická, podlehl plicnímu neduhu v Loučimi u Klatov 12. srpna 1865. Ve svých „Básních“ (1873, vyšly redakcí Josefa Durdíka; nové vydání v „Našich klenotech“ sv. I. 1903) ukázal se hlubokým a vzácně melodickým pěvcem beznadějného světobolu, jenž objímá básníka, celé lidstvo i veškerou přírodu a z něhož není útěchy ani uzdravení. Tento nekonečný smutek rád se utíká samotářsky a beznadějně do nočního ticha, jehož poesii hudebními a náladovými verši Mayer uměl lépe vystihnouti než kdokoliv ze současníků, jevě se spíše žákem Lenauovým než následovníkem Byronovým. Nenalézaje východu ze svého osobního bolu v okruhu vlastní bytosti, vysvobozoval se Mayer přece

před zoufalstvím jednak mocně vyvinutým vědomím vlasteneckým, jež opětovně s důrazem a silou vyjádřil, jednak hlubokým porozuměním humanitním a sociálním, které jest podkladem jeho dvou epických skladeb právem proslavených „Věčnost“ a „V pole dne“. (Studii o Mayerovi předdeslal úvodem ku svému vydání Josef Durdík; krásně vložil jeho zjev též Zdziechowski ve své citované knize o byronismu českém.)

Václav Šolc (1838—1871) narodil se dne 23. prosince 1838 v Předměstí v Sobotce a studoval gymnasium v Jičíně, historii v Praze. Však již r. 1863. sešel se studií, stal se tulákem, kočovným hercem bez nadání, a v hýření i v životě nepořádném zničil svůj talent i svoje síly. Osobní přátelé i příznivci, jež mu získala r. 1867. vydaná kniha básní, pokoušeli se vrátiti jej společnosti i studiu, leč marně; odešel k matce do rodiště, zemřel tam zemřel životem a podkopán nemocí dne 14. července 1871. Šolcova jediná kniha „Prvosenky“ (1867; druhé rozhojněné vyd. 1871; kritická edice L. Quise r. 1905 jako 458—462 sv. „Světové knihovny“) jest dílo neobyčejně bohatého a rozmanitého obsahu básnického. Vedle hluboce citových a vzácně hudebních písní milostných, prosycených vášnivou něhou a těžkým hořem, které namnoze připomínají Nerudovu erotiku z „Knihi veršů“ drobný rukopisný svazček „Písní o bledě dívce“, do „Prvosenek“ nepojatých, vydán teprve r. 1906. v „Poetických besedách Máje“ — obsahují „Prvosenky“ velmi mohutné básně vlasteneckého a slovanského vzletu stupňující se od elegické dumy až ku vzdornému pathosu; ryze moderně a sociálně cítěné deklamace ze vření velkého města a z bídy pracujícího lidu, leč i balladicky zhuštěné obrázky z venkova, pravidelně demokraticky podmalované, (nejrozsáhlejší z nich „Dědovy vrásky“, vážené z dob selského poddanství, vyšly r. 1891. samostatně), sem tam ještě ohlasy Erbenovy, které se střídají s rázovitými, úsečnými chansonami ve způsobě tehdy slaveného Bérangera; z nich došly zvláštní popularity „Naše chaloupky“, „Píseň o ruce mozolné“ a „Písničkář“. Nové cesty české epice ukazovaly Šolcovy skladby z balkánského ovzduší a několik náběhů k velkým výpravným básním historickým, z nichž nejmohutnější je zlomek „Boží bojovníci“; tu ukázal Šolc cestu Sv. Čechovi a E. Krásnohorské. Že však také formálně byl bohatě nadán, ukazuje jeho šťastný pokus uvésti k nám exotickou

formu ghaselu, který před ním pěstoval F. V. Jeřábek a vedle něho V. Furch. Ale všude zůstalo u Šoice při bohatých a slibných podnětech; jeho básnické dílo působí jako krásný a bolestný zlomek. (O Šolcovi psali L. Quis v úvodě ku svému novotisku „Prvosenek“, B. Čermák čistě životopisně v „Květech“ r. 1890. a Arne Novák kriticky v „Nové české revui“ 1905.)

Řada básníků doby Nerudovy vynikla v povídce a románě, kdež o nich bude řeč, tak Jan Bohumil Janda Cidliňský, Gustav Pflieger Moravský, Alois Vojtěch Šmilovský a Antal Stašek. Z ostatních soudobých veršovců častěji bývali jmenováni, třebaže většího významu neměli lékař Jan Bohumil Ceyp z Peclínovce (1835—1879), formalista Vincenc Furch (1817—1864) chemik a popularisator Jiljí Vratislav Jahn (1838—1903), improvisátor Emanuel Züngerl (1840—1894), předčasně zesnulý elegik Aleš Balcárek (1840—1862), politik Ervín Špindler (* 1843). Mocný význam v generaci Nerudově, která vyšla od požadavku literatury kosmopolické, měly překlady básnické. V době slovesného úpadku v Čechách v 50. letech vycházelo jich více než básnických děl původních a to jak z literatur antických, tak z básnictví moderního, především románského, germánského a ruského. Neruda sám překládal prostřednictvím němčiny z řečí skandinávských a z maďarského, tehdy neobyčejně slaveného lyrika A. Petöfiho, pak z „Legendy věků“ V. Huga a stále pracoval o organizaci i povznesení umění překladatelského. Po úradách v „Umělec. besedě“ založil s F. Schulzem knihovnu básnických překladů „Poesie světová“ (1871—1885), kde dovedl shromáždit nejen veškeré vynikající překladatele svého pokolení, nýbrž kde uložili vynikající svoje překlady i mladší básníci, ukazující tak české poesii nové vzory. Kdežto I. sv. „Poesie světové“ (1871) byl mistrný převod Byronova „Kaina“ od Jos. Durdíka, významný to hold byronovců ze školy Hálkovy velkému tvůrci jejího typu básnického, vyšly tam po několika letech již virtuózní překlady Vrchlického, uvádějící k nám nový umělecký směr: r. 1874. „Básně“ Viktora Huga, r. 1877. „Poesie francouzská nové doby“ a r. 1876. „Básně“ G. Leopardiho.

Z překladatelů tohoto období budtež uvedeni někteří nejvýznačnější. Překladatelskou píli a mnohostrannost úpadkových let padesátých představuje nejlépe:

František Doucha (1810—1884), povoláním kněz deficient, zálibou neúnavný bibliograf a velmi plodný i šťastný spiso-

vatel pro mládež. Churavý a nuzný Doucha byl z nejpilnějších pracovníků literárních: slovníkářské, knihopisné, theologické a paedagogické práce jeho počítají se na sta. Jako básník nebyl nadán ani bohatou fantasií, ani lyrickou silou, za to jeho formální umělost a technická rozmanitost, jemný vkus a všestranné vzdělání, rozsáhlá znalost jazyků i rozhled ve světových literaturách učinily jej výtečným překladatelem. Proto větší význam než jeho původní básnické sbírky „Lipový věnec“ (1871) a „Sedmero skutků milosrdenství“ (1875) mají jeho překlady z Moora, Burnse, Shelleye, Byrona, (v časopisech) Thomsonových „Počasů“ (1842, knižně), výboru z Danteovy „Božské komedie“ (1854), z Camoense, jmenovitě pak 9 dramát Shakespearových (viz níže), k nimž druží se jiné překladatelské práce pro divadlo na př. z Kleista, Huga a j. (Douchu jako svého předchůdce pěkně ocenil Jar. Vrchlický v „České poesii XIX. věku“).

Ze západoevropských básníků, kteří měli značný vliv na českou poesii tohoto období, nejhojněji překládán byl Byron (Fričem, Douchem, L. Čelakovským ml., Kaizlem a nejšťastněji svým vykladačem a obráncem Josefem Durdíkem); Heineho překládali v úryvcích Frič, Neruda, Bendl, souvisle E. Špindler; Lenaua zlomkovitě Neruda a knižně J. J. Stanekovský; písničkáře Bérangera Pflieger, Neruda a souvisle M. Krajiník; maďarského básníka svobody a lásky Petöfiho z němčiny Müller a Neruda, z originálu K. Tůma s F. Brábkem.

Zvláštní zájem věnován byl básnictví ruskému, národnímu i umělému; v příteli B. Němcově knězi V á c l a v u B e n d l o v i (1833—1870) našel tlumočníka Puškin (II. sv. „Básní rozpravných“ 1859—1860), v professoru a překladateli básní Homerových i tragoedií Aischylových Hynku J a r o s l a v u M e j s n a r o v i (1837—1895) Někrasov (1876), Rylejev (1875) a později i bajkář ~~Kalv~~ K a l e v (1886), v Aloisu Durdíkovi (1839—1906) Lermontov (II. sv. 1872), v ruském filologu-odborníku Josefu Koláři (* 1830) Žukovskij.

Dilem z potřeb školských, dílem i z motivů ryze básnických pěstovány hojně překlady z básníků antických, když jmenovitě V. B. Nebeský svými přebásněními Aischyla, Aristofana, Plauta a Terentia ukázal cestu. R. 1860 založil Jan Kvíčala „Bibliotéku klasiků řeckých a římských“, jež neobmezujíc se na básnictví uváděla k nám i starověké dějepisce, řečníky, filology, ale klesala namnoze ze sbírky

literární na pouhou pomůcku školskou, utkvívajíc často na otrocky doslovném překladě, užívajíc zastaralého, těžkopádného jazyka a řídíc se nepřirozenou prosodií časoměrnou přiřící se duchu češtiny. Z básníků předvedeni tu v letech 60. a 70. Euripides a Sofokles, Horatius a Ovidius. Mezi překladateli, náležejícími bez výjimky professorskému stavu, prvním duchem básnickým a vkusem uměleckým vynikal jen

Jindřich Niederle (1840—1875), professor akad. gymnasia v Praze. Kromě grammatických učebnic vydal překlady Sofokleových tragoedií „Elektry“ a „Ajanta“, některých zpěvů Homera (po časopisech), pak řadu drobných lyrických básní původních něžně citových a formálně uhlazených, jež dosud nebyly sebrány.

(O překladech této doby viz studii P. Sobotky „O překladech v novočeské literatuře“ v „Osvětě“ [1877]; o překladech z literatur antických články Antonína Truhláře „Klasikové římsí a řečtí v překladech českých“ [1884 ve „Sborníku na počest Kvíčalovu“].)

Novellistika a román doby Hálkovy a Nerudovy.

Když po literární stagnaci 50. let vystoupilo pokolení Hálkovo a Nerudovo, stála česká novellistika velice nízko a ani v starším písemnictví nebylo mnoho děl, na něž by bylo lze navázati. Mělké a povídkové historické romány, přejímající s povrchní chvatností obsah kronik bez podrobnějšího studia detailu i bez psychologického pojetí dobového, tkvěly úplně v půdě překonaného romantismu; zábavná, leč plytká drobnokresba z maloměstského neb pražského měšťáctva kořeněná krotkým vtípem neb přeslazená vlasteneckou a milostnou citlivostí hodila se právě jen do rámce bojácné a šošácké společnosti předbřeznové; vesnické, umělecky vskutku mistrné povídky B. Němcové, ryze moderní ženy, jejíž vývoj byl však předčasně ukončen, vyhýbaly se ve své epické ukázněnosti většinou novověkým společenským otázkám — výjimkou jest „Baruška“, „V zámku a podzámčí“ a dílem i „Pohorská vesnice“ — a tak bylo třeba začítí od počátku s vytvářením povídkového umění, při čemž nové cizí vlivy měly vynikající účast.

Po stránce látkové sahala nová generace ráda do složitěho vření moderního života, v němž různé vrstvy společen-

ské, hospodářské a kulturní bojují o moc, proplétajíce a směřující se, dle tehdejších názorů pravidelně způsobem dobrodružným. Velké město zapletených poměrů sociálních, velká střediska výrobní a tovární, čtvrti obchodní a bydlíště proletářů, vězení přeplněná provinilci politickými, jsou často dějištěm této novellistiky, v níž vedle šlechty, národně i názorově předpojaté a vedle starousedlého měšťáctva a obchodnictva, vedle tékavých herců a rozervaných umělců hlásí se o podíl na dějích i nová sociální vrstva průmyslníků a dělníků. V těchto románech, které dle mladoněmeckého vzoru kladou v pohodlné šíři děje vedle sebe a nikoliv v postupu následném, velice oblíbeným kompozičním prostředkem, bylo činiti z intimních vztahů rodinných, milostných, příbuzenských tmel rozvrstvení sociálního, takže staré, v jádře romantické motivy nemanželských dětí, tajemného původu, mesalliance, záhadných rádců, temných zločinců vracejí se tu pod jiným zakuklením, jako i jinak psychologie lásky, rozbor vášně a viny, otázka očištění a mravního vyrovnání pojímány jsou čistě romanticky. Tendence těchto novellistických děl byla arcí moderní: třídní spravedlnost, právo na práci a na neodvislost, národní i jazyková samostatnost, osvobození ženy a dělníka, odpoutání jednotlivce od autority církevní a od zjeveného náboženství, volné samourčení umělcovo — to vše s větším neb menším důrazem ozývalo se v této novellistice. Ano i tam, kde se šťastným pochopením kmenové svéráznosti ponořili se novellisté do pravdivého a oddaného pozorování bytosti lidové, pokračující tak na dráze Fr. Pravdy a B. Němcové, ozvaly se tyto tendence; leč jen tam, kde řešení dobových problémů bylo vyváženo pravdivou kresbou skutečnosti lidové, v nejlepších vesnických povídkách a románech V. Hála a K. Světlé, malostranských drobnokresbách Nerudových, ve Šmilovskéno novellách z malého města, vytvořena díla umělecky trvalá. Naproti nim působí většina toho, co pokládáno bylo za společenský román, dnes mdle: tendenční stanovisko umírněného měšťáctva, převládající sentimentálnost, konvenční stavba dějů, unavující povídanost, mělké vlastenčení, jinde zase upřilíšená napínavost dějová, přeplatost v charakteristice, exaltace v řeči odpuzují; takže jediný G. Pflieger Moravský doposud patří z těchto tehdy módních spisovatelů. Kteří většinou přežili svůj význam, k živým statkům literárním. Ale i povídka historická byla pěstována, leč — jistě nikoliv náhodou

— vůdčí duchové literární vyhýbali se tomuto druhu, odporujícímu v jádře jejich uměleckým zásadám a tak buď pokračováno v naivním, povrchním, kronikářském, často až anachronistickém belletristickém minulosti, neb vnášeny do dějin novodobé tendence politicko-národní a společensko-stavovské; za to pokrokem bylo, že proti rytířskému středověku, oblíbenému v době předbřeznové, staven nyní v popředí novověk s velkými náboženskými a národními převraty.

Tato románová produkce, jejíž plody vycházely jmenovitě v „Bibliotéce českých původních románů historických i novověkých“ (1855—1862) a „Sbírce výtečných českých básníků novověkých“ (1860—1864), později pak vedle populárních spisů poučných též v „Matici Lidu“ (od r. 1867. dodnes), stály značnou měrou pod vlivem cizí tvorby románové, jejíž ohlas jeví se v hojných překladech. Nejmocněji látkově i technicky působil román mlado-německý, jmenovitě Gutzkowův a Spielhagenův, čtán však v originále. Za to hojně překládáni byli francouzští novoromantikové, spojující krajně napínavý a zapletený děj se socialní tendencí; při tom nečiněno rozdílu mezi opravdovým uměním vlivuplné George Sandové (překládána hlavně Ž. Podlipskou) a bohatého V. Huga (překládán zejména novinářem *Vincencem Vávrou Haštalským* (1824—1877) a mezi chvatně novinářskou nadprodukcí E. Suea a Al. Dumasa st. Zvláštní zřetel věnován novellistice polské a ruské. Kdežto však z románu polského vybírali překladatelé, jmenovitě učitel *František Ladislav Vorlíček* (1827—1865) a soudce *František Pravoslav z Volák* (1829—1865) se zálibou práce historické (zvláště od J. I. Kraszewského), vstupovali z literatury ruské, jejímž pilným tlumočnickem byl professor na Rusi *Emanuel Vávra* (1839—1890), tehdy již velcí realisté Gogol, Turgenjev, Gončarov. Pro překlady ze slovanských jazyků založil V. Hálek zvláštní románovou knihovnu „Slovanské besedy“ (1861—1863).

Tak zvaný společenský román pěstován byl právě jako v cizině i u nás se zálibou žurnalisty, kteří podtrhující násilně tendenci a upřílišující napínavost příběhu, zanedbávali naprosto nejen komposici, nýbrž i ryzost jazykovou a slohový vkus; proto jejich díla zapadla naprosto. Byli to vedle K. Šabiny (v. v.) hlavně administrátor „Národních Listů“ *Václav Žižla Donovský* (1824—1890), korektor týchž novin Fran-

tišek Göbl Kopidlanský (1829—1899) a člen redakce „Politik“ Eduard Ruffer (1835—1878).

K umělecké výši přivedl sociální román G. Pflger Moravský a po něm Jakub Arbes; romány F. Schulze a V. Vlčka, kteří však hojně pěstovali i historickou novellu, značí sestup od sociálního románu k zábavné literatuře, kdežto u S. Podlipské a více ještě V. Lužické klesá novellistika na prostředek účelně výchovný a příjemně bavící.

Gustav Pflger Moravský (1833—1875) narodil se 27. července 1833 v Karasejně u Bystřice n. P. na Moravě, odešel r. 1843. s matkou do Prahy. V době gymnasijských studií na malostranském a akademickém gymnasiu v Praze přepaden byl prudkou nemocí plicní; četba světobolných básníků, studium německé filosofie idealistické, zklamání v lásce otřásly mocně útlou jeho bytostí. R. 1854. stal se úředníkem České spořitelny v Praze, kdež, ač odstrkován, přerušiv jednotvárnost služby r. 1856. cestou do severního Německa, setrval do smrti 20. září 1875.

Pflger debutoval jako básník lyrický v „Lumíru“ r. 1855.; vydal dvě knihy zádumčivých a náladových veršů „Dumky“ (1857) a „Cypřiše“ (1861), jež však neměly valného úspěchu, třebaže vyslovovaly upřímně světobolnou náladu tehdejší mládeže; v poslední době života pracoval na allegoricko vlastenecké básni „Královna noci“ (1875), jež zůstala nedokončena. Velice vroucně lnul Pflger k divadlu. R. 1861. stal se dramaturgem při novoměstském divadle, po půl roce však se místa vzdal; ukázav již v „Obrazech života“ svou schopnost pro divadelní kritiku r. 1865—1868. referoval o divadle v „Politik“, na to jako redaktor feuilletonu v staročeském „Národním pokroku“, kdež psal pod čáru zajímavé divadelní causerie „Divadelní kukátko“; prudké stanovisko k francouzskému modernímu divadlu vyneslo mu ostrou polemiku Nerudovu. Kromě překladů ze Scribea a Vignyho napsal pro divadlo tři hřmotné historické truchlohry z českých dějin stojící pod vlivem Shakespeareovým „Svatopluk, z houbce Vršovců“ (1861, nedochována), „Poslední Rožmberk“ (1862, zachováno v přepracování jako „Della Rosa“) a „Boleslav Ryšavý“ (1862); pak obratně a vtípně sestilisované konverzační veselohry „Ona mne miluje“ (1861), „Telegramm“ (1865) a „Kapitola I. II. III.“ (1867) vesměs pod

vlivem Scribeovým; Pflégrova libretta nenašla komponisty a vůbec divadlo neukojilo Pflégerových ctižádostivých nadějí.

Vlastní význam Pflégerův spočívá v románové epice. Po náběžích v nezdařených románech „Dvojí věno“ (1855, tištěno 1858) a „Dva umělci“ (1858), kde čistě romanticky řeší problémy lásky a po řadě drobnějších novell vyspěl ve veršovaném románě „Pan Vyšínský“ (1858—1859, ve XII. knihách složených 11 veršovými slokami) po stopách Puškinových, Lermontovových a Goetheova Werthera ku zajímavé formulaci duševních krísí svého pokolení spějícího od zádumčivé fikce k plodnému činu a od uměleckého kosmopolitismu k pochopení poesie národní. Od této skladby trpící poněkud nevhodnou formou zůstal Pfléger věren již útvaru románovému, leč nepsal již veršem, nýbrž elegantní, vybranou prosou. Po románové analýse nemocného snění zklamaného boji za svobodu a mukami marné lásky, „Ztracený život“ (1863) následoval první český román ze života dělnického „Z malého světa“ (1864, přepracované vydání 1872), kdež, navazuje na první českou vzpuru dělnickou, Pfléger ztotožnil boj utlačovaného dělnictva proti nespravedlivému kapitálu se zápasem národnostním v Čechách a kdež v rozpoltěném ději slučoval idealisty ze šlechty s idealisty z lidu tajemnými svazky rodovými; tak pojí se v něm odvážná láska k moderní skutečnosti sociální se zastaralé romantickým uměním. Poslední velký román Pflégerův „Paní fabrikantová“ (1867, knižně až 1873) používá sociálního rámce k podrobné a jemné analýse marné a zoufalé vášně milostné a omezuje se se vzácnou hospodárností hlavně na povahokresbu. Ostatní náběhy románové „Před březnem“, „Starý dům“ a „Švýcarský hotel“ zůstaly zlomky.

Umělecký význam díla Pflégrova, z něhož jen romány přejdou do budoucnosti, spočívá jednak ve výběru látky jednak v psychologii. Pfléger byl první, kdož studoval s podrobností a sympatií nově seskupené poměry sociální a kdož pod drsným povrchem dělnického hnutí a proletářského zápasu s kapitálem slyšel bítí mocný tep dějin; rovněž jako jeden z nejprvnějších snažil se zpodobiti časový typ politického revolucionáře z r. 1848. Vyzbrojen nevšedním darem pozorovatelským, vycvičen nemálo věrným a nelitostným studiem vlastního nitra, vnímaje především duševní stavy trpného smutku, nečinné zádumčivosti, zoufalé resignace, beznadějně milostné touhy uměl dobře

vystihnouti psychologický svět svojí doby a svojí generace. Kromě toho obsáhlé vzdělání, soustavné literární studium, bohatá četba zjemnily jeho literární vkus, uvrhly jej však zároveň v literární odvislost od cizích vzorů, Byrona, ruských byronovců a mladoněmeckého románopisce Spielhagena. V jeho technice mísl se romantická a sensační napínavost s nesmělými náběhy k realistické malbě prostředí a k intimní psychologii; celkem dlužno Pfliegera považovati za zjev přechodní.

Spisy své upravil Pflieger sám pro souborné vydání, které vyšlo v VII sv. v Kobrově „Národní bibliothéce“ 1871—1875, kdež dramata přepracována, verše pak vydány v přísném výběru jako „Různ é b á s n ě“. Hlavní oba romány Pfliegerovy vyšly r. 1872. a 1873. znovu v „Laciné knihovně“, r. 1898. a r. 1899. v samostatném vydání (s „Paní fabrikantovou“) a r. 1907. jako 607.—611. a 616.—620. sv. „Světové knihovny“; od r. 1907. vychází krit. vydání redakcí Josefa Laichtera v „Českých spisovatelích XIX. stol.“

Pro svou biografii zanechal Pflieger řadu pomůcek: životopisné zápisky básníkovy vydal F. A. Hora v Plzni (1880); různé autobiografické stati „z rukopisné pozůstalosti G. Pfliegera Moravského“ otiskl K. Velemínský v „Obzoru literárním a uměleckém“ (1902, IV) a v „Listech filologických“ (1903, XXX). Hlavní práce o Pfliegerovi rázu nejen spolehlivě životopisného, ale i literárně historického jest studie K. Velemínského, „Gustav Pflieger Moravský“ v „Čas. Čes. Musea“ (1903 a 1904), pak Jakubcova stať v „Literatuře české XIX. stol.“, díl III., část 2., str. 451.—485.

Pokračovatelem Pfliegerovým v nejedné příčině jest značně mladší *Jakub Arbes* (* 1840). Narodiv se 12. června 1840 na Smíchově u Prahy, strávil tam takřka celý svůj život. Po reálních a technických studiích v Praze, stal se žurnalistou a hlavně jako člen redakce „Národních Listů“ byl stíhán, odsouzen, vězněn; vše to učinilo jej povoláním kronikářem českého politického života v 60. létech. Krátce byl též dramaturgem novoměstského divadla.

Literární činnost Arbesova, počínající [r. 1860., těsně jest sloučena s jeho působením žurnalistickým a některé práce politicko-historické prozrazují na každé straně hbité, ač povrchní péro svobodomyšlného novináře; tak „Pláč koruny české“ (1870, II. vyd. 1894), „Lež a pravda o sv. Janu Nepomuckém“ (1870), „První sociální revoluce“

(1892), „Z bojů o vykořevení lidské bídy“ (1892), „J. Exc. hrabě Fr. Thun“ (1895). Rovněž po způsobu žurnalistickém studoval Arbes záhadné a dobrodružné povahy moderní společnosti, kreslil v aktuálně časovém rámci jejich podobizny, vnikal do tajemství jejich tvorby a do záhad jejich podivného osudu, vybíral z jejich života zvláště napínavé situace a odkrýval jejich hlubší vztahy k historii časové; takových charakteristik a povahopisných obrazů ze života hrců, virtuosů, básníků, politiků, pijáků atd. vydal několik sbírek „Záhadné povahy“ (1884), „Idylly utrpení a bídy“ (1885), „Ve službě umění“ (1886), „Ze zákulisí“ (1888), „Z martyrologie umění“ (1892); pak v „Sebraných spisech“: „Divadelní silhouetty“ (sv. XIV.), „Arabesky literární“ (sv. XVI.), „Nesmrtelní pijáci“ (sv. XXI.), „Z ovzduší umění“ (sv. XXIV.). Zvláště hojně studie tohoto druhu věnoval Arbes K. H. Máchovi, jež snažil se psychologicky vyložit a obhájit; z nich knižně vyšla studie povahopisná „Karel Hynek Mácha“ (1886).

Jako novellista dospívá Arbes teprve v 70. letech, tehdy k románové tradici společenského románu své generace a jejich německých mistrů přidává nové prvky literární. Jako Pflieger zobrazuje Arbes rád život dělnictva, jmenovitě kde v úsilí o vytvoření nového společenského řádu se sráží s mravními názory a stávajícími útvary vládnoucích vrstev; jako Sabina se zálibou líčí život politický, vězenský, revolucionářský; s celou generací se sdílí o podtrhování romaneskních, neobyčejných výstředních rysů ať dějových ať povahových, o rozplétání románových pásem náhlými náhodami, nenadále rozuzlenými tajemstvími; mladočeského novináře prozrazuje krajně svobodomyšlná tendence, boj proti státnímu a církevnímu absolutismu, sklon k radikalismu a záliba v ostré kritice konservativců; žurnalismus připomíná též Arbesův těsný vztah ku každodenní patologii, jak ji podávají lokálky novinářské, ku kriminalistickým látkám, ku „romantice všedního života“. Rovněž formální nedostatky, vadnou a nejednotnou komposicí, převahou rušivých episod, rozvleklostí vypravování, nekonečností dialogů, slovní nabubřelostí souvisí Arbes s novellistikou své doby. Ale do těchto starých látek a starých forem dovede Arbes, psychologický kasuista, vložit svůj rázovitý názor světový, který čirým determinismem a důsledným materialismem, přírodovědeckou teleologií vyloží, rozřeší,

objasní každou záhadu, dosahuje tak zvláštních mocných a překvapujících účínů.

Pro své novellistické skladby tohoto druhu, kde děj jest sice romantický, ale světový názor protiromantický, našel Arbes název „Romanetta“ (první z nich tištěno r. 1866.; většina však sahá do 70. let; úhrnné vydání ve III. dílech 1878—1884, znovu, leč neúplně 1896, posléze v sebr. spisech posud 7 sv.: I., III., VI., X., XV., XX., XXII.) Sem patří nejlepší práce Arbesovy: „*Ďábel na skřipci*“ (1866), „*Svatý Xaverius*“ (1873), „*Sivooký demon*“ (1873), „*Ukřižovaná*“ (1876), „*Newtonův mozek*“ (1877), „*Kandidáti existence*“ (1878), „*Ethiopská lilie*“ (1879), „*Zborcené harfy tón*“ (1886), „*Anna a Marie*“ (1888), „*Poslední dnové lidstva*“ (1895). K nim druží se významem sociální široce založené romány „*Štrajch pudlíci*“ (1880 původně „*Epikurejci*“), „*Moderní upíři*“ (1882), „*Mesiáš*“ (1883), „*Anděl míru*“ (1889); drobnější novellistické práce, které nadpisoval „*mravokárné románky*“, „*elegie života*“, „*drobnokresby*“, „*miniatury*“, „*silhouetty*“ atd. shrnul Arbes ve svých sebr. spisech posud do 6 sv., jimiž nahrazeny jsou jeho starší soubory „*Mravokárné románky*“ (1880), „*Předměstské arabesky*“ (1883), „*Povídky a kresby*“ (1884), „*Miniatury*“ (1886), „*Povídky, novelly a kresby*“ (1886 a 1887, II. sv.), „*Silhouetty*“ (1887), „*Drobnokresby*“ (1890), „*Z romantiky všedního života*“ (1894), „*Z víru života*“ (1899).

Sebrané spisy Arbesovy vycházejí — vlastní autorovy pokusy o ně r. 1885. a 1895. neměly úspěchu a nedostaly se nad 2. díl — od r. 1901. v nákl. J. Otty (posud XXV. sv.) Bibliografii svých nepřehledných prací sestavil Arbes sám pro „*Obzor literární a umělecký*“ (1900 a 1901, II. a III.). O Arbesovi psal V. Dressler v „*Naší Době*“ (1908).

Přechodným zjevem mezi povídkou společenskou a novellistikou prostě zábavnou jsou četná díla, která vedle historických povídek napsal Arbesův někdejší soudruh v redakci „*Národních Listů*“

Ferdinand Schulz (1835—1905). Jako vynikající a pilný novinář i jako mnohonásobný redaktor zaujímal F. Schulz v kulturní organisaci místo významné, i když žurnalistiku proměnil za professuru na Československé obchodní akademii v Praze. Z publikací jím redigovaných vynikají „*Osvěta*“

„Poesie světová“ (spolu s Nerudou), „Matice lidu“ (spolu s E. Grégreem), „Zlatá Praha“, „Salonní bibliothéka“ a sbírka cestopisné belletrie „Z našich i cizích vlastí“. Původně věnoval se Schulz studium historickým, literárně dějepisným, pro něž založil, než neudržel, dva časopisy „Literární listy“ a „Český obzor literární“ (v. v.); ze studii vyšlo knižně populární dílko „Josef Jungmann“ (1873), zvláštní pak odbornou cenu má stať „Česká ballada a romance“ („Osvěta“ 1877). Novelly Schulzovy, které takměř nikdy nepovznášejí se k šíři románové, rády se zabývají otázkami hospodářskými a sociálními, zvláště podrobně studoval Schulz problém české šlechty. Mnoho živého realistického pozorování jest v nich vynaloženo k dekoraci dějů konvenčně romantických. Sem patří „Starý pán z Domašic“ (1878), „Povídky“ (1880, 1883 a 1885 ve III sv.), „Šlechtické novelly“ (1880), „Latinská babička“ (1886), „Dvorské panstvo“ (1887), „V pozdních létech“ (1889), „Mžikové fotografie a figurky“ (1891), „Moderní novelly“ (1892), „Povídky olšanské“ (1895). Mnohem níže stojí Schulzova dějepisná belletrie. „Česká Magdalena“ (1886), „Doktor Johánek“ (1887) a „Nymburská rychta“ (1889), kde nadmíru ruší vtíravá tendence. (O F. Schulzovi viz stať J. V. Jahna v „Osvětě“ 1895).

Zjevem v mnohé příčině souběžným s F. Schulzem byl jeho politický a literární druh *Václav Vlček* (1839–1908), jenž po studiích filosofických a kratičké supletuře věnoval se cele novinářství a literatuře a založením revue „Osvěty“ (1871 viz níže) postavil se v popředí kulturního života, kde až do smrti uplatňoval svůj starovlastenecký idealism a opatrný konservatism, jsa obratným organisátorem a spisovatelem spíše plodným než hlubokým.

Novellistickou činnost *Václav Vlček* zahájil romány a novellami historickými, kde, opomíjeje podrobnou malbu dějinného prostředí i zevrubné studium časových proudů duchovních, omezoval se na vytčení hlavních tendencí a na jednotvárnou charakteristiku vůdčích, ostře protikladných postav, jimž do úst vkládal všeobecně platné úvahy, adresované vlastně přítomnosti. Sem hledí práce „Po půlnoci“ (1863), „Jan Pašek z Vratu“ (1867), „Ondřej Puklice“ (1867), „Jan Švehla“ (1868), „Dalibor“ (1868), „Jan Hvězda z Vícemilic“ (1869), „Ctibor Hlava“ (1869), „Paní Lich-

nická“ (1870), „Golgotka a Tábor“ (1871), „Syn svého lidu“ (1871). Po té obrátil se Václav Vlček k přítomnosti naší, kterou zpodoboval pravidelně z dvojího stanoviska: politické naše dějiny současné, vykládané se zápallem vlastence a státoprávníka, byly širokým pozadím, na němž se rýsovaly rodinné, milostné a společenské příběhy, vyprávěné se zásládlou idealističností a idyllickou sentimentalitou, které vyhovující čtenářským zálibám měšťanských vrstev nikdy nepovznášely se nad konvenčnost; střídání společenských vrstev, živlu soukromého i veřejného, venkova i města zvyšovalo příjemnou zábavnost těchto knih obyčejně mnohosvazkových. Jsou to „Věneček vařínový“ (1872), „Zlatovohní“ (1876), „Samohrady“ (1886), „Setník Halaburd“ (1889) a „Černé jezero“ (1890). Většina z těchto románů zakládá se hojnou měrou na životních zkušenostech autorových, jenž později obrátil se výhradně k belletrii memoirové, třeba že prvky románeskní ani v těchto široce povídaných pracích nedovedl podříditi pravdivosti vzpomínky. To platí o knihách „Samota“ (1897), „V rodném hnízdě“ (1900; ve 2 číslech „Sousedská idylla“ a „Budouli sedlákem“); „V Budečské škole“ (1900), „Svůj živel“ (1901), „Druhé z mládí“ (1903), „Sněhy a ledy“ (1904), „Kde Vltavu líbá Malše“ (1905). (Většina historických povídek Vlčkových vyšla knižně v „Matici lidu“; společenské jeho romány a vzpomínkové knihy, původně uveřejňované v „Osvětě“, přinesla „Libuše“; sebrané spisy Vlčkovy, obsahující pouze jeho prósu, vycházejí od r. 1900 [posud XV. sv.]).

Dramatická činnost Vlčkova, svou dobou přečeňovaná, dnes však již zapomenutá, tvoří úplnou obdobu k jeho novelistice, ale na historických hrách, přestrojující vlastenecké tendence do idealisovaných period české minulosti, spočívá vlastní váha; jsou to „Soběslav“ (1864) „Přemysl Otakar II.“ (1865), „Eliška Přemyslovna“ (1866, nové zpracování 1875, svou dobou školskou aesthetikou prohlašována za vzor české tragoedie), „Milda“ (1869) „Lipany“ (1881); bez úspěchu prošla jeho moderní činohra „Povodeň“ (1891); obě nevkusné a fraškovité veselohry „Šachy“ (1864) a „Rebelie v Kocourkově“ (1869) byly naprosto odmítnuty kritikou i obecnstvem.

Ve všech dílech Vlčkových vědomě a výmluvně tendenčních hlásí se důrazně paedagogicko kazatelský tón, jenž

jednak jest pravým opakem básnické bezprostřednosti, jednak dodává všem pracím těžkopádnosti; v plné míře projevila se tato frásovitá povídacost, nepronikající pro spoustu slov k jádru věcí a nepovznášející se nad ideály romantiky, v řadě pohrobních a slavnostních řečí sebraných ve svazek „I n o v é m u p o k o l e n í“ (1904; „Svět. Knih.“ sv. 409—411) a v četných kulturně vlasteneckých epištolách sebraných jako „O n á r o d n í o s v ě t ě“ (1867) a „T u ŝ b y v l a s t e n e c k é“ (1879).

Současně se společenskou novellistikou Vlčkovou vydati též finanční úředník *František Nečásek* (1811—1889) svoje obdobné povídky „S ň a t e k n a s m r t e l n ě m l o ŝ i“ (1867), „M i l e v a“ (1869), „J i t r o c í“ (1872) „R u s k á k n ě ŝ n a“ (1883) a j. K společenským novellistům druží se dvě spisovatelky:

Sofie Podlipská (1833—1897) mladší sestra Karoliny Světlé a choť proslulého lékaře Josefa Podlipského, strávila celý život, posvěcený lidumilství, ženské otázce a ethické kultuře, v Praze. Vedle nepřehledné řady spisů pro mládež, vychovatelských studií, životopisných obrazů, kulturně dějepisných rozprav, hluboce promyšlených a ušlechtilé výmluvných přednášek napsala Sofie Podlipská, literárně činná již od r. 1858, mnoho novellistických knih, vesměs nesených idealisticky reformní a lidumilně obrodnou tendencí a zobrazujících buď boj ženského srdce za právo lásky, buď růst české novodobé měšťanské společnosti, buď povznesení se ducha k čisté humanitě ze sobeckého okolí a z víru churavých vášní, neb konečně vlasteneckou minulost českou. Na tyto vysoko vztýčené cíle nestačily však literární prostředky Podlipské, která jednak tkvěla hluboko v romantice naplnavostí dějové jednak silou tendence vždy byla unášena k upřílišování v charakteristice a k násilnému zjednodušování postav; v kresbě ústředí dovedla zachytiti jen Prahu svého dětství a vznikající českou společnost v době po r. 1848. Hlavní její práce, většinou romány, jsou buď napínavé příběhy lásky a osudy výjimečných ženských duší: „N a d o m á c í p ů d ě“ (1872), „P ř e c h o d y“ (1878), „N a l ŝ o v s k ý“ (1878), „M i l u j í c í n e z n á m í“ (1880), „Ž í t í a n e ž í t í“ (1881), „D v a r o d o k m e n y“ (1883), „Š u m a v s k á p e r l a“ (1883), „P r á v o l á s k y“ (1890). „P o z e m s k ý p r a c h“ (1891), „P a m ě t i K l i m e n t a F a l t i s a“ (1894), „I l l u s e“ (1897); nebo romány thesové a výchovné: „L á s k a b u d o u c n o s t í“ (1893), „S t a r á p í s e ň“

(1895) „Mír“ (1898); neb široké skladby ze starých českých dějin „Anežka Přemyslovna“ (1879), „Jaroslav Sternberg“ (1881) a „Přemysl Otakar II.“ (1892); vrcholem kromě autobiografického románu „Peregrinus“ (1882) jsou romány socialní „Osud a nadání“ (1872), „Příbuzní“ (1878), „Anna“ (1887), „Lidské včely“ (1889) a „Břeh“ (1891). (Sebrané spisy S. Podlipské vycházely třikrát: 1876—1886 v Nár. biblioth. [IV sv.], 1897 nákl. Ottovým [II sv.], 1902—1907 nákl. Unie (XV sv.); úplného vyd. není. Bibliografie děl od autorky v „Žensk. listech“ [1893], nejobširnější studie od J. Voborníka v Ottově Slovníku nauč. [XIX str. 1015.—1017.]).

Věnceslava Lužická (*1835) vlastně Anna Srbová, redaktorka přežilého dámského časopisu „Lada“ v Praze, nesleduje ve svých rozvlklých románech na př. „Na zříceninách“ (1878), „Výš a výše“ (1881), „Saloména“ (1887, „Polednice“ (1891), „V bílém dvorci“ (1896), „Zlaté srdce“ (1894) ani ve svých novellách seřazených na př. do knih „Povídky z malého města“ (1878—1884), „Chlumy“ (1886—1890), „Květiny a ženy“ (1887—1895) cílů literárních, nemá však ani cílů idealisticky tendenčních jako S. Podlipská, nýbrž spokojuje se, když přesládlou erotikou a malichernou zněžnělostí svých konvenčních prací zažene dlouhou chvíli čtenářek, vychovaných v předsudcích staršího ženského neosvíceného pokolení. (Sebr. spisy její vycházejí od r. 1907. v Ml. Boleslavi.)

Většina ze jmenovaných novellistů (Vlček, Schulz, Podlipská) pokusila se i o povídku historickou, nižádný však z nich nedosáhl v ní uměleckého úspěchu. Historismus přímo se přičil světovému názoru tohoto pokolení obráceného cele k pozorování přítomnosti; pěstitelé historické novellistiky neměli dosti pronikavosti, aby dovedli oživit minulé děje velkým pojetím po způsobu Palackého; romantické tradice a vlastenecká tendence byly příliš mocny, aby ustoupily realnímu studiu a psychologickému ponoření do ducha dobového; jen tu tam v detailu učiněn pokrok ve prospěch koloritu jazykového i kulturního. Jako v době vlastenecké romantiky Walter Scott, působil nyní na rozvoj českého dějepisného románu zvláště českoněmecký spisovatel Karel Herloš, jehož dějově napínavé a živě psané velké romány čerpané z dějin českých a hojně překládané, jmenovitě lékařem *Josefem Bojislavem Pichlem* (1813—1888) vzněcovaly nadšenou pozornost pro české husitství a tragoedii pobělohorskou. Historické

povídky vlasteneckého učitele *Jana Formánka-Činoveského* (1809—1878) i nesčíslné novellistické kroniky přísně katolického rázu, jež pro lid i děti psal vyšehradský kanovník *Josef Ehrenberger* (1815—1882; sebr. jeho spisy vycházely posléze red. F. X. Dvořáka od r. 1900. v V odděl.) nepovznesly se vůbec nad vlasteneckohistorické povídky Tylovy. Několik spisovatelů, kteří však byli menší měrou belletristy než historickými detailisty, studiem v archivech, v kulturní historii, v starodávném místopise, pokusilo se o teplejší a zevrubnější vzkříšení starožitého vnějšího života, při čemž rozhraní XVI. a XVII. věku stalo se zvláště oblíbeným. Byl to vedle malíře *Eduarda Herolda* (1820—1895), jež dokonale znal starou Prahu a vedle archiváře *Františka Dvorského* (1839—1907), jež dovedně „*Našimi starými obrazy*“ (1879) uvedl do historické prósy archaistické zbarvení řeči, řídě se vzory staročeské korespondence, hlavně

Josef Svátek (1835—1897), dlouholetý redaktor vládního „*Pražského denníka*“. Svátek byl pilný pracovník kulturně historický, jež jednak ponořil se do studia druhé polovice XVII. věku a celého století XVIII., jak ukazují jím psané partie pokračující v *Zapově „Kronice českomoravské“*, jednak pak s nemalým porozuměním pro kulturní detail XVII. a XVIII. věku snesl překvapující množství nových a poutavých drobných poznatků, osvětlující vzdělanost a charakter tehdejšího života hlavně v Praze. Všecko, co polovědecky a populárně zaznamenal a sestavil ve sbírkách „*Pražské pověsti a legendy*“ (1883), „*Obrazy z kulturních dějin českých*“ (1891) a „*Ze staré Prahy*“ (1899, pohrobně), vrací se jako kulturně historická výzdoba nesčíslných jeho románů, psaných většinou s chvatem jako příloha denníku pro nejširší vrstvy čtenářské. Dějová osnova založena jest u Svátka na romantismu velmi výstředním, chtivém sensace a napjatosti, ani nejhrušším efektům spisovatel se nevyhnul; leč vysoce životná malba dobová, výstižně zachycené ovzduší kulturní upoutávají vždy, kdykoliv Svátek líčí dobu Leopolda I., Karla VI., neb Marie Terezie, kdykoliv předvádí Prahu za vlády Rudolfa II., kdykoliv vypráví o selských povstáních, pamětech katovských rodin, zednářství na české půdě; ačkoliv psal většinu těchto románů pro list vládní, přece netajil se se svou láskou k českým tradicím reformačním, k selskému lidu, k osvícenství atd. Přední z jeho románů zahájených již

r. 1860. „Anno u z Kunštátu“ a shrnutých od r. 1895. pod titulem „Sebrané dějepisné romány“, jsou: „Praha a Řím“ (XVI. stol.), „Paměti katovské rodiny Mydlářův v Praze“ (XVII. stol.), „Paní Popelovna z Lobkovic“ (XVII. stol.), „Pád rodu Smiřických“ (XVII. stol.), „Poslední Budovec“ (XVII. stol.), „Železná koruna“ (XVII. stol.), „Marie Terezie a Karel VII.“ (XVIII. stol.), „Hrabě Špork“ (XVIII. stol.), „Tajnosti pražské“ (z r. 1848.).

Kulturně historickým proniknutím hlavně věku XVII. podobají se Svátkovým románům fantastické povídky J. J. Kolárovy, celkovým pojetím duchovního života v XVII. a XVIII. stol. jsou jím blízky historické romány K. Světlé, posléze o libovolnost dějové stavby sdílí se s nimi dějepisná novellistika J. J. Stankovského; (o všech autorech těch viz níže). Z ostatních historických novellistiků této doby byl v pravdě básnický nadán

Jan Bohumil Janda (1831—1875), úředník zemského výboru v Praze, jenž dle svého rodiště Pátku na Cidlině psal pod pseudonymem *Cidlinský*. Do souborného vydání svých „Básní“ (1873) Janda vedle drobných ballad hlavně ze života lidového a cikánského („Ze světa“) a vedle vroucí a jemné lyriky milostné („Ze srdce“) pojal i výpravnou báseň z doby pohusitské „Jan Talafús z Ostrova“ (1864), vynikající značnou silou epickou. K ní bezprostředně se pojí Jandovy dějepisné povídky z dějin rodiny poděbradské „Pod Vyšehradem“ (1869), „Anna Městecká“ (1870) a „Boček“ (1871), šťastné jak jednotnou intonací, tak lehkým proudem vypravovacím.

Povídkové umění české období Hálkova a Nerudova vrcholí mohutnou postavou Karoliny Světlé, v jejímž velikém slovesném díle slévají se veškeré duševní a básnické proudy její doby, vtěleny jsouce do nejrůznějších útvarů novellistických tehdy běžných a vyhoceny do všech tehdejších tendencí časových. K. Světlá podléhala ve značné míře tendenčnímu románu mladoněmeckému a romantickým výtvorům George Sandové, v nichž zápasí bujná obrazotvornost s divokou lyrikou, prudké snahy emancipační s vášnivým rousseauovstvím; leč vedle toho připíjala K. Světlá svůj vývoj přímo k tradici domácí, představované B. Němcovou a nesoucí se k pravidlému zobrazení české duše lidové. Jako její současníci

K. Světlá psala tendenčně zbarvené povídky společenské, v nichž obdobně Hálkovi ráda studovala postavení básníka ve společnosti, a kde romantickým způsobem kreslila duši moderní ženy probouzející se k mravní samostatnosti; psala zcela v duchu doby historické romány fantastického zapletení a svobodomyšlného názoru, obracejíc se se zvláštní sympatií k posledním fásím české reformace; ano, nejinak než Neruda oživovala staropražský pitoreskní svět s jeho zajímavými postavami. Ale vrcholné práce K. Světlé jsou její romány a povídky ze života rázovitých venkovanů českých jež studovala s výtečným smyslem pro charakteristiku a pro ideový jich svět, leč s ryze romantickou psychologií a s čistě dobovými tendencemi. I tyto románové skladby, které šífkou svojí koncepce, dramatickostí své stavby a dušeslovným pathosem značily dosažení nejvyšších uměleckých cílů ve své době, prosyceny jsou neméně než její novelly společenské, romány historické, povídky lidově tendenční, ideami dobovými; jejich rekové a rekyně volají slovem i osudem po osvobození jednotlivcově, po odpoutání rozumu od autority, po sociální spravedlnosti, po zvýšení ženiny účasti na mravním a společenském díle člověčenstva, v poslední době pak zejména po národním uvědomění. Vyšším těmto ideím slouží u K. Světlé, která vždy důrazně odmítala heslo „umění pro umění“, vlastní románový příběh, jenž jest skoro bez výjimky milostného obsahu, soustřeďuje se kolem význačné postavy ženské; ideje však nepromítají se jen dlouhými thesovými rozhovory, nýbrž celým dějem, hlavně obětí lásky, která jest u Světlé posledním tragickým rozřešením všech sporů ve vesmíru.

Karolina Světlá (1830—1899), rodem Johanna Rottová, narodila se 24. února 1830 v Praze z českého otce a česko-německé matky. Z dětství přinesla si mnoho dojmů, dílem z tradic rázovitých svých předků se strany otcovy, dílem ze zajímavého okolí staropražského, prožila však i bolestně otázku národnostní a boj nadané dívčí duše se zpátečnickým rodinným prostředím. Záhy projevené nadání básnické bylo potlačováno obchodnicko měšťanskou rodinou, národní uvědomění však sesíleno bylo sňatkem s českým professorem Petrem Mužákem r. 1852. R. 1853. poznala, bydlic v rodišti svého chotě, ve vesnici Světlé pod Ještědem, kraj a lid ještědský, jež měly se státi dějištěm a hrdinou předních prací jejích, byla to nejvýznačnější událost jejího života; od r. 1853. do

r. 1886. navštěvovala každoročně buď vesnici Světlou, dle níž přijala i jméno literární, buď blízké Dolní Paseky, vnikajíc vždy hloub do povahy lidové. R. 1858. stala se spisovatelkou a první její novella „Dvoji probuzení“, psaná dle francouzské látky, přičiněním Hálkovým byla otištěna v I. ročníku almanachu „Máje“. Od r. 1858. do r. 1891. byla takměř hořečně činná, věnujíc volné své chvíle hlavně ženské otázce a ženskému vzdělání. Na to, spoutána chorobou a zahloubána do studií filosofických i literárních, žila v Praze ve vznešené samotě do své smrti dne 7. září 1899.

Spisy Karoliny Světlé, zaujímající dobu více než třicetiletou a vyplňující (bez korespondence) třicet velkých svazků, dělíme, podle šťastného utřídění L. Čecha, na tři časové skupiny. V prvním průpravném období 1858—1866 K. Světlá dílem kreslila v novellách „Dvoji probuzení“ (1858), „Libánky kokeťny“ (1860), „Láska k básníkovi“ (1860) „Rozcestí“ (1866) a j. s autobiografickými vztahy rozvoj duše ženské, bojující se společenskými předsudky — v sebraných spisech vyplňují I. a III. díl „Novel“ (sv. XXI, XXIX a XXVII, kdež jest zařazena „Láska k básníkovi“, kromě toho i sv. XXVIII „Zlet probuzení“) — dílem promítala ve fantastických a idealistně přepjatých románech „První Češka“ (1861, sebr. sp. sv. IX) a „Na úsvitě“ (1863, sebr. sp. sv. XVI) děje národního obrození českého, dílem vypravovala paměti svého rodu, odhalující staré české náboženské tradice, tak ve dvou pracích „Několik archů z rodinné kroniky“ (1862) a „Ještě několik archů rodinné kroniky“ (1863; v soub. vydání obě shrnuty do sv. XXIII pod názvem „Z rodinných podání“), dílem však kratšími povídkami „Sefka“ (1858), „O krejčíkovic Anežce“ (1860), „Skalák“, (1861), „Cikánka“ (1863), „Lesní panna“ (1863) a „Lamač a jeho dítě“ (1864) zpodobovala ještědský lid, seskupujíc děj pravidelně kol jedné rázovité postavy.

Druhé období od roku 1867. do r. 1878. jest vrcholem tvorby K. Světlé jak váhou tak rozměrem děl tehdy vzniklých, jež překvapují i tvarovou rozmanitostí. Tu povstaly veliké ještědské romány složité ideové i dějové stavby „Vesnický román“ (1867, sebr. sp. sv. III), „Kříž u potoka“ (1868, sebr. sp. sv. I), „Kantůrčice“ (1869, sebr. sp. sv. V), „Františka“ (1870, sebr. sp. sv. XIII), „Nemodlenec“ (1873, sebr. sp. sv. VII), v nichž romantický životní názor plný

opravdové tragiky volí za představitele typických dějů, podložených mohutnými mravními a náboženskými ideami, nezapomenutelně rázovité postavy horalů ještědských. Vedle nich vynikají drobné novelly ještědské z této doby „Večer u koryta“ (1870), „Mladší bratr“ (1871), „Hubička“ (1871), „Námluvy“ (1872), „Ten národ“ (1872), „Nebožka Barbora“ (1873) a „Přišla do rozumu“ (1878) dramatickým spádem, ostrou charakteristikou, dílem i jemným humorem. Seřazením ještědských novell všech tří období, vznikly dva soubory „Kresby z Ještědí“ (poprvé 1880, pak v Sebr. sp. sv. VIII) a „Prostá mysl“. (Sebr. sp. sv. XI a XV.) Dvě velké historické skladby z duchovních hnutí XVIII. věku „Poslední paní Hlohovská“ (1870, sebr. sp. sv. XVIII) a „Zvonečková královna“ (1872, sebr. sp. sv. II), jakož i staropražská drobnomalba „Černý Petříček“ (1871, sebr. sp. sv. IV), prozrazují v této době básničku krajně romantickou, čerpající hojně z tradic rodného města; společenskými povídkami výchovné tendence „Okamžik“ (1873), „Konec a počátek“ (1874) a „V zátiší“ (1878; tyto tři práce skládají II. díl „Novell“ [Sebr. sp. sv. XXVI.]) vyznačuje se přechod k období poslednímu.

Poslední období tvorby K. Světlé (1878—1891) značí úbytek umělecké síly a zmohutnění národně výchovné tendence. Do „Kreseb z Ještědí“ a „Prosté mysli“ přibyly ještě práce „Teta Vavřincová“ (1879), „Divousové“ (1882), „Josefů Josef“ (1887), „Kterak se dohodli“ (1887), „Větrně“ (1888) a „Ze starých časů“ (1889); k nim přistoupily však cykly romantických novell téhož ovzduší, ale zcela jiného ladění uměleckého, z nichž kratší a naivnější jsou shrnuty jako „Pověsti z Ještěda“ (Sebr. sp. sv. XXV), delší a psychologicky složitější jako „Romanetta z Ještěda“ (sv. XVII a XX); z těchto vyšla již dříve knižně práce „V hložíkách“ (1885); jiná povídka tohoto cyklu, v němž romaneskní motivy povážlivě dusí realistická pozorování myslí lidové, „U sedmi javorů“ (1890) jest poslední větší prací básniččinou. Do dvou cyklů seskupily se četné novelly, v nichž K. Světlá s teplou životností vyvolávala starosvětské obrázky z měšťanské Prahy na úsvitě XIX. věku, volíc buď látky ze života bohatého kupectva neb měšťáctva, buď z důvěrného ovzduší pobřežních dřevařů a rybářů; tyto sbírky „Pod starými krovky“ a „Ze staré Prahy“ vyplňují

VI. a X. sv. Sebr. spisů. S nimi těsně souvisí pět prací vesměs z poslední doby shrnutých pod titul „O hlasy z roku 1848.“ (sv. XII. sebr. sp.), kdež revoluční události jsou pozadím všedních příběhů milostných. Všecky tyto novelly posledního období vznikly nahodile: ze studia lidu dodatkem k starším pracím, ze vzpomínek, z potřeby fabulační atd.; jiná skupina však, představovaná románem „Miláček lidu svého“ (1882, Sebr. sp. sv. XXII) a sbírkami „Tendenci povídky pro náš lid“ (sv. XIX) a „Časové ohlasy“ (sv. XXIV), nesena jest soustavnou a uvědomělou snahou stvořiti lidovou četbu, která ke všem časovým otázkám odpovídala by ve smyslu rozhodného a bezohledného vlastenectví: národnostní horlitelka zatlačuje básnířku, sama pak nepohlíží dosti pronikavě a moderně do změní soudobých problémů veřejných.

Kromě této produkce novellistické, k níž se řadí osm povídek pro mládež, nepojatých však do Sebr. spisů, psala K. Světlá i časové články, úvahy o ženské otázce a pak vzácná díla vzpomínková, podávající bohatou látku nejen jejímu životopisci, leč i dějepisci kulturnímu a literárnímu vůbec. „Upomínky“ (1874, knižně 1888, v sebr. spisech sv. XIV) hlejí její mládí, „Z literárního soukromí“ (1880, knižně 1898, v sebr. sp. sv. XXX) dobu jejích literárních počátků. Z obsáhlé její korespondence otiskla jen A. Sluková úryvky dopisů jejích sestře S. Podlipské v „Ženských listech“ 1902 a násl.

Sebrané spisy K. Světlé vycházely třikrát: nákl. E. Grégrovým 1874—1880 (V sv.), v Kobrově „Národní bibliothéce“ 1874—1894 (VI. sv.), posléze u J. Otty 1899—1904 (XXX sv.); užítí dnes lze jen vydání posledního, podávajícího správný obraz básnířčin (že není ani kritické, ani úplné, ukázal „Ženský svět“ 1904 roč. VIII. str. 227). (Životopisná a knihopisná data sebrala T. Nováková v knize „Karolína Světlá, její život a spisy“ 1890; psychologicky a kriticky rozebral literární zjev a umělecký význam básnířčin Leander Čech ve dvou knihách: K. Světlá, Kritická studie 1891 a K. Světlá, Obraz literárně historický 1907, onde analyticky a odborně, tuto synteticky a populárně.)

Obsáhlým a mohutným dílem K. Světlé zavírá se česká romantická prósa, to však, co z románového jejího umění zůstává blízkým pokolením, jsou rysy, vybočující z literárního programu romantického: jest to podivuhodný smysl pro rázovitost lidových postav, vzácné porozumění duši kmenové; tím

vším mohla být i ještědská novellistika její do jisté míry inspirovaným vznětem pro realisty zahloubané do studia lidové povahy. Zcela jiným způsobem stal se předchůdcem literárního realismu etnografického sklonu originální povídkář malých měst a starosvětských postav

Alois Vojtěch Šmilovský (1837—1883), rodným jménem Schmillauer. Narodil se 24. ledna 1837 v Mladé Boleslavi, studoval tam nižší gymnasium, jež r. 1851. zaměnil gymnasiem akademickým v Praze, kde seznámil se s Hálkem. Vystudovav filosofii v Praze, stal se r. 1860. professorem v Klatovech a tu, věnuje se literatuře i hudbě, cestuje o prázdninách po Německu, Švýcarsku a Itálii vytrval do r. 1873. Posledních deset let ztrávil v Litomyšli, zprvu jako gymnasiální profesor, od r. 1877. jako okresní inspektor, tu napsal i hlavní své práce novellistické. Zemřel v Litomyšli dne 20. června 1883.

•V mládí Šmilovský sám se pokládal za lyrika a dramatika, ač do písemnictví vstoupil roku 1859. povídkou „Bětuška“ v „Obrazech života“. Jeho „Básně“ jsou (1874) dílem obsahu erotického, přírodně a vlastenecky reflexivního, dílem však napodobují věrně lidovou poesii a zastupují proti lyrickému kosmopolitismu skupiny Nerudovy a Hálkovy básnické tradice vlastenecké romantiky české. Z jeho jedenácti dramát za života netištěných a skrovně jen provozovaných vyšly posmrtně tiskem: tragoedie „Natalie“, „Scéna z salonu“ a „Žid z Prahy“, pak veselohry „Laplá motýla“ a „Eminčina první láska“ a „Zlaté tele“ pod úhrnným titulem „Pozůstalá dramata“ (1891—1893 ve IV sv.). Jsa výborným hudebníkem Šmilovský napsal též několik textů pro oratoria a melodramata. Význam jeho spočívá však v produkci románové a novellistické. Romány jeho jsou: „Starý varhaník“ (1871), „Setník Dřevnický“ (1872), „Kmotr Rozumec“ (1872), „Martin Oliva“ (1874); „Parnassie“ (1874), „Za ranních červánků“ (1875), „Starohorský filosof“ (1877), „Nebesa“ (1880), „Procul negotiis“ (1880) a „Na čerstvém vzduchu“ (1882). Z povídek zvláště vyniká „Krupař Kleofáš“ (1875), pak cyklus „Bez lásky“ (1884), jiné seřazeny jsou ve „Spisech výpravných“ (1880—1896 a častěji, úhrnem X dilů) jako „Vesnické povídky“ (sv. VII) a „Povídky z města“ (sv. VIII). Novellistický rámeček mají též Šmilovského půvabné a vroucí vzpomínky na domov „Rozptýlené kapitoly“ (II řady 1873 a 1881).

V literární osobnosti Šmilovského, rázovitě až k sukovitosti a vyhraněné již v debutech, křídí se několik duševních a uměleckých charakterů. Se střízlivým, jasným, rozumovým realistou, který prohlédá skutečnost až na dno, který bystře proniká až ke kořenům svých postav, který vystihuje celou zevní formaci bytu společenského, pře se pohodlný a mdlý sentimentalik staré romantické školy, nakloněný k nasládlé selankovitosti; proti bystrému psychologovi, jenž hlavně mužské karaktery středních stavů na malém městě dovedl přesvědčivě vyložití motivací velmi podrobnou, stál v jeho nitru úzkoprsý, nesnášlivý, zkosnatělý moralista, který lámal růst figur a bortil postup dějivý; milého, staromodního básníka domácí maloměstské tradice a starosvětské intimity, který znal a s něhou zachycoval kouzlo věcí zašlých a ovzduší postav vzpomínkových, přehlušoval vrtošivý pedant, filologický mudroslovec, přestřelující brusič, neúnavný gnomik. Mnohé z těchto rušivých živlů vzal Šmilovský ze svého povolání a ze svého společenského ovzduší; kladné prvky jeho děl, z nichž nejlepší jsou kratší charakterové kresby z malého města, ukazují však k budoucnosti, k umění uvědoměle a uceleně realistickému a zaručují dílům A. V. Šmilovského trvalý význam. (Viz: Josef Novák O životě a liter. činnosti A. V. Šmilovského v „Liter. listech“ 1886 a T. Glos: A. V. Šmilovský. Progr. zem. reálky v Uh. Brodě 1902.)

Dramatické básnictví doby Hálkovy a Nerudovy.

Pokusy o zřízení samostatného velkého českého divadla, jež od r. 1845. se za vedení Riegrova hlásily a r. 1850. vyvrcholily v ustavení „Sboru pro zřízení českého divadla“, utuchly v tuhé reakci 50 let a tak české hry nalézaly i na dále dvakrát v týdni útulek v zemském stavovském divadle, v podstatě stále německém. Teprve v květnu r. 1862. počato se stavbou t. zv. Prozatímního divadla na Františkově nábřeží v Praze a po ukončení stavby zahájena česká představení Hálkovým „Králem Vukašínem“ dne 18. listopadu 1862; původně hrálo se třikrát týdně, teprve od března 1863 každodenně. Od r. 1865. „Sbor pro zřízení českého divadla“ nespokojuje se již ani zvýšením a osamostatněním českého podílu na divadle stavovském ani Prozatímním, probouzel ve veřejnosti zájem o velké krásné české divadlo

zemské, uspořádal mohutné sbírky pod heslem „Národ sobě“, takže za všeobecného nadšení dne 16. května 1868 položem základní kámen k „Národním divadlu“, jež však dokončeno až r. 1881., takže dne 11. června 1881 mohlo býti pořádáno na scéně, posud nehotové, první představení. Brzy na to dne 12. srpna 1881 požár shltl novostavbu, leč bezpříkladnou obětavostí národní obnovy sbírky, hned na to přikročeno k nové stavbě a dne 18. listopadu 1883 nynější „Národní divadlo“ odevzdáno svému účelu. Takto vlastním dějištěm dramatického rozvoje českého v době Hálkově a Nerudově bylo jeviště „Prozatímního divadla“, částečně však i stavovské divadlo zemské, s nímž české drama spojovaly hojné svazky literární i herecké, zejména když při zemském divadle působili i čeští dramaturgové Gustav Pfleger Moravský a Pavel Švanda ze Semčic (1825—1891), onen vynikající český spisovatel, tento výborný český praktik divadelní.

Herecké umění v tomto období vyvíjelo se dílem z domácích tradic životních i literárních, dílem pod vlivem ciziny; v onom případě pronikaly živly naivně realistické, bezprostřední přimknutí se k modellům lidovým, čerpání ze životní skutečnosti, v tomto pak jevila se mocná závislost od básnického umění, sklon k idealisaci a k stilisování, záliba pro klassický kothurn a romantickou deklamaci, napodobení německých hereckých individualit. Zástupcové prvního směru, vyšeďší namnoze z kruhů řemeslnických, vchovali se na genrových postavách, lidových výjevech, jadrném humoru prostonárodních her Tylových a Klicperových, a družili se přímo k rázovitým výkonným umělcům, pozůstavším z doby předbřeznové, k Janu Kaškovi (1810—1869), Magdaléně Hynkové (1815—1883), Elišce Peškové (1833—1895). Mezi jejich následníky vynikli zvláště Jindřich Mošna (* 1837) a Josef Frankovský (1840—1901). Druhý směr rázu spíše kosmopolitického dbal v první řadě o literární interpretaci divadelních her a postav, dával přednost absolutnímu umění deklamačnímu před podrobnou charakteristikou, vytvářel figury více dle norem klassického umění zejména Shakespeareova a Schillerova než dle skutečných postav a mohl býti proto zastupován umělci vysokého vzdělání, vytříbeného vkusu, namnoze i vycházejících z cizích jevišť. Přímo geniálním nositelem těchto uměleckých ideálů byl velký interpret daemonických postav u Shakespearea, Schillera, Goethea Josef Jiří Kolár (1812—1896) se svou

chotí Annou Maněťínskou Kolárovou (1817—1882) i se svým bratrovcem Františkem Kolářem (1830—1895), hercem jemné veseloherní kultury; pak pathetik Karel Šimánovský (1826—1904) a tragoedka idealistického vzletu Otilie Sklenářová Malá (* 1844). Přechod k modernějšímu silu hereckému, vhodnému jmenovitě ve hrách salonních, tvoří umělci, již svůj talent plně rozvili až na prknech „Národního divadla“, Jakub Seifert (* 1846), Jiří Bittner (1846—1904), Jakub Vojta-Slukov (1847—1903), Julie Šamberková (1847—1892) a Maruška Bittnerová (1854—1897).

Tento přechod od dramatu klassického a romantického k divadlu moderně konverzačnímu, k činohře mravoličné, k zápletkové komoedii, k salonní hře, k intrikové, jeví se i v literatuře dramatické a jest podmíněn změnou cizích dramatických vlivů. Pro tragoedii jeví se výhradním vzorem Shakespeare, v celém tomto období uctívaný a napodobený: Překlad „Dramatických děl William a Shakespeara“ pořízený Maticí českou (1854—1872), na němž spolupracovali J. J. Kolár (4 kusy), J. Čejka (4 kusy), Fr. Doucha (9 kusů), Ladislav Čelakovský mladší (1834—1902; 4 kusy) a J. Malý (11 kusů) — některá dramata přeložena několikrát — a k němuž dodatkem vyšla studie J. Malého „W. Shakespeare a jeho díla“ (1872), byl hlavním literárním podnikem doby přechodní. Shakespeareova dramata nejčastěji hrána a jejich postavy staly se pro své představitele právě nejcharakterističtějšími. Básníci dramatičtí od J. J. Kolára přes J. V. Friče a G. Pflęgra Moravského až k Hálkovi napodobili jeho techniku i charakteristiku. Velkou oslavu 300. narozenin Shakespeareových r. 1864. přihlásili se mladší spisovatelé, shromáždění v „Umělecké Besedě“, pod jeho prapor.

Leč vedle něho a proti němu hlásily se i vzory jiné. Již r. 1867. napsal Neruda v kritické stati „Moderní člověk a umění“ příznačná slova: „Díváme se sice na Shakespeary, ale socialističtí Feuilletové jsou nám milejší“, jimiž, přes nešťastnou volbu charakteristického určení pro zástupce moderního divadla francouzského, jasně vyjádřil zálibu pro francouzskou činohru a zároveň vytkl společenskou tendenci za důvod této záliby. Když pak v 70. létech Pflęger, Jeřábek, Zákrejs a Vlček ostře vystoupili proti „mravní hnilobě“ francouzského divadla, Neruda postavil se proti nim. Francouzské divadlo poromantické, dobovši si záhy českého jeviště, vstupovalo

k nám svými nejrůznějšími představiteli: obratný technik důmyslné, leč prázdné intrikové veselohry Scribe byl právě tak překládán, hrán, obdivován, napodoben jako oba přísní moralisté měšťáckého světa francouzského E. Augier a Al. Dumas ml., jako rozpoutaní fraškaři Labiche a Meilhac, jako oslíující rutiněři Sardou a Feuillet. Vliv jejich jeví se elegantnější a lehčí technikou, svižnějším a obratnějším dialogem, přesnějším studiem měšťanského prostředí, sklonem k moralisování v rámci uznaného řádu společenského. Pflieger, Jeřábek, Zákřejs, Bozděch, Guldener patří k jejich škole.

Přes všeobecný mohutný zájem o divadlo, nebyla dramatická činnost tohoto období zvláště bohatá; kromě J. J. Kolára, jehož působnost ostatně spadá částečně do periody předcházející, viděl jen Fr. V. Jeřábek a E. Bozděch na scéně svoje výlučné působiště. Neruda, který dosáhl jako dramatik skrovných úspěchů, odmítl se záhy, v Hálkově činnosti zaujímá básnění tragoedií jen šestiletou epizodu; Vlček dosti brzy uchýlil se od divadla zcela k románu; Šmilovského divadelní hry mají význam jen podružný. Proto převládaly překlady, hlavně z němčiny a francouzštiny nejen na jevišti, nýbrž i v tehdejších sbírkách divadelních her „Divadelní bibliotéce“ (od 1852 doposud), „Výboru spisů dramatických“ (1866—1872), v „Divadelním světě“ (1872—1876) a v „Divadelním ochotníku“ (od 1861 doposud).

Nejmohutnější divadelní osobností tohoto období byl *Josef Jirí Kolár* (1812—1896). Narodil se 9. února 1812 v Praze, studoval nejprve filozofii a stal se pak vychovatelem v cizině. Když se navrátil do Čech, získán byl Tylem pro divadelní dráhu a působil nejprve 1837—1842 jako ochotník českého divadla, pak pod Stögrem 1842—1846 jako herec při stavovském divadle zemském, později 1847—1863 hlavně při českých představeních divadla zemského, 1863—1866 výlučně při německých hrách této scény, posléze 1866—1873 jako herec a režisér divadla českého. Mohutné prostředky umělecké, grandiosní kresba povahová, naprosté proniknutí v dílo básnické, umožněné obsáhlou sečtělostí a literárním vkusem, genialní sklon k daemoničnosti a sarkasmu činily jej největší hereckou individualitou v Praze až do r. 1878., kdy odešel na odpočinek, aby jen výjimečně vystoupil jako host na „Národ. divadle“; zemřel jako kmet 83letý dne 31. ledna 1896.

Od r. 1837., kdy vystoupil poprvé v „České Včele“, byl Kolár neobyčejně rázovitou postavou literární odchován velkou klassickou a romantickou poesíí západní, prosycen Hegelovou filosofií, kterou přijal prostřednictvím Aug. Smetany, obdařen jemnou vnímavostí aesthetickou, srše sarkasmem, divokým humorem a bizarrní obrazností, vládna s bravurou řečí a obrazem, miluje grotesknost a drtivou tragičnost nad kterékoliv jiné umělecké affekty, Kolár dovedl vtisknouti každé formě slovesné svůj lví spár. Látkově nebyl originelní a nejen v námětech, nýbrž i v jednotlivostech rád přebíral z bohatě shromážděných pramenů, nikdy nezapíraje velkých svých vzorů, jmenovitě Shakespearea. Jeho pozdní „Básně“ (1879) utápějí se v bizarrních nápadech a v groteskní neomalenosti, jeho fantastické „Sebrané romány“ (1854—1861), k nimž druží se později „Pekla z plouenci“ (1862) a „Muzikanti a neb ďábel ve fraku“ (1867) vyhánějí groteskní romantiku do krajností a s výtečnou náladovostí oživují starobylou Prahu, kterou nakreslil Kolár též ve dvou knihách kulturně historických studií: „V staré Praze“ (1887) a „Světěm bludů“ (1889). I Kolárovy vyhocené a duchaplné feuilletony a hudební kritiky, psané částečně pod pseudonymem Medardus, jeho bystré žurnalistické stati zapadly již. Trvalý význam však mají jeho díla dramatická. Byl z prvních našich překladatelů Shakespearea a jeho překlady „Hamleta“ (1855), „Kupce Benátského“ (1858 a 1880), „Macbetha“ (1868) a „Zkrocení zlé ženy“ (1872) jedině mohou mezi českými pokusy býti nazvány převody kongeniálními, což platí i o jeho přebásnění Goethova „Fausta“ (1855, vydán 1863 jenom I. díl), „Goetze z Berlichingu“ a „Egmonta“ (1858) Schillerových „Loupežníků“ (1840) a „Valdštýna“ (1840—1862 postupně celé trilogie), třeba že Kolár vždy si připisoval právo volného pabásnění a osobité stilisace. Z původních dramatických děl Kolárových vynikají hlavně jeho tragoedie, jež, ač opětovně viněny z nepůvodnosti, posud uchvacují scenickou silou a opravdovým pathosem: „Monika“ (1846), „Žižkova smrt“ (1850), „Magelona“ (1852), „Pražský žid“ (1871), „Smířičtí“ (1882), „Primátor“ (1883), „Královna Barbora“ (1884), „Mistr Jeroným“ (1886, censurou provozování zakázáno; knižně s „Královnou Barborou“ a „Smířickými“ v „Dramatických dílech“ [1886—1887]). Méně významné jsou veselohry klesající nejednou k fraškovi-

tosti „Mravenci“ (1848), „Tři faraonové“ (1867), „Dejte mi čamaru“ (1869), „Umrličí hlava“ (1884) a „Děblova legenda“ (1891). (O Kolárovi psal biograficky J. Arbes ve „Světozoru“ 1887 a kriticky J. Kamper v „Obzoru liter. a uměl.“ 1902 [IV]).

V Shakespearových stopách s větším menším zdarem kráčeli ve svých historických truchlohrách vlasteneckého vzletu a romantické stavby F. B. Mikovec („Záhuba rodu Přemyslovského“ [1851]), J. V. Frič, G. Pflieger Moravský, V. Hálek, Fr. Zákrejs, V. Vlček (v. výše); jako v historické povídce soudobé, ozývají se i v těchto dramatech časové směry, politické tužby, většinou na úkor věrnosti historické.

Mnohem příznačnější pro toto období jsou společenská dramata buď mravoličná neb zápletková, která v duchu tehdejší produkce německé a francouzské řeší dějem vybraným z měšťanské společnosti a dialogem vybroušeným na cizích vzorech některou thésí dotýkající se sociálního řádu neb veřejné mravnosti, při čemž však hlavní důraz spočívá na umělé zápletky, na důmyslně vyhledaných situacích, na hře intrik a na pastech náhod, než na promyšlené dušmalbě postav, na pevně pojaté dramatické ideí. Význam těchto činoher nebyl vlastně čistě umělecký, neboť ve formě spokojovali se jejich autoři většinou pouhými vněšnostmi, nýbrž spíše společensko-literární: jejich náměty otevřely novou oblast českému umění divadelnímu, které dotud se omezovalo na stavy privilegované a na dějinnou minulost, učinily je orgánem mravního a sociálního soudu, postavily je do služeb veřejných otázek; i bylo to v jádře totéž, co vykonala tehdejší česká novella společenská, o níž pracovali dílem i tíž spisovatelé (na př. G. Pflieger Moravský, F. Zákrejs, A. V. Šmilovský). Převaha živlu intrikového a situačních zápletek vnášela do těchto her sama sebou komičnost a rozsmarnou náhodovost a tak s větším štěstím a v četnějším počtu než vážná dramata pěstovali tehdejší básníci francouzské školy veselohry, hlavně po způsobě tehdy přečeňovaného Scribea. Toho jsou dokladem i oba přední dramatikové:

František Věnceslav Jeřábek (1836--1893), rodák sobotecký a professor Vyšší dívčí školy v Praze, vedle sociální hry ze života továrního „Služebník svého pána“ (1870) a vedle dvou historických tragoedií „Syn člověka“ (1877) z dob

pruských válek a „Závist“ (1884) z doby Jiřího z Poděbrad — dramatických svých prvotín z r. 1859. „Hana aneb Smíření Přemyslovců s Vršovci“ a „Svatopluk aneb Záhuba rodu Vršovského“ Jeřábek tiskem nevydal napsal řadu vtipných veseloher „Veselohra“ (1862), „Cesty veřejného mínění“ (1866), „Tři doby země české v Komárově“ (1867), „Zde je žebrota zapovězena“ (1870) a „Kterak sláva omrzí“ (1887), pod pseudonymem Josef Souček). Po smrti vyšlo dramatické zpracování sensačního románu anglického „Magdaléna našeho věku“ (1897) (Soubor Jeřábkových „Dramatických spisů“ vyšel v „Národní biblioth.“ 1883.) Jeřábek byl duch všeobecně a jemně vzdělaný, patřil k nejlepším žurnalistům staročeské strany, psal výborné kritiky divadelní a jeho literárně historické studie „Stará doba romantického básnictví“ (1883) patří k nemnohým našim starším pokusům o literární dějiny srovnávací. (O F. V. Jeřábkově psal v „Osvětě“ 1893. J. L. Turnovský.)

Emanuel Bozděch (1841--1889), rodilý Pražan, byl postava záhadná. Neupoután většinu života k pevnému povolání — jenom krátkou dobu byl vychovatelem a později dramaturgem — Bozděch kolísal mezi českou a německou literaturou, nevnesl světla do veřejné diskuse, pochybující o tom, že je pravým autorem kusů neobvykle úspěšných, posléze pak zmizel beze stopy. Kromě šesti „Novellek“ (1877), psaných s lehkou elegancí na podkladě bystrého pozorování pražské společnosti, byl Bozděch výlučně autor dramatický, který, ovládaje s neobyčejnou jistotou a s překvapující lehkostí studeně kombináční techniku Scribeovu a vybroušený salonní dialog francouzský se vzácnou hospodárností a s účinnou úsečností, šťastně sestíllsoval do formy situační a zápletkové veselohery dobu rokokovou, empirové období Napoleonovo a dobrodružný svět dvora Rudolfova; pouze v „Baronu Goertzovi“ (1871) učinil zdařilý náběh k dějinné tragoedii charakterní a docílil, z důvodů spíše politických než ryze uměleckých hluchného vítězství. Za života Bozděchova byly provozovány z jeho veseloher „Z doby kotillonův“ (1872), „Zkouška státníková“ (1874), „Svět a pán v županu“ (1876), censurou zakázáno předvedení „Dobrodruhů“ (1899); v pozůstatosti nalezeny a posmrtně vydány komoedie „Generál bez vojska“ (1889), „Spoutání“ (1889) a „Náramek“. (O E. Bozděchovi psali: J. Vrchlický ve „Studích a podo-

biznách“ 1892; J. Kamper v „Co měšlc dal“ 1905 a ve „Věstníku čes. profess. 1907; významný posudek čte se v „Kritice“ Jos. Durdíka 1874, osobní vzpomínky v Štolbově knize „Z mých pamětí.“)

O ostatních dramaticích této skupiny, jichž význam tkví jinde, tak o A. V. Šmilovském a Fr. Zákrejsovi, pojednáno jest na svých místech; výlučně dramatické produkci věnoval se však notaf *Bernard Guldener* (1836—1877), autor tragoedie „Sofonisba“ (1875) a dvou her společenských „Had v růžích“ a „Katastrofy dlouhé chvíle“ (obě vydány teprve r. 1895.).

Z velice početné tehdejší žně veseloherní měly jen nečetné komoedie cenu literární a většina jich jest zapomenuta. Psali je kromě dramatiků právě obšírněji probraných a vedle jinde uvedených spisovatelů J. V. Friče, J. B. Jandy Cidliňského, J. Nerudy, G. Pflagra Moravského, K. Sabiny, J. J. Stankovského, A. V. Šmilovského, J. J. Turnovského, V. Vlčka a Fr. Zákrejse ještě *Josef Wenzig* (1807—1876), *Zdeněk hr. Kolovrat Krakovský* (1836—1892). Největší úspěch však měl svými fraškami vynikající herec Národního divadla *František Ferdinand Šamberk* (1839—1904). Z jeho velice hojných frašek, překypujících neodolatelnou komikou směšných situací, pitvorně žertovných postaviček vybraných ze skutečnosti, výstředně vtipných nápadů, posud bývají hrány „Boucharon“ (1866), „Blázinec v prvním poschodí“ (1867), „Rodinná vojna“ (1881), „Jedenácté přikázání“ (1882), „Palackého třída č. 27“ (1884), „Era Kubánkova“ (1886), „Kulatý svět“ (1895), pak t. zv. lidové hry „Josef Kajetán Tyl“ (1882) a „Karel Havlíček Borovský“ (1883).

Ačkoliv jako dramatičti spisovatelé takměř nemají významu, zasluhují dva literáti, kteří celý svůj život věnovali divadlu, zvláštní zmínky v této kapitole. Jsou to

Josef Jiří Stankovský (1844—1879), nějakou dobu ředitel kočující společnosti herecké, pracoval pro divadlo jako překladatel německých, francouzských a španělských kusů, jako pořadatel a upravovatel operních textů, jako autor veseloher „Hej Slovane“ (1867), „Literární nádenníci“ 1867), „Do zbraně!“ (1867), „Božena od Klicpery“ (1868), „O Sylvestru“ (1868), „Krakonoš“ (1871) a „Malý král“ (1881, posmrtně),

jako básník Sardouovské dějinné truchlohy z povstání hollandského „Žebráci“ (1872) a pořadatel „Divadelního slovníka“ (1876), „Kroniky divadla v Čechách“ (1881, dokončil J. L. Turnovský). Oslavě českého divadelnictví na sklonku XVIII. věku slouží nejlepší jeho román „Vlastencové z Boudy“ (1878), divadelní svět líčí i jiný román „O slávě herecké“ (1879); jeho historické povídky jsou „Maxmilian Rumpal, prachatický primátor“ (1875), „Krála biskup“ (1875) a „Dobrodruzi“ (1880). Většina jeho novellistiky — vykazuje i maloměstský genre na př. „Milovský reformátor“ (1878) — ceny nemá. (Výpr. spisy ve II dílech r. 1897.)

Josef Ladislav Turnovský (1838—1901), v mladších letech herec, ředitel kočující společnosti, pak novinář, autor bezvýznamné veselohry „Starí blázni“ (1874) a překladatel nescélných dramát, podal v četných causeriích vzpomínkového rázu, na př. „Z potulného života hereckého“ (1882), „Z naší doby“ (1884), „Paměti starého vlastence“ (1900) i v literárně dějepisných pracích týkajících se kromě Rubeše a Jeřábka hlavně „Života a působení J. K. Tyla“ (1881, nové zprac. 1892) cenné příspěvky k dějinám českého divadelnictví, jehož speciálním historikem se ukázal i řadou drobných statí časopiseckých a slovníkářských. Bez významu jsou jeho „Povídky a humoresky“ (1883) a „Kresby“ (1887).

Posléze důžno poznamenati, že i nejsoustavnější a theoreticky nejprohloubenější divadelní kritik tohoto období, *Josef Durdík*, jenž kritikou rázu revuálního doplňoval posudky denních listů, psané Hálkem, Nerudou, Pflegrem a Jeřábkem, napsal také dvě tragoedie rázu spíše knižního „Stanislava a Ludmilu“ (1881) z dějin předhusitských a „Karthaginku“ (1882), téhož námětu jako „Sofonisba“ Guldenerova.

Filosofie, aesthetika, paedagogika, kritika v 60. a 70. létech.

Od rozhodného vystoupení Čuprova ve prospěch Herbartova učení r. 1847., stal se v Čechách na místě dotud převládajících idealistických škol německých Herbartův realismus vůdčím filosofickým směrem a methodou. Ježto vlada mu přála, škola jej hlásala, německé vysoké učení pražské jej rovněž pro-

Stručné děj. čes. lit. *Novák-Novák.* 21

pagovalo, pronikal vždy více a více; postupně pak na místo orthodoxního vykládání a tlumočení myšlének místrových, na něž se obmezuje skoro výhradně činnost prvního českého hlasatele Herbartova s katedry universitní, *Josefa Dasticha*, nastoupilo volné pokračování v Herbartově duchu a prohlubování jeho nauky i v oborech, v kterých on sám soustavy nevypracoval. Obdobně pražskému německému aesthetikovi R. Zimmermannovi vytvořil český myslitel *Josef Durdík*, duch zvláštní formální rázovitosti a jemného uměleckého smyslu, svůj systém krásovědný; podal, jsa vyzbrojen četnými a bohatými poznatky naukovými, vlastní tředění věd; napsal v duchu Herbartově velmi cenná díla dějepisně filosofická a působil vlivně i na rozvoj slovesnosti a na vytřbení jazyka. Později však prohloubil formalistickou aesthetiku novými poznatky exaktních věd a moderními výsledky empirického zkoumání *O. Hostinský*, jehož hlavní činnost náleží však do období pozdějšího. K literárnímu a zejména divadelnímu theoretikovi *Josefu Durdíkovi*, k hudebnímu, především opernímu theoretikovi *O. Hostinskému*, druží se jako třetí aesthetik *Miroslav Tyrš*, theoretik uměn výtvarných, jenž soustavným studiem řecké plastiky a řeckého umění pohybového dospěl k hellenskému ideálu tělesné i duševní rovnováhy a jako zakladatel hnutí sokolského učinil si cílem vychovati národ k tělesné kráse a mužné zdatnosti. I neztrácí se nižádný z českých aesthetiků v neživotní abstrakci, ba každý z nich zápasí za určitou velkou ideu neb jejího mohutného představitele: Durdík za Byrona, Hostinský za reformu Wagnerovu a Smetanovu v opeře, Tyrš za myšlenku sokolskou. Vedle krasovědy našla také ethika mezi českými herbartovci samorostlého významného pěstitele, jest jím veliký paedagog *Gustav Adolf Lindner*, jenž doplňuje nauku Herbartovu prvky Darwina a Spenceřa a opíraje se o vzácnou zkušenost psychologickou, vytvořil nauku společenskou a vychovatelství. Vedle Herbartu byl filosofickým východiskem také *Tomáš Akvinský*, jehož díle tradice církevní a rozkazu papežského přidržovali se někteří myslitelé katoličtí.

České filosofické výklady v duchu Herbartově zahájil na universitě

Josef Dastich (1835—1870) od r. 1861. docent, od r. 1866. mimořádný professor na pražské universitě. Jeho průpravné studie náležely psychofysice směru Helmholtzova, jeho samo-

statné práce psychologii a všeobecné ethice; mnoho píle věnoval propracování filosofické a propaedeutické látky pro školy. Kromě četných německých statí a kritik psal česky: psychofysická pojednání pro „Krok“ 1865 a 1866 a pro „Čas. Čes. Musea“ 1861; velké ethické dílo rozvíjející Herbartu „Základové praktické filosofie ve smyslu všeobecné ethiky“ (1863); historickou studii „Rozbor filosofických náhledů Tómy ze Štítného“ (1862); školské učebnice s průpravou do filosofie vůbec „Logika“ (1867), „Psychologie s úvodem do filosofie“ (1867). (Viz stať A. Tilleho v „Květech“ 1870 a Tillovu korespondenci s Dastichem v Čes. Mysli 1906 a 1908 [VII. + IX.]). Pozdější vydání Dastichovy „Logiky“, jež se stala učebnicí středoškolskou, upravil a doplnil matematik *Václav Jandečka* (1820—1897).

Nástupcem Dastichovým na universitě i v učení byl *Josef Durdík* (1837—1902). Narodil se dne 15. října 1837 v Hořicích, vystudovav filosofii byl professorem matematiky na různých gymnasiích, r. 1869. se habilitoval, r. 1874. stal se mimofádným, po 6 letech řádným professorem universitním, při rozdělení university přešel jako jeden z prvních profesorů na universitu českou, kdež vytrval až do smrti dne 30. června 1902.

Josef Durdík, jako matematický odborník, vyzbrojený hojnými poznatky přírodních věd, pokusil se nejprve sloučiti metafysiku Leibnitzovu se světovým názorem Newtonovým; leč pokus se nezdařil, a Durdík přimkl se těsně k Herbartovi, avšak jeho eklektický duch obohacoval nauku Herbartovu prvky, přijatými od Darwina, jindy však navracel se i ku Kantovi. Pro tento kolísavý eklekticism Durdík v metafysice významu nemá; za to výborným pracovníkem ukázal se ve třídění věd, v dějepisectví filosofie, v psychologii a jmenovitě v aesthetice; ani tu nebyl herbartovcem orthodoxním, hláse se na př. v krasovědě spíše ku krajnímu formalismu Zimmermannovu. Oba metafysické spisy Durdíkovy „Leibnitz und Newton“ (1869) a „Kant und Darwin“ (psáno 1873—1876, vydáno z pozůstalosti ve „Sborníku Durdíkově“ 1906) jsou německé. Svě třídění věd podal v statích „Architektonika věd“ (v „Čas. Čes. Mus.“ 1874), „O pořadí nauk filosofických“ (v „České Škole“ 1886), „O metafysice“ (v „Kroku“ 1887) a „Soustava filosofie“ (psáno 1888—1892,

z pozůst. vyd. v „Sborníku Durdíkově“). Dějinám filosofie věnoval soustavná díla: „Dějepisný nástin filosofie novověké“ (1870), „Dějiny filosofie nejnovější“ (1887), „Dějepisný nástin filosofie řecké“ (1892, neúplné). K psychologii vztahují se kromě „Psychologie pro školu“ (1872), dlouholeté to učebnice, i populárnější spisky vzniklé z veřejných přednášek, jejichž Durdík byl mistrem, „O letoráčích“ (1873), „Karakter“ (1873). Nejsoustavněji propracoval estetiku v dílech „Všeobecná Aesthetika“ (1875) a „Poetika jakožto Aesthetika umění básnického“ (1881), k nimž druží se i spisy z estetické praxe, o níž níže. Filosofická jeho díla doplňují dvě sbírky vědecko-filosofických úvah „O pokroku přírodních věd“ (1874) a „Rozpravy filosofické“ (1876) a pak drobnější, samostatně vydané stati prozrazující vznik z přednášek a cíl popularizační; „O významu nauky Herbartovy“ (1876), „Tóma ze Štítného“ (1879), „O filosofii a činnosti B. Bolzana“ (1881), „O methodičnosti ve studiu filosofie“ (1882), „O Kantově kritice čistého rozumu“ (1882), „O modní filosofii naší doby“ (1883), „Leibnitzova Monadologie“ (1884), „O pokroku mravnosti“ (1884), „O významu nauky Descartsovy“ (1897). Veškerá ta díla vynikají nejen obsahem, ale i formou, byl Durdík šťastný tvůrce českého názvosloví filosofického, mistr jasného, klidného slohu, umělec elegantního až strojeného výrazu: tento filosofický eklektik měl sklon ke stylu klassickému, jemuž však nebyl hotov obětovati svou preciosní osobnost.

Durdík souvisel co nejúžeji s uměním literárním, především pak s dramatickým. Sám zbásnil kromě lyrickoepické filosofické skladby „Večer“ (složena 1861—1872, vydána z pozůstalosti v „Sborníku“ Durdíkově), obražející jeho vlastní duševní postup od pessimismu k meliorismu, dvě historické tragoedie „Stanislav a Ludmila“ (1881) a „Karthagiňanka“ (1882) a přeložil výtečně Byronova „Kaina“ (1871) a „Parisinu“ (1879 v „Květech“); Byronovi věnoval vynikající studii „O poesii a povaze Lorda Byrona“ (1870). S normativního hlediska krasovědy formalistické Durdík posuzoval s dogmatickou přísností a s učeneckou objektivitou díla básnická, nešetřil ani osob ani mínění obecnstva; výběr těchto příkrých, ale pečlivě a učeně doložených posudků,

z velké části dramaturgických, vydal v knize „Kritika, výbor úvah“ (1874); k ní druží se bystrá v jádře, ale podivínská v důsledcích „Kallilogie čili o výslovnosti“ (1872), obsahující také výborné pokyny pro herce. Durdík, jenž byl v kritice stoupencem klasicismu, soudil přísně o romantice a naprosto odmítal naturalismus; od apriorní soudící kritiky estetické nepovznesl se nikdy k vykládající kritice psychologické; ve své době byl však kritikem nejvýznamnějším. (O Durdíkovi viz kromě Zábovy stati v „Památniku Čes. Akad.“ [v. níže] hl.: Sborník Durdíků v. Díl I. Vyd. Jednota filosofická 1906, jenž kromě uvedených otisků z pozůstalosti, obsahuje stati: Fr. Krejčí, O Durdíkově metafysice, Jar. Kamper, J. Durdík jako kritik a básník; pak stati O. Hostinského, Durdíkův význam literární a Fr. Čády, Příspěvky k Durdíkově filosofii, obě v „České Mysli“ 1903 [IV]).

Proti Durdíkovu aprioristickému stanovisku ve krásovědě, přihlížel M. Tyrš ve svých výtvarných studiích, které založeny byly na důkladném poznání antiky, francouzské gotiky a vlášské renaissance, spíše k historickým podmínkám vývojovým, při čemž stále vyšetřoval hodnoty umění pro zdraví společenské; odtud plynula u něho i myšlenka sokolská, které věnoval většinu svého života.

Miroslav Tyrš (1832—1884) pěstoval záhy filosofii a psal filosofické stati do Riegrova Slovníku, byl však založením „Sokola“ (r. 1862 s tchánem Jindřichem Fügnerem [1822—1865]) a organizací českého tělocvičného hnutí odveden od prací vědeckých, habilitoval se pro dějiny umění výtvarného až r. 1880. na technice, r. 1882. na universitě, kdež r. 1884. stal se mimořádným. Kromě prací tělocvičně reformních „Základové tělocviku“ (1869), „Hod olympický“ (1871) — vydával též „Sokol“ (1871—1884) a „Sborník sokolský“ (1867) — napsal z theoretické estetiky: „O podmínkách zdaru a vývoje činnosti umělecké“ (1873), „O zákonech komposice v umění výtvarném“ (ve „Světozoru“ 1873), „O prostředcích k povznesení našich poměrů uměleckých“ (ve „Květech“ 1879), „O zákonu konvergence při tvoření uměleckém“ (tamže 1879), „O způsobu a významu ducha dějin výtvarných“ (1881); jeho překladem Tainovy stati „O podstatě díla uměleckého“ (1877) vstupuje k nám francouzská metoda sociologicko-krasovědná.

Mezi jeho statěmi z oboru výtvarných dějin druží se k nim i četné cenné kritiky ve „Světozoru“, „Osvětě“ a „Nár. Listech“, jimiž přispěl k ocenění B. Čermáka a J. Mánesa — vynikají „Laokoon, dílo doby římské“ (1873), „O slohu gotickém“ (1881) a „O významu studia dějin starého umění orientálního“ (1883 v Čas. Čes. Mus.); velké chystané „Dějiny výtvarných umění“ zůstalo v náčrtku, v rukopise pak „Dějepisný úvod ve filosofii A. Schopenhauera“. Pěkný obraz o snahách jeho podávají „Úvahy a řeči Dra M. Tyrše“ (1894 ve II díl. vydal J. E. Scheiner). (O Tyršovi viz úvahu F. Zákrejse v „Osvětě“ 1884.)

Z praktických důvodů hojně byla pěstována paedagogika, kterou před r. 1848. zabývali se *Matěj Sychra* (1786—1830), *Josef L. Ziegler*, *Vincenc Zahradník*, *Karel Vinařický*, *Jan Filčík* (1785—1835), *Jan Vlastimil Svoboda* (1803—1844), *K. Vinařický*, *Karel J. Škoda* (1810—1876), *František Bol. Květ* (1825—1864), všichni však spíše způsobem praktickým. Teprve učení Herbartovo dalo theoretický podklad vědecké paedagogice u nás, o to má hlavní zásluhu

Gustav Adolf Lindner (1828—1887), dlouholetý professor v Celji, pak ředitel v Prachaticích, od r. 1872. ředitel paedagogia v Kutné Hoře, posléze od r. 1882. professor paedagogiky na pražské universitě. Na podkladě Herbartově, moderního vývojesloví, vlastního psychologického pozorování, vytvořil soustavou paedagogiku se stálým zřetelem k celku společenskému; vyložil ji vedle proslulých děl německých „*Allgemeine Erziehungslehre*“ (1877), „*Allgemeine Unterrichtslehre*“ (1877) i česky „*Všeobecné vychovatelství*“ (1878), „*Všeobecné vyučovatelské*“ (1878) a v „*Drobných článkách paedagogických*“ (1885); k tomu druží se hojně práce, vydané posmrtně Jos. Klikou „*Paedagogika na základě nauky o vývoji přirozeném*“ (1888), „*Přednášky na filosofické fakultě*“ (1890), pak drobnější stati v „*Paed. Rozhledech*“ (1891—1894). Mimo paedagogiku zabýval se i praktickou filosofii v díle „*Ideen zur Psychologie der Gesellschaft*“ (1871); napsal znamenité učebnice herbartovské „*Lehrbücher der empirischen Psychologie*“ (1858, česky jako „*Učebnice psychologie zkušebné*“ 1885) a „*Lehrbuch der formalen Logik*“ (1860); zajímavý jest jeho

tuhý odpor proti církevní autoritě. (O Lindnerovi viz sta Josefa Kliky ve „Světozoru“ 1897.)

Vedle Lindnera pracovali v paedagogice středoškolsí professoři *Jan Lepař* (1827—1902), ředitel mužského paedagogia v Praze, jenž kromě středoškolských učebnic dějepisu a zeměpisu napsal též „Obecnou paedagogiku“ (1881) a „O methodách a logické jich příbuznosti“ (v čas.); *Petr Durdík* (* 1845), bratr proslulého filosofa, autor „Paedagogiky pro školy střední“ (1883) a „O základech mravnosti“ (1893); *Josef Šauer z Augenburku* (* 1845), paedagog rázu přísně katolického, jak ukazuje jeho „Obecné vychovatelství“ (1896) a „Paedagogika“ (1897); *Josef Kapras* (* 1847), výborný duševědec, zaměřivší psychologii Herbartovu vlastním názorem empirickým, osvědčivším se hlavně v paedopsychologii; z jeho děl vynikají: „Psychofysické základy mluvy lidské“ (1884), „Duševěda zkušebná“ (1884), „Paměť“ (1886), „Sebrané rozpravy psychologické“ (1892), „Stručný nástin duševních vad dětských“ (1900).

Rozkvětu paedagogiky sloužily hojně časopisy, z nichž nejstarší „Posel z Budče“ (1848—1851) sahá až do doby předherbartovské; v listech těch, obracejících se hlavně k učitelstvu obecných škol, pěstovala se vedle paedagogiky i methodika učebná, hlavně pak i stavovské záležitosti. Vedle obnoveného (1869) „Posla z Budče“ byly to „Beseda učitelská“ (1869 doposud), „Komenský“ (od 1873), „Česká škola“ (od r. 1879.), pak odbornější „Pěstoun“ (1863—1865), „Škola mateřská“ (1864—1865) a j.; doplňuje je „Bibliotéka paedagogická“ (od 1874) a „Bibliotéka učitelská“ (od 1879). Vlivuplně působilo na rozvoj české paedagogiky hlubší poznání děl a názorů Komenského, o něž svými překlady a monografiemi zvláště se zasloužil historik a mlstopisec *František Jan Zoubek* (1832—1890) spisovatel „Života Jana Amose Komenského“ (1871).

Vlastní rozvoj katolické filosofie, jdoucí po stopách Tomáše Akvinského, kterou představují *Antonín Lenz* (1829—1903), *Eugen Jan Kadeřávek* (* 1840) a *Josef Pospíšil* (* 1845) spadá až za r. 1879; četné práce těchto filosofů-kněží jsou rázu apologetického, polemického a patristického; Lenzovy zabývají se ideovou kritikou české reformace.

Významným důsledkem uvedení soustavné vědecké estetiky na půdu českou bylo i prohloubení kritiky literární a umělecké vůbec. Období, značené jménem Hálkovým a Nerudovým, bylo proniknuto duchem kritickým: vzorem tohoto pokolení byla literární škola mladoněmecká, která kritikou prosytila nejen politiku, nejen filozofii, ale zejména i veškerou belletrii; boj se starší generací v Čechách provedl Hálek a Neruda pod heslem neúprosné kritiky; Neruda sám ve svých slovesných počátcích jevil se spíše útočným kritikem než bezprostředním básníkem; za předchůdce své považovali spisovatelé kruhu Májového právě duchy kriticky založené Havlíčka, Sabinu, Nebeského. Ale kritice, jak ji Hálek a Neruda pojímali a jak ji provozovali zejména za veliké polemiky s význačným kritikem staré školy, s *Jakubem Malým*, chybělo mnoho, co propůjčuje kritice právě velikosti. Právě jako u mladoněmeckých kritiků nebylo ani u těchto českých recenzentů a referentů pevného podkladu, základního názoru uměleckého, aesthetického přesného hlediska, vůdčí theorie; byly tu jen společensko-reformní tendence, národně veřejné ohledy, utilitářské požadavky, příležitostné projevy, zprvu v duchu kosmopolitickém, později v duchu národním. Nejinak než jako již Havlíček kritisoval i Neruda literaturu jako pouhý prostředek národní výchovy a viděl i v kritice jen pomocný nástroj. Hojností kritického díla, rozmanitostí výrazových prostředků, vtípností nápadů, časovosti látky vynikají jeho literární i divadelní posudky nad starší českou kritickou praxí, ale nemohou se rovnati ani vědecky důkladným a historicky podepřeným rozborům Nebeského, ani jemným a plným literárním vjemům široce vzdělaného Sabinu, ani společensky a národně daleko důsažným útočným statím Havlíčkovým. To platí i pro umělecké soudy Hálkovy, neb pro divadelní stati Pflégrovy a Jeřábkovy, zdrženlivější a konservativnější, leč v jádře opět tendenční a aestheticky příležitostné. O kritických pracích všech těchto autorů, podrobně rozebraných, byly zmínky na svých místech.

Teprve *Josef Durdík* znamená pronikavý pokrok v české kritice.

Josef Durdík, jež obsáhlé literární vzdělání, rozhled v světovém písemnictví, živý básnický a dramatický zájem, schopnost psychologického pronikání, jemný vkus a vybroušený sloh, předurčovaly, by se stal soudcem ve věcech litera-

tury a divadla, našel v herbartovsko-zimmermannovské aesthetice pevný podklad, na němž bylo možno českou kritiku, dotud libovolnou a kolísavou, postavit. Jeho přísný dogmatism, jeho způsob apriorního postupu, jeho pevná objektivita znamenaly pro vývoj české kritiky uzákoněnost a kázeň, vážnost a jistotu a byly proto živly hlubšího pokroku, právě že brzdily falešnou libovůli a nahodilou náladovost; byly principem vědeckého členění a logické disciplíny v chaosu literárního žurnalisumu. Přičtou-li se mužné zásady kritické neodvislosti a přísné nestrannosti, jak Durdík je vytkl hlavně v stati „Obrana kritiky“, uváží-li se i tón této „kritiky vyšší, řekněme revuální, která s větší obšírností a šífkou v listu již svým rázem a významem nad potřebu denním povznesením promlouvala o novinkách s širokým rozhledem kulturním a aesthetickým“, můžeme zvážit význam Durdíkovy kritiky.

Méně šťastni byli někteří jeho následovníci, kteří v duchu apriorní kritiky dogmatické nesnažili se vykládati díla básnická, nýbrž prostě kladli zákony a všeobecná pravidla, namnoze zastaralá a organický vzrůst literatury zastavující. Z apriorních kritiků přidržujících se konvenčního idealismu dovedl jen *Ferdinand Schulz* podepřítí své vývody empirií literárně dějepisnou. Do pedanterie a školometské ztrnulosti upadl jako kritik *Jan Ev. Kosina* (1827—1899), velice zasloužilý paedagog. Jeho posudky v „Komenském“ a v „Časopise Matice moravské“, jeho kritické dialogy shrnuté do sbírky „Hovory olympské“ (1879), jednající o purismu, dialektech, kosmopolitismu, směru národním atd., jeho „Drobné spisy“ (1888), dospívají v úvahách o ústředním bodě nutnosti to svéráznosti národní namnoze podivínských závěrů, jež činí podezřelými i cesta bizarrní argumentace a způsob nepřírozené, učenecky affektované řeči. Svěží jest Kosinovo dílo vzpomínkové „Život starého kantora“ (1899).

Ustrnulý dogmatismus, zaujatý však spíše ethicky národní než aestheticko-uměleckou stránkou vlastního učení, které bylo směsí abstraktního idealismu, společenského utilitářství a jakéhosi šosáckého smyslu pro přirozenost a pravděpodobnost, strávil celou osobnost

Františka Zákrejsa (1839—1907). Ani jeho společenský román „Národovci“ (1874 v „Osvětě“) ani jeho humoristická

prosa „Mezinárodní nevěsty“ (1882) a „Novelky z veselého péra“ (1883); ani jeho drama společenské „Národní hospodář“ (1867), ani jeho historické tragoedie „Poděbradovna“ (1872), „Král svého lidu“ (1879) a „Anežka“ (1883), ani konečně jeho veselohry „Dvě krásných očí“ (1873) a „Červenobílá stolistka“ (1883) významu nemají, jsou pouhými obdobami prací jeho přítele V. Vlčka. Za to dobově velmi příznačny jsou jeho hojně stati o francouzské literatuře, českém dramatu a básnictví, otázce pravosti rukopisů, o moderních směrech českých, jeho nekrology a polemiky, které psával do „Osvěty“ od založení listu do své smrti (1871—1907). V nich nemohla ani znamenitá sčtetlost kritikova, ani jeho groteskní humor, ani nezdolné nadšení pro duševní statky národního obrození, ani polemická obratnost zakrytí, kterak umělecké a mravní úzkoprsé doktrinářství nedovede a nechce pochopiti moderních složitých poměrů literárních, s nimiž vždy znovu podstupovalo boje předem ztracené.

Jazykozpyt a dějepis literární v létech 60. a 70.

Třeba že již na rozhraní doby vlasteneckoromantické a nového kulturního období byly učiněny pokusy odpoutati literární dějiny od studia jazykového a postavit je na širokou podstatu historie myšlenek a všeobecné vzdělanosti, jak nasvědčují drobné práce V. Nebeského a rozměrný celistvý pokus Sabinův, přece v jádře zůstalo pro 60. a 70. léta rozhodujícím seskupení těchto odlišných nauk, jak představovaly je osobnosti velkých buditelů Dobrovského, Jungmanna, Šafaříka. Soustavné a vědomě epigonské provádění jejich vědeckého programu, detailní a pečlivé pokračování v jejich práci, částečně i popularisace jejich studií — to vše jsou základní rysy české jazykovědy a literární historie v 60. a 70. letech, jež vyznačuje i jakýsi konservatismus spolu se zvláštní zálibou sběratelskou, proto působí obě tyto vědy, jakmile dotýkají se živého jazyka a živého písemnictví, retardačně, ba rušivě.

A) Jazykověda. V české jazykovědě, která příliš se odpoutává v této době od cizí filologie, zejména srovnávací, rozširuje se sice studiem skladby a zkoumáním dialektů, materiální znalost řeči, leč ve výkladě jazykových jevů, v studiu

staročestiny, v hláskosloví atd. není pokroku; bezpečnému postupu vadí ostatně stále odvolávání se na jazyk podvržených památek, jejichž přísná grammatická kritika byla východiskem nové školy a nové metody jazykovědné. Zvláště charakteristickými představiteli jazykovědného studia v tomto období jsou: *V. Zikmund*, *M. Hattala* a *Fr. Bartoš*; k nim druží se několik Hattalových žáků, kteří teprve ve sporu rukopisném za mezi této periody podali obsažnější práce; někteří populatoři filologičtí, pracující pro střední školu neb pro nezavěšené obecenstvo mezi nimi i původcové neblahých brusů, výmluvných to dokladů vládnoucího a rušivého konservativismu konečně slovníkáři a terminologové doplňují tuto skupinu.

Professor akademického gymnasia kněz *Václav Zikmund* (1816—1873) podal ve své „Skladbě jazyka českého“ (1863), jejíž výsledky přešly ve výtahu i do jeho školské „Grammatiky jazyka českého“ (1864, pozdější vydání zpracována J. Gebauerem), poprvé soustavnou českou syntax, doloženou bohatými doklady, opřenu o skladbu jazyků klasických, vyčerpávající hlavně řeč veleslavínskou a vynikající i logickou přesností; kromě této knihy, jež jest posud nejrozsáhlejším zpracováním syntaxe české, platí totéž o Zikmundových drobných studiích z pádosloví a ze skladby slovesa, již se týká i výborná monografie *Emanuele Týna* (1825—1870) „Časoslovo české u významu a bohatosti svých tvarů“ (1866).

Dlouholetý professor slovanské filologie na pražské universitě, nástupce Čelakovského *Martin Hattala* (1821—1903) stál jen svým veřejným postavením, nikoliv svou vědeckou prací v popředí jazykovědy české. Narodiv se 4. listopadu 1821 v Trstěně u Oravy na Slovensku, studoval bohosloví a stal se knězem, r. 1854. na základě svého „Zvukosloví“ povolán byl na stolicí, uprázdněnou smrtí Čelakovského, již zaujímal, stav se r. 1861. professorem řádným, do r. 1891., aniž, kromě nesčíslných, čistě osobních polemik, pracoval naukově. Zemřel v Praze dne 11. prosince 1903.

První práce Hattalovy, patřící buď v obor hláskosloví, v němž vedl si moderně, neb do dialektologie, kdež slovenským odštěpencům napsal soustavnou mluvnici, byly velmi cenné a vzbuzovaly krásné naděje; byly to „Zvukosloví jazyka staročeského i novočeského a sloven-

ského“ (1854), „Srovnávací mluvnice jazyka českého a slovenského“ (1857), „Mluvnice jazyka slovenského“ (1864 a 1865 ve II díl.); ale již dvojí zpracování téže otázky „De mutatione contiguarum consonantium in linguis slaviciis“ (1865) a „Počátečné skupiny souhlásek československých“ (1870), vědeckou kritikou odmítnuté, znamená filologické po-blouzení, jež sloučeno s nedůtklivou svárliivostí, planou po-vidavostí a sebevědomou chvastavostí, stupňovalo se ještě v absurdním „Bruse jazyka českého“ (1877) a vyvrcholilo pak ve sporu rukopisném 80. let, kdy Hattala mezi obránci hrál úlohu málo čestnou (1877). [Srv. Flajšhansův nekrolog v „Osvětě“ 1904 a „Hattaliana“ od Jar. Vlčka v „Listech filologických“ 1904.]

Hattala nepěstoval starou češtinu náležitou měrou, tak že poučení o ní čerpáno bylo ze dvou přehledných prací, opakujících jen starší výsledky, z *F. B. Květovy* vždy znovu otiskované „Mluvnice staro české“ (1860) a z *J. Jirečkova* „Nákresu mluvnice staro české“ (1870). Ze žáků Hattalových zabýval se professor *Ignác B. Mašek* (1837—1901) hlavně jazykovou obranou rukopisných padělků, professor *František X. Prusík* (1845—1905) pádoslovím, kmenoslovím, etymologií a vydáváním památek staročeských neodvisle od skupiny Hattalovy vznikly vynikající práce z kmenosloví opavského profesora a buditele *Antonína Vaška* (1829—1880) a monografie „Cizí slova ve slovenských řečech“ (1870) brněnského profesora *Antonína Matzenauera* (1823—1893).

Nejrázovitější filologickou osobností tohoto období byl velký moravský dialektolog, sběratel písní, národopisec a buditel

František Bartoš (1837—1906), nejtypičtější Moravan v české vědě. Narodil se 16. března 1837 v Mlatcově u Zlína na Moravě; vystudoval v Olomouci a ve Vídni; byl professorem ve Strážnici, Olomouci, Těšíně a posléze r. 1869—1888 v Brně, kdež r. 1888 stal se ředitelem gymnasiijním. Odešel r. 1892 na odpočinek do svého rodiště, žil tam do smrti dne 10. června 1906.

Jsa věrným a uvědomělým synem venkovského lidu moravského, Fr. Bartoš učinil úkolem svého života prozkoumati a vyložiti prostonárodní kulturu svého kmene a odkrýti tak proti literárnímu i vzdělanostnímu centralismu pražskému původnější a ryzejší zdroje osvětové. Spíše z vrozené lásky než

pod romantickými vlivy zahloubal se proto Bartoš do národopisného studia, hlavně zvykoslovného a dialektologického, a do horlivého sběratelství národních písní; při tom nestavil se ve svém promyšleném konservatismu a tklivém tradicionalismu povznešeně nad lid, nýbrž ztotožňoval se s ním, sdíleje se i o jeho nábožnost, jeho račovou lásku k půdě, o jeho dětinskou prostoduchost, jeho jadrný humor; vlastnosti ty mísily se v Bartošově osobnosti s nejednou pedantickou zvláštností pedanta a filologa, s nejedním rysem samotářského panice. Grammatické práce Bartošovy jsou trojího druhu: jako následovník jiného moravského buditele A. V. Šembery, jenž studium nářečí zahájil již r. 1864. „Základy dialektologie československé“, podal soustavný popis nářečí moravských ve dvou základních dílech „Dialektologii moravské“ (1886 a 1905 ve II díl.) a v „Dialektologickém slovníku moravském“ (1906); jako syntaktik řadou článků hlavně z pádosloví a pak „Składbou jazyka českého“ (1878, dočkala se 7 vyd., z nichž již 3. znamená důsledné provedení základního principu Bartošova; „Tvarosloví“ k ní r. 1879. na základě starší své práce napsal, ač nikoliv rovnocenně, brněnský professor *Matyáš Blažek* [1844—1896]) zdůraznil proti jazyku spisovnému bohatství řeči lidové a zároveň podal vzácné příspěvky k české fraseologii; posléze jako přísný strážce ryzosti jazykové hlavně po stránce fraseologické a stilistické káral v „Rukověti správné češtiny“ (1901) úpadkovou řeč soudobých novinářů a spisovatelů, opět ji léče svěží mizou řeči lidové. Obsáhlou svou činnost ve prospěch poznání moravské písně lidové Bartoš zahájil zdařilou „Anthologií z národních písní československých“ (1874) na základě sbírek starších; na to chodě po stopách Sušilových na dlouhých a opětovných poutích Moravou nashromáždil „Nové národní písně moravské“ (1882), „Národní písně moravské nově nasbírané“ (1889) a „Národní písně moravské nové nasbírané“ (1901, nákl. České Akademie, všechny tyto sbírky obsahují i nápěvy); konečně pak k potřebám školským neobyčejně šťastně vydal a rozebral „Sto lidových písní československých“ (1893). Ze sběratelské činnosti Bartošovy vzešly též jeho živé a barvitě národopisné stati, sebrané do knih „Lid a Národ“ (1883 a 1885 ve II díl.), „Naše děti“ (1888), „Moravský lid“ (1892), „Moravská svatba“

(1892), „Deset rozprav lidopisných“ (1905). Zvláštních zásluh si Fr. Bartoš dobyl i jako paedagog středoškolský: jeho čítanky pro střední školy ovládaly po desetiletí, jeho „Skladba“ do Gebauerovy doby byla učebnicí, jeho anthologie české lyriky „Vesna“ (1875) a „Vlast“ (1875), vydané pod pseudonymem *Fr. Zapletal*, dobře sloužily mládeži i škole. (Obraz Bartošovy činnosti a osobnosti, kromě nekrologů z r. 1906, z nichž nejlepší jsou Herbenovy vzpomínky v „Čase“, podává spis Jos. Bartochy „Z paměti a života Fr. Bartoše“ 1907.)

Jak M. Hattala tak Fr. Bartoš, tento originální prací hluboké jazykové intuice a výborné znalosti mluvy lidové, onen dobrodružnou snůškou podivných nápadů — uznali za dobré vystoupiti za ryzost jazyka a odsouditi jeho fraseologickou, stilistickou ano i tvarovou nekázeň, za něž činili zodpovědnými přílišný vliv němčiny, povrchnost novinářskou, odchýlení se od klassické fáse jazykové, jíž se jím zdálo období Veleslavínovo. Toto brusičství bylo v 70. letech běžné, rádo zapomínalo na organický rozvoj jazykový, rádo přeceňovalo tradici knižní, rádo upflišovalo zdůrazňování dialektických rysů, výsledky brusičství, jež v nejlepších stilistech literárních nalezlo odpůrce, byly spíše negativní. Když brusiči F. O. Mikeš (1872), J. Javůrek (1873) a V. Prasek (1874), uváděli věc do zámezí, ujala se práce zvláštní odborná kommise v „Matici české“, jejíž péčí vyšel r. 1877. „B r u s j a z y k a č e s k é h o“ (další zcela přepracovaná vydání 1881 a 1893), jehož stanoviskem jest zprostředkující středocesíť.

Z praktické jazykovědy pěstováno bylo hojně slovníkářství, v němž dají se lišiti dvě skupiny. Čistě praktičtí terminologové a slovníkáři chtěli posloužiti dobové potřebě a proto buď sestavovali prostě materiál k překládání z němčiny do češtiny, nepodávajíce mnohem více než seznamy slov, nebo tlumočili tu s většl, tu s menšl obratností odborné názvy technické, řemeslnické, právnické, lékařské atd. do češtiny, čerpajíce někdy ze staré zásoby slovní, jindy však uvádějíce směle novotvary; sem hledí práce *Josefa Franty Šumavského* (1798—1857), náležející většinou období předešlému, *Františka Špatného* (1814—1883), *Josefa Ranka* (*1833), *Arnošta Vysokého* (1823—1872) a j. Druhá skupina slovníkářů, skládající se vesměs z filologů odborně vzdělaných, pracovala přesně dle vzoru Slovníku Jungmannova, rozhojňujíc jeho materiál zásobou ze živého jazyka, z nářečí, z nově odkrytých a vydaných památek

neb prohlubujíc jeho výklady po stránce fraseologické či etymologické; kromě Matzenauera, Pruska, Bartoše, představuje skupinu tu hlavně professor akademického gymnasia *František Kott* (*1825), který své původní materiálie grammaticko-fraseologické proměnil v velký slovník opakující a doplňující, bohužel nesoustavně a nespolehlivě Jungmannovo veledílo; tento „Česko-německý slovník, zvláště grammaticko-fraseologický“ vyšel (1878—1893) v VII dílech a byl rozmnožen autorem samým řadou doplňků.

Kromě jazykozpytu českého, jenž byl namnoze pěstován s jazykozpytem slovanským, bylo ostatní mluvnictví až do obnovení české university zanedbáváno; jen klassická filologie těšila se pozorností. Ve všeobecné a srovnávací grammatice podal pražský professor *Bohdan Jedlička* (*1838) v „Kroku“ (1865) cennou methodickou studii, českoruský učenec *Čeněk Šercl* (1843—1908), obsáhlé theoretické dílo „Zoborujazykozpytu“ (1883); professor záhřebské university *Leopold Geitler* (1847—1885) řadu výborných děl o jazykové skupině litevsko-slovanské, na př. „Starobulharská fonologie se stálým zřetelem k jazyku litevskému“ (1873) a „O slovanských kmenech na —u (1877). Jako praktický polyglott a grammatický popularisator vynikl brněnský korektor *František Vymazal* (*1841), jenž kromě pěkných výborů ze slovanského básnictví, pravopisných a syntaktických příruček, vydal vtipné návody k naučení se nejrůznějších evropských řečí se stereotypním heslem „Sna dno a rychle“.

Zájem o jazyky a literatury klassické byl od doby obrozenské značný; naše snahy obrodné souvisely co nejtěsněji s velikým hnutím novohumanistickým, které od konce XVIII. věku postupně dobývalo si škol, působilo z nich na veškerou vědu a literaturu, oplodňovalo moderní vzdělanost prvky antickými, zdůrazňovalo proti dřívějšímu monopolu latiny znalost řečtiny, stavělo do popředí místo praktického ovládnání řeči latinské pochopení kultury starověké, jejího umění, především poesie. V době vlastenecké romantiky hovělo naše písemnictví novohumanistickému směru hojnými básnickými i prosaickými překlady klassických autorů, které od těžké neobratnosti prací Jana Nejedlého povznesly se až k formální dokonalosti přebásnění K. Vinařického; leč nešťastně volená časoměrná prosodie těchto překladů odtrhovala je od živé literatury. Jiné filologické práce z klassické filologie měly

ráz čistě školský a pomocný, spoléhající při tom většinou na prameny německé a nedbající nových výzkumů vědeckých; sem se řadí školní latinská mluvnice *Josefa Kořínka* (1829—1892), slovníkářské a mluvnické pomůcky pro latinu od *Václava Vojáčka* (1821—1897), tři veliké řecko-české slovníky *Františka Lepaře* (1831—1899), obě nepůvodní mythologie od *Lva Františka Sasky* (1832—1870) a *Tůmy Cimrhanzla* (1840—1899); o hlubším proniknutí antiky svědčí filologické práce nabáda- vého paedagoga *Václava Svobody* (1813—1888) a *Euarda Novotného* (1833—1876), výborného překladatele z řečtiny a spolu znalce jazykozpytu srovnávacího.

O soustavné a vědecké pěstování klassické filologie jazykem českým zvláštních zásluh si získal

Jan Kvíčala (1834—1908). Narodil se dne 6. května 1834 v Mnich. Hradišti, studoval gymnasium v Litoměřicích, universitu v Praze a v Bonnu, po krátkém působení středoškolském, stal se r. 1858. správcem filologického semináře pražské university, r. 1858. docentem klassické filologie, téhož roku mimořádným professorem, r. 1867. professorem řádným. Od r. 1861. přednášel klassickou filologii česky, jako první český vysokoškolský učitel této vědy; tehdy jsa šťastným organisátorem, obratným redaktorem, odborným učencem, pišícím práce z různých odborů klassické filologie, hlavně z exegetiky a kritiky textové, zručným překladatelem, položil základ k české klassické filologii. Veřejná činnost na říšské radě, v zemském sněmě, v zemském výboru, v zem. školní radě odvedly Kvíčalu, který r. 1883. přešel na universitu českou, po r. 1880. od vědecké práce; neobyčejného vlivu svého používal však Kvíčala, stoupenec politiky staročeské a zastánce padělaných rukopisů, k cílům osobním a stranickým, pro něž založil i filologickou revui „České museum filologické“ (1895—1905,) čímž znepřátelil si nejen politické ale i vědecké vrstvy; proto když r. 1905. odešel do výslužby, nebyl pohřšován, jeho práce z posledních let nemohou se rovnati mladším jeho knihám a studiím. Zemřel v Potštýně dne 10. června 1908. Starší práce Kvíčalovy vesměs, až na drobnější články v „Listech filologických“, psány jsou německy; české rozměrnější jeho práce spadají do 90. let a byly publikovány Českou Akademií. Jsou to zejména „Nové kritické a exegetické příspěvky k Vergliiově Aeneidě“ (1892), „Bádání v oboru skladby jazyků indoevrop-

ských“ (1894), „Kritické a exegetické příspěvky k Platonovým rozmluvám“ (1897). K pracím těm druží se dva překlady z klassických řečí, vydané v „Bibliotéce klassiků řeckých a římských“, kterou Kvíčala r. 1863. redigoval (v. v.). Herodotových „Dějín“ (1863--1864) a Sallustiova „Spiknutí Katilinova“ (1863). (Roku 1884. vydali žáci a ctitelé Kvíčalovi „Sborník prací filologických na oslavu jubilea prof. Kvíčaly“. V „Památniku na oslavu padesátiletého jubilea Františka Josefa“ (1898) redigoval Kvíčala s R. Novákem objemný oddíl IIIc „Filologie klassická“ (str. VIII + 88), tu vylíčila škola Kvíčalova podrobně, ale bez kritiky, ba se stranictvím, rozvoj české filologie klassické za vůdcovství Kvíčalova.)

Do doby Kvíčalova hlavního vědeckého působení spadá i založení první a dodnes jediné české vědecké revue filologické „Listů filologických a paedagogických“. Podnět k založení jich dal r. 1874. v „Jednotě českých filologů“ Antonín Truhlář, do redakce vstoupili J. Kvíčala, J. Gebauer, J. Niederle, V. Ot. Slavík, a věnován památce Jungmannově, vyšel první sešit r. 1874; do rámce pojata vedle klassické filologie i slavistika a paedagogika. Od r. 1876. redigovali „Listy filologické a paedagogické“ Kvíčala s Gebauerem sami, onen část klassickou, tento slavistickou; paedagogika byla velmi záhy vypuštěna a r. 1887. list nazván prostě „Listy filologické“. Pro spor rukopisný Kvíčala r. 1886. vystoupil a místo něho ujal se redakce klassické části J. Král, jenž s Gebauerem list po 20leté redakci odevzdal rukám mladším.

Z klassických filologů, vyšedších ze školy Kvíčalovy, vynikli v 70. létech hlavně grammatik a překladatel *Jindřich Niederle* (1840—1875 v. v.), homerista *Vilém Steinmann* (1840—1905), starožitník a kulturní historik *František Velíšský* (1840—1883) a mnohostranný graecista *Edvard Kastner* (* 1845). Odlukou výtečného žáka Kvíčalova J. Krále od osobnosti i směru učitelova začíná nové období české filologie klassické.

B) Dějepis literární. Ještě větší měrou než v jazykozpytě jevil se za 60. a 70. let konservativism, vedoucí až k myšlenkové stagnaci v dějinách literárních: Jungmannova „Historie literatury české“, jež nepobledla ani, když oba podnětů plní novotáři Nebeský a Sabina pracemi dílem úryvkovitými,

dílem chvatnými, obrátili pozornost k modernějším metodám v historii literární, zůstávala stále příkladným vzorem v uspořádání, v metodě, v pojetí; a tak i na dále spokojovali se dějepisci písemnictví bibliografickým výčtem místo pragmatického výkladu, suchým katalogisováním místo kritického rozboru, mrtvým hromaděním knihopisných a životopisných dat místo živého soudu. Někdejší romantický zájem o nejstarší období literární, zvrhl se nyní, když vědecké studium staré češtiny bylo zanedbáváno, v modlářské takměř uctívání podvrhů rukopisných; zkostnatělá záliba v tradici, která by měla být zároveň normou pro přítomnost, nachylovala se se zvláštní sympatií k t. zv. „zlatému období“ českého písemnictví; s jedné strany opatrnickví pěstitelů, s druhé pak liberalistický indifferentismus doby, vedly k zanedbávání studia náboženských ideí v českém reformačním písemnictví; přes vzácné podněty Nebeského nebylo dbáno o sledování kulturní a ideové souvislosti s cizími literaturami. Protože, jak oba představitelé nejtěsnějšího příslutí k tradici Jungmannově, I. J. Hanuš a A. V. Šembera, tak oba nositelé novějšího názoru o dějinách literárních V. B. Nebeský a K. Sabina zařazení v našem přehledu na příslušná místa vývoje slovesného, dlužno přehlednouti tu pouze řadu neobyčejně pilných epigonů, kteří zvětšivše jako soustavní sběratelé vydatně literárně historický materiál, nepřinesli nových ideí: byli to dílem detailní badatelé v oboru knihopisném a životopisném, seřadující své výzkumy občas do větších cyklických celků; dílem přesní vydavatele starých památek; dílem spisovatelé zaokrouhlených literárně dějepisných monografií, majících pravidelně rámeček biografický; posléze popularisující autoři příruček, sloužících hlavně účelům školským; velmi skromně zastoupeni jsou v tomto období autoři, zabývající se dějinami cizích literatur.

Nejtypičtějším představitelem těchto směrů byl

Josef Jireček (1825—1888). Narodil se dne 9. října 1825 ve Vys. Mýtě; po gymnasiálních studích v Litomyšli, filosofických a právnických v Praze, připravoval se ke katedře statistiky, záhy však pokoušel se i v žurnalistice. Povolán byl r. 1850. Lvem Thunem do ministerstva vyučování, pracoval tam, rychle povyšován, po 21 let, hlavně při úpravě školních knih; r. 1871. v kabinetě Hohenwartově se stal ministrem kultu a vyučování, leč, aniž dosáhl popularity doma i ve Vídni, odešel po pádu kabinetu z politického života vůbec. R. 1874. přestěhoval se

do Prahy; tu jako předseda „Královské Společnosti nauk“, mocný činitel ve „Sboru musejním“ i ve „Svatoboru“, v posledních letech také jako významný říšský a zemský poslanec, žil až do své smrti dne 25. listopadu 1888.

K literárně dějepisným studiím, k nimž druzí se i některé grammatické a dialektologické články a drobnější kulturně historické stati, přiveden byl Josef Jireček přípravami k českým čítankám a anthologiím, vydaným v letech 1853—1861, z nichž trojdílný „V ý b o r z l i t e r a t u r y č e s k é“ podává suchý, ale spolehlivý přehled dosavadních výzkumů literárně dějepisných a pěkné ukázky textové. Svoje studie, otiskované hlavně v „Časopise Českého Musea“ a v publikacích „Král. Čes. spol. nauk“, Jireček vyvrcholil některými objemnějšími knižními pracemi „Hymnologia bohémica, dějiny církevního básnictví českého až do XVIII. stol.“ (1878), „Jan Hodějovský z Hodějova a latinští básníci tovaryšstva jeho“ (1884), hlavně pak abecedně seřazenou „Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku“ (1875 a 1876, ve II dílech), v níž, průpravou k soustavným dějinám české starší literatury, seřadil objemný knihopisný a životopisný materiál namnoze nový; pro XV.—XVII. stol., jež Jireček nejlépe znal a nejsprávněji chápal, jest to příručka vynikající. Literárně historickým pracím Jirečkovým předcházely četné edice staročeských a středověkých textů namnoze v „Památkách staré literatury české“; hlavní vydání Jirečkova jsou: Blahoslavovy „Grammatiky“ (1857), Slavatových „Pamětí“ (1866—1868), „Denníku“ Heřm. Černína (1858), Salicetova „Lékařství“ (1867), Koldínových „Práv městských“ (1876), Dalimilovy „Kroniky“ (1877 a 1878), „Staročeských divadelních her“ (1878), „Brikcího z Licka“ (1880) a „Zřízení zemských“ (1882). Některé z těchto edic vydal zároveň s bratrem Hermenegildem, vynikajícím historikem právním, s nímž kromě spisů na obranu padělků rukopisných uveřejnili „Rozpravy z oboru historie, filologie a literatury“ (1860). (Německý životopis J. Jirečkův napsal J. A. Helfert 1889.)

Podobnou cestou zevrubného šetření bibliografického a životopisného bez zvláštní bystrosti kritické a bez proniknutí k psychologii doby snášel materiál k dějinám staročeské a obrozenecké literatury pečlivý, ač spíše jen mechanický sběratel

Antonín Rybička (1812—1899), vysoký soudní úředník ve Vídni, jenž dle svého rodiště psal také pod pseudonymem *Skutečský*. Vedle hojných příspěvků k českému místopisu, starožitnictví, právní historii, výtvarným dějinám, otiskovaných zejména v „Památkách archaeologických“, uveřejnil v „Čas. Čes. Musea“ velký počet studií z literární historie české X. I. a XVII. věku a pak objemnou sbírku životopisných statí starších českých buditelů „Přední křesťelé národa českého“ (1883).

Také četné časopisecké statí (hlavně v „Osvětě“), jež napsal někdejší professor češtiny ve vojenské akademii v Nov. Městě za Vídni a strategický spisovatel *Ferdinand Čenský* (1829—1887), obsahují hojnost životopisného materiálu k dějinám našeho obrození, sebraného způsobem Jirečkovým; sem nese se i Čenského sbírka dopisů z období obrozenského „Z dob našeho probuzení“ (1875), která s obdobnou anthologií Jar. Pospíšila „Z dob vlasteneckých“ (1883) patří k nejcennějším našim listářům XIX. věku.

K Jirečkovým literárním studiím ze středověku a raného novověku českého přiléhají i hojné literárně dějepisné statí pražského ředitele gymnasijsního *Karla Tieftrunka* (1829—1897). Hlavní zájem K. Tieftrunka, jenž činnost svou zahájil hojnými články z dějin města Litoměřic, nesl se k období Ferdinanda I., jak ukazuje jeho vydání „Historie české“ Pavla Skály ze Zhoře (1865—1870) i jeho dílo „O dporstavů českých proti Ferdinandovi I. r. 1547“ (1872) některé jeho studie v Čas. Čes. Mus. Velmi cenný příspěvek k dějinám našeho obrození podal na základě původních pramenů v „Dějínách Matice české“ (1881). Největšího rozšíření z Tieftrunkových prací došla jeho vlastně školní, ani pojetím ani methodou originelní příručka „Historie literatury české“ (1874, a častěji); vedle ní hojně užíváno bylo i přehledů českých dějin literárních, které napsali *Josef Rupert Maria Přecechtěl* (1821—1897), *Karel Ninger* (* 1827), *Bedřich Vilém Spiesz* (1842—1903) a *Karel Voroška* (* 1842), jenž soustavně zpracoval českou látku literárně dějepisnou a poetickou k potřebám školským.

Různé zmíněné monografie i příspěvky životopisné omezovaly se zpravidla na suché snesení materiálu, kdežto naopak zanedbávaly psychologický výklad osobností spisovatelovy a malbu jeho doby. Výjimkou byly však dvě cenné

knihy; jednak cyklická sbírka životopisů *novočeských* (částečně i jinოსlovanských) „*Naši mužové*“ (1863) od *Jana Erazima Sojky* (1826–1887), jednak životopis *Jungmannův*, jímž vrcholí činnost

Václava Zeleného (1825–1875), posléze ředitele malostranského gymnasia v Praze, vynikajícího novináře strany staročeské a organisatora školského i veřejného. Kromě dějepisných studií, jichž výsledkem byly vynikající překlady *Macaulayových* „*Dějín anglických*“ (1861) a *Bogdanichových* „*Dějín války vlastenecké*“ (1874) pracoval soustavně o životopise *Kollárově*, jehož však nevydal, o poznání *Havlíčkova* života a činnosti, čehož výsledkem kromě biografické ukázky bylo důkladné vydání nepolitických spisů *Havlíčkových* (v. výše); celé svoje dokonalé umění biografické, neomezující se jen na pramenné zjištění faktů, nýbrž postupující k vědeckému zařazení jich do rámce dobrého, projevil klassickým „*Životem Josefa Jungmanna*“ (1873 a 1874.)

Za pomůcky literárně dějepisných studií sloužily pro dobu starší vydání staročeských památek, pro dobu novou pak katalogy bibliografické. Vydávání staročeských památek organisováno bylo „*Maticí českou*“ ve sbírce „*Památky staré literatury české*“ (od 1876 10 sv.), kdež nejlepší jsou edice *Jirečkovy* a *Gebauerovy*, reprodukující nejen přesně a jednotně text, nýbrž jsouce opatřeny také náležitými úvody literárně dějepisnými, částečně i glossáři a poznámkami. Mnoho nově nalezených staročeských textů vydáno bylo, byl většinou čistě mechanicky, v *Čas. Čes. Musea*; od r. 1878. zavedly „*Listy filologické*“ hojnou rubriku textových ukázek „*Klasobraní po rukopisech*“, vynikající zvláštní přesností. Výhradně věnoval se vydavatelství staročeských památek i *novočeské epistolografie*

Adolf Patera (* 1836), knihovník *Českého musea*. Jeho obsáhlejší vydání „*Hradeckého rukopisu*“ (1881), „*Svatovítského rukopisu*“ (1886), „*Žaltáře Klementinského*“ (1890), jmenovitě pak „*Zbytků rýmovaných Alexandreid*“ (1881, spolu s *F. X. Prusíkem*) nepodávají více než prostý přepis textu, leckdy na základě vadné interpretace hláskoslovné; jeho drobnější příspěvky k poznání zlomkovitých rukopisů staročeských, otištěné vesměs v *Čas. Čes. Mus.*, doplnily v lecčems vědomosti o starém našem pí-

semnictví; jeho cenný rozbor podvržených gloss v „Mater Verborum“ (tamže 1877) přispěl mimoděk nemálo k posouzení Hankovy dílny padělatelské; v poslední době vydal v publikacích Čes. Akad. korespondenci Komenského, Dobrovského, Hanky.

Bibliografii pěstoval po Františku Douchovi jmenovitě pražský knihkupec *František Augustin Urbánek* (* 1842), jenž Douchův „Knihopisný slovník československý“ (1865) doplnil a vydal. Jeho periodický časopis knihopisný „Věstník bibliografický“ (1869—1873 a 1880—1883) se neudržel.

Skrovničkou měrou byly pěstovány dějiny literatur cizích; články v časopisech zabývaly se takřka výhradně nejnovější produkcí způsobem referujícím a informačním a i při tom postupovaly cestou kompilační, to platí však i o obou rozměrnějších dílech z dějin světové literatury, vydaných za mezí, leč v duchu tohoto období, o *F. V. Jeřábka* „Staré době romantického básnictví“ (1883) a o „Illustrovaných dějinách literatury všeobecné“ (1881) od gymnasijsního řiditele *Václava Petru* (1841—1906), známého také hojnými překlady, většinou z druhé ruky. I lze Durdíkovu monografii o Byronovi (v. v.) nazvatí jedinou cennou prací z dějin cizích literatur v tomto období.

Dějepis a pomocné vědy dějepisné v 50. až 70. létech.

Dějepisectví české až do smrti Palackého r. 1876. žilo výhradně z jeho podnětů a z jeho ideí; všichni přednější historikové čeští byli jeho žáky neb spolupracovníky, veškerá hlavní díla buď doplňovala neb prohlubovala jeho monumentální výtvor; vydavatelské práce daly se dle jeho plánů neb alespoň v jeho duchu; pro lid plšící popularisatoři českých dějin vykládali dle prací Palackého: ano i tam, kde ozval se odpor proti Palackého koncepci českého dějinného vývoje, hlásil se jako úmyslný protiklad k ideím patriarchovým, které všeobecně považovány byly za předpoklady samozřejmé. Rozvoj historické vědy české, která vstoupila do nového období teprve rozdělením university pražské, směřoval od Palackého filoso-ficko-náboženského směru v interpretaci českých dějin, k pečlivému sbírání a vydávání pramenů k podrobné kritice jednotlivých událostí; k právní a správní historii. Doba české reformace, posunutá Palackým do popředí celých našich dějin, za-

městnává veškeré historiky, někteří z nich prohlubují práce Palackého detailnějším studiem, jiní však staví se na hledisko konservativnější, na stranu autority, jsouce tím protichůdci Palackého.

Spolehlivá a podrobná historická práce spoléhá na řadu znamenitých podniků vydavatelských, které buď v úplnosti či ve výtahu předvádějí české prameny historické, vždy s větší přesností ediční. Palacký sám vydal v této době poslední V. a VI. díl (1862 a 1872) velké sbírky česky psaných listin do r. 1526. „Archivu českého“ a dal podnět k jejímu pokračování „Sněmům českým“, které redakcí Gindelyho počaly vycházeti r. 1877., aby pak po Gindelym převzal redakci jeho nástupce v archivářství zemském Fr. Dvorský. Souběžně s touto dvojí publikací listinných vycházely dvě řady obsáhlejších pramenů; byly to „Fontes rerum bohemicarum“ čili „Prameny dějin českých“ (1873—1893) redakcí a naimoze edicí Emlerovou, jež obsahovala látku až do XVI. věku, kdežto Gindelym redigovaná sbírka „Monumenta historiae Bohemica“ čili „Staré paměti dějin českých“ (1865—1874) přinášela prameny stol. XVI. a XVII. Jiným základním zdrojem pramenným bylo Emlerovo vydání „Pozůstatků desk zemských král. Českého“ (1870 a 1872 ve II sv.). Důležitým podnikem bylo i dokončení Erbenem počatých a široce založených „Regesta diplomatica“ (1855), jež podnikl a k r. 1346. dovedl Josef Emler (1873—1892, úhrnem IV sv.). Střediskem těchto a jiných podobných prací byl od r. 1862. nově založený archiv zemský.

Hlavní orgány historické práce české v této době byl „Časopis Českého Musea“, jenž v létech 1871—1890 za redakce Emlerovy hlavně se věnoval dějepisectví, vedle něho od r. 1869. moravský vlastivědný „Časopis Matice Moravské“, z revuí „Osvěta“; „Památky archaeologické“ a místopisné“ (od r. 1854.) pokusily se několikráte rozšířiti svůj rámeček starožitnický a praehistorický na dějepis všecken, leč bez zvláštního úspěchu.

Nejvýznačnějšími představiteli historické této periody byli V. V. Tomek, A. Gindely a J. Kalousek, k nimž na Moravě se družili B. Dudík a V. Brandl; řadu vydavatelů pramenů a pomůcek vedli J. Emler a T. Bílek; místopisné studium hojně pěstované prováděl ve velkém slohu A. Sedláček; mezi církevními historiky předem vynikli K. Borový a Fr. Krásli;

konečně popularisátoři dějin vlasteneckých význačně byli představováni K. V. Zapem. Do následujícího přehledu pojaty jsou i práce dějepisců, kteří duchem a metodou organicky se řadí do tohoto období, třebaže byly uveřejněny teprve později.

Palackého největším spolupracovníkem a následovníkem, doplňovatelem a protichůdcem byl

Václav Vladivoj Tomek (1818—1905). Nar. se 31. května 1818 v Hradci Král., studoval gymnasium v rodišti a v Praze, na to fakultu právnickou v Praze; od r. 1839.—1842. byl akcesistou pražského magistrátu. Vychovatelství v rodině Palackého sblížilo jej s Palackým, který od r. 1843. učinil jej svým honorovaným spolupracovníkem, roku 1845. pak zprostředkoval jmenování Tomka sekretářem Matice České. Seznámení se s hr. Lvem Thunem při archiválních studiích na Děčíně vyneslo Tomkovi r. 1850. mimořádnou professuru rakouského dějepisu na pražské universitě, na kterou se připravil studijní cestou do Paříže a do Německa, leč i zvláštní politické postavení, Palackému protichůdné národní krajní konservativism v duchu hr. Lva Thuna. Byl roku 1860. jmenován řádným profesorem svého oboru, který takřka sám se zvláštním důmyslem vytvořil, zastával svůj úřad do r. 1888., kdy odešel na odpočinek. V 60. letech stál v čele strany staročeské a prohloubil theoreticky český program státopravní; stále hájil do důsledků i za cenu popularity zásady vládně konservativní. Neumdlévaje v práci zemřel uprostřed činnosti dne 12. června 1905.

K vlastnímu velkému životnímu dílu dostal se Tomek až v 50. letech; před tím věnoval se některým pracím populárním, monografickým a vypracování dějin rakouských. Populární příručky Tomkova mládí jsou „*Krátký všeobecný dějepis*“ (1842), „*Děje země české*“ (1843; úplně nové zpracování roku 1850. „*Děje království Českého*“ vydáno mnohokrát, naposled ve vyd. jub. r. 1898); „*Děje Pražské v krátkém nastínění*“ (1845, rozšířené zpracování německé příručky „*Kurze Geschichte Prags*“ z r. 1844., jež je prvou skizzou Tomkova monumentálního díla); „*Děje monarchie rakouské*“ (1845; nové školské zpracování z r. 1851. stalo se po celém Rakousku v četných překladech učebnicí; širší a vědecktější podklad má Tomkova „*Příruční kniha dějepisu rakouského*“ z r. 1858. vzešlá z výkladů universitních a sahající do roku 1526., kterouž r. 1888. doplnil „*Novějším dějepisem rakouským*“ jdoucím do

r. 1860.; zásady, jimiž se spravoval při výkladu dějepisu rakouského, Tomek vyložil v stati „O synchronistické metodě při dějepise rakouském“ v Čas. Čes. Mus. 1854). Veškeré tyto příručky vynikají bohatostí a úplností látky, jasným a přehledným výkladem, výborným rozdělením, přísnou věcností a lidovým, průzračným slohem. Historickou svou slávu založil Tomek „Ději u niversity pražské“ (1849, jdou do r. 1436, druhý díl nevyšel; za to stručnější německé zpracování „Geschichte der Prager Universität“ z téhož roku sahá až do r. 1848.); dílo to založeno na hojných pramenech, výtečně upotřebených, na podrobném, místy i theologickém studiu hnutí husitského, leč přes pevně vytčené stanovisko ideové zachovává Tomek i tu krajní objektivnost nezúčastněného, takřka epického vypravovatele velikých dějů. Z pozdějších monografií Tomkových vznikl „Jan Žižka“ (1879) ze soustavné přípravy k IV. dílu „Dějepisu města Prahy“; „Sněmy české dle obnoveného zřízení zemského Ferdinanda II.“ (1868) ze zájmu o státní právo. politikou podníceného; obě místopisné studie „Příběhy kláštera a města Police nad Methují“ (1881) a „Místopisné paměti města Hradce Králové“ (1885) z oddané záliby krajinné.

Než veškeré tyto práce byly jen episodickým přerušením, či spíše průvodním zaměstnáváním vedle hlavního díla dlouhého života Tomkova, vylíčení dějin královského hlavního města Prahy, které jsou takřka zároveň dějinami celého národa. Ještě před r. 1840. doporučil Palacký Tomka pražskému purkmistru Müllerovi za městského pražského dějepisce, záhy Tomek práce zahájil, leč na nějaký čas přerušil. „Dějepis města Prahy“ počal vycházeti r. 1855. a byl rozvržen na VI knih, jež měly sahati až do nynějška; každá kniha o více dílech, ale rámeček překročen a dílo dovedeno jen do roku 1609. (úhrnem XII svazků v letech 1855—1901). Dílo opřeno jest o podrobné studie místopisné, jichž summu Tomek předvedl literárně v „Základech starého místopisu Pražského (1866—1875 ve III dílech s rejstříkem rozdělených dle čtvrtí pražských a vyčerpávajících látku do r. 1436.) a graficky na „Mappách starého Prahy“ (1892, obsahujících velký plán Prahy z roku 1419. a menší plány z r. 1200. a 1348.). „Dějepis města Prahy“ dle prvotního plánu měl předváděti hlavně společenskou, hospodářskou, správní, náboženskou a kulturní historii města

Prahy, ale počínaje knihou III. (ve 4 sv. v letech 1348—1436) stal se historik celého národa, jmenovitě v době válek husitských: s klidem a bez zaujetí, leč s netajenou sympatií pro Husa a s otevřenou antipatií k Táborům, Bratřím a českým protestantům, stoje na straně státní i církevní autority, vypravuje Tomek příběh za příběhem, neruše ani spekulací ani širokou malbou kulturní svého epického proudu. Snesl a zpracoval obrovský materiál (hlavně právě v knize III., méně již v knize IV. [1436—1547], kde nestojí vždy na výši historického zkoumání novodobého), jda všude do detailů objímaných stejnou láskou jakou věnoval hlavním událostem. (Druhého vydání „Dějepisů“, jež vychází od r. 1892., vydáno bylo posud VII dílů, poslední péčí V. Novotného.)

Svým „Dějepisem města Prahy“ postavil se Tomek, jemuž jako profesorovi universitnímu a vídeňskou vládou favorizovanému dějepisci rakouskému do jisté míry vykázan širší obor působnosti, po bok Palackému. Tomek v nejedné věci měl výhody před Palackým; jeho právníká průprava, jeho suše kritická vložka, jeho střízlivě rezervovaný úsudek, jeho hlubší odbornictví v zkoumání a užívání pramenů, jmenovitě archiválních, daly mu spolehlivou jistotu, již vždy neměl širší a geniálnější duch aprioristy Palackého, schylného povždy k spekulaci filosofické o dějinách. Tato střízlivá a suchá rozumovost zavedla však Tomka v oboru základního soudu o českých dějinách k nebezpečnému bludu; Tomek odsoudil náboženské hnutí české i v nejlepších jeho představitelích, pokud šlo proti autoritě, ano nerozpakoval se schvalovati násilných prostředků, jimiž církevní a státní autorita znovu vymáhala svých domnělých práv. Takto stanul a to nejen jako dějepisec, nýbrž i jako politik na stanovisku nečeském a zpátečnickém; také methodicky, namnoze vědomě vzdával se stanoviska evropského, cesty srovnávací ve prospěch úzkoprsého domácího odbornictví (Život svůj Tomek vypsál svou známou, suchou ale spolehlivou methodou ve II sv. knihy „Paměti mého života“ [1905 a 1906, I. díl obsahuje léta 1818—1860, II. pak 1861—1888]. Ocenění Tomkova významu podali V. Novotný v „Čes. Čas. Hist.“ 1898, J. Pekař v „Památníku Akademie“ 1898 [viz níže]; J. Kalousek v „Osvětě“ 1898. Na počest 70. zrozenin Tomkových vydaný „Sborník dějepisných prací bývalých žáků Tomkových [1888] obsahuje též úplnou bibliografii Tomkových spisů.)

Mnohem hlouběji do ducha české reformace pronikl Tomkův dlouholetý kollega universitní

Antonín Gindely (1829—1892), od r. 1862. ředitel archivu zemského a mimořádný profesor pražské university. Gindely, syn německého otce a české matky, kolísal vždy mezi českou a německou národností a psal více německy než česky; ač byl vyhlédnut od Palackého za pokračovatele jeho díla, dal se zcela vlastním směrem prostým historického idealismu a vlasteneckého zanicení; viděl v české reformaci, jmenovitě v Jednotě bratrské, k jejímuž prostudování položil široké pramenné základy, zjev neobyčejně důležitý a věnoval tudíž studiu náboženských českých poměrů v XV.—XVII. věku, k němuž přistupoval nejen historicky, ale i theologicky vyzbrojen nejlepší silou. Jeho díla jsou troskami velikých dvou plánů z českomoravských dějin v době reformace napsal jen „Geschichte der Böhmischen Brüder“ (1857—1858 ve II sv.) a z pramenů sem hledících vydal německy „Quellen zur Geschichte der Böhmischen Brüder“ (1859) a česky „Dekrety Jednoty Bratrské“ (1865); z dějin třicetileté války zpracoval pouze „Dějiny českého povstání“ (1870 česky a německy) a v pozůstalosti zanechal „Geschichte der Gegenreformation in Böhmen“ (vyd. 1894). Uprostřed obou plánů stojí kniha „Rudolf II. und seine Zeit“ (1863—1865, II díly). O jeho edicích viz výše.

Přimo na tradice Palackého navázal jeho první životopisec

Josef Kalousek (*1838), od r. 1871. docent, v letech 1882—1908 profesor českých dějin na pražské universitě. Kalouskovy historické práce podloženy jsou vesměs jeho vlasteneckým přesvědčením ze školy Palackého a Riegrovy, jeho idealistickým a výchovným pojetím dějin; státoprávní politika staročeská, jejímž Kalousek jest stoupencem a vlastní původ z chudé rodiny venkovské nezůstaly bez vlivu na jeho činnost dějepiseckou. Vedle edičních prací od r. 1886. jest Kalousek redaktorem obnoveného „Archivu českého“ — z nichž nad jiné vynikají „Řády selské a instrukce hospodářské“ (od r. 1905., posud III sv.), skvělý to materiál selského stavu v Čechách, vydal Kalousek dvě důležité, ba základní spisy právně historické „České státní právo“ (1871 a 1892) a „O staročeském právě dědickém“ (1894), řadu apologetických spisů, na př. „Obrana knížete Václava Svateho“ (1872, přepracované vyd. 1901) čelčích

hlavně proti historikům německým; několik knižních monografií „O historii kalicha v dobách předhusitských (1881), „Děje král. české společnosti nauk“ (1885) a „Stručný přehled dějin hradu Pražského“ (1907); pak vzorný spis populární „Karel IV., Otec vlasti“ (1878). Věrným následovníkem a strážcem odkazu Palackého osvědčil se Kalousek, vydav k Palackého „Dějinám“ „Historickou mapu Čech XIV. stol.“ (1874), připraviv k novému vydání a opatřiv životopisem v l. 1876—1878 „Dějiny“; posléze napsav studii „O vůdčích myšlenkách v historickém díle Fr. Palackého“. Málo šťastné jsou jeho obrany rukopisných podvrhů. (R. 1908. při příležitosti 70. zrozenin Kalouskových vyšlo několik studií o něm V. Novotného v „Čase“ a ve zvl. otisků, R. Urbánková v „Přehledě“, J. Volfova v „Osvětě“ a téhož bibliografie prací Kalouskových v „Českém Lidu“.)

Velice živý ruch historický zavládl od 50. let také na Moravě. Starší práce Ř. Volného, A. Bočka, A. V. Šembery, jež se nepovznášely buď nad monografickou metodu, buď nad činnost ediční, u Bočka nad to zcela nespolehlivou, zasluhovaly doplnění neb revise; soustavné dějiny Moravě však scházely. Mohutný náběh k nim učinil

Beda Dudík (1815—1890) benediktin rajhradský, od r. 1855. zemský historiograf moravský. Vykonav obsáhlé přípravy v archívech římských, cestou do Švédska i studiem v zemském archívu moravském, o čemž svědčí řada německy psaných studií, jakož i ediční podnik „Mährens Gesichtsquellen“ (1850), jal se vydávati na obrovských základech založenou „Mährens Allgemeine Geschichte“ (1860—1898 ve XII sv.; v českém překladě sluje „Dějiny Moravy“ 1870—1884), jež dospělo však pouze k r. 1350. a nedovedlo ohromný a všestranný, s velkou učeností sebraný materiál ovládnouti ani kritickým soudem ani jednotící ideí, takže zklamalo nejen nadšené Moravany, shledávající tu vyvrácení mnohé oblíbené domněnky, ale i kruhy odborné. Českým originálem mezi pracemi Dudíkovými jsou jen „Dějiny knihtiskařství na Moravě“ (1876).

Mezi Moravany, již se polemicky s Dudíkem střetli, nej-přednější byl

Vincenc Brandl (1834—1901) od r. 1861. zemský archivář moravský (proti Dudíkovi míří „Poloha starého Velehradu“

1862). Nejhojnější jsou Brandlovy práce vydavatelské: redakce dalších dílů „*Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*“ (odr. 1874), „*Libri citationum et erectionum*“ (1872—1895 v VI sv.), důležitých památek právních „*Knihy Drnovské*“ (1868), „*Knihy Tovačovské*“ (1868) a „*Knihy Rožmberské*“ (1872), pak „*Spisů Karla st. ze Žerotína*“ (1866—1872 v V sv.); velmi cennou knihou pomocně historickou jest „*Glossarium illustrans bohemoraviae historiae fontes*“ (1879). Průpravou k moravské vlastivědě jest jeho „*Kniha pro každého Moravana*“ (1862, přeprac. vyd. 1892). Méně šťastny jsou tři Brandlovy práce literárně historické, v nichž vědeckému upotřebení látky namnoze nové vadí nedostatek volného úsudku a kritického rozhledu; jako ve veřejném životě jeví se i v těchto životopisech Josefa Dobrovského (1883), Pavla Josefa Šafaříka (1887) a Karla Jaromíra Erbena (1887) neméně než ve své „*Obraně Libušína Soudu*“ (1879) úporným a zkostnatělým konservativcem.

Z ostatních dějepisců na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku dlužno jmenovati ještě *Františka Sasínka* (*1830), jenž pracuje zvláště o nejstarších církevních dějinách česko-slovenských; badatele v praehistorii moravské *Martina Kříže* (1841—1907); moravského topografa a valašského národopisce *Matouše Václavka* (*1842), a historika slezského *Vincence Praska* (*1843).

Většina uvedených dějepisců zabývala se mimochodem také vydáváním dějinných pramenů českých, jejichž nejdůležitější sbírky hned úvodem byly svrchnu jmenovány; během času však ukázala se potřeba, výhradně a soustavně se věnovati pomocným vědám historickým a podle vzorů cizích vzdělávati v nich i dorost universitní. Dvojí ten úkol provedl celým svým životem

Josef Emler (1836—1899), od r. 1870. archivář města Prahy, od r. 1879. mimořádný, od r. 1887. řádný profesor pomocných věd na pražské universitě a v létech 1871—1890. redaktor Čas. Čes. Mus. Vedle velkých zmíněných edicí „*Pramenů dějin českých*“ a dokončení „*Regest*“ vydal Emler ještě 10. sv. t. zv. „*libri confirmationum*“, důležité to latinské památky středověkého života církevního, pak „*Deset urbářů českých z doby před válkami husitskými*“ (1881) a četná nekrologia klášterní. Účelům studijním hofl

jeho příručka věd pomocných „Rukověť chronologie křesťanské, zvláště české“ (1876), již populárně zpracoval moravský kněz *Emanuel Justinián Mittner* (1815—1894).

František Dvorský (1839—1907), od r. 1863. spolupracovník, od r. 1892. nástupce Gindelyho v zemském archivu, byl samouk, jenž vlastní pílí vyšvihl se na vážného pracovníka archivního. Na úkoly, jakými bylo redigování „Sněmů českých“ po Gindelym, neb vydávání „Listů Karla ze Žerotína“ (1904) jeho vědomosti a síly nestačily, takže tu zavinil řadu soustavných hrubých chyb; za to se mu podařily mechaničtější snůšky „Historické doklady k záměrům Albrechta z Valdštýna“ (1867), „O počtu domů v Praze“ (1882), „Paměti o školách českých“ (1886); jedna výborná monografie historická „Albrecht z Valdštejna až na konec r. 1621“ (1892); zejména však rázovité duchem i jazykem listáře českých šlechtičen „Staré písemné památky žen a dcer českých“ (1872), „Zuzana Černínová z Harasova“ (1886), „Máteř a dcera Zuzany Černínové“ (1890), jejichž archaistický ráz uměl vtisknouti i pokusům svým novellistickým (v. výše).

Dva ze starších badatelů vytkli si přesně obor činnosti, jejíž ráz, přes formu výkladu, v jádře jest přece vydavatelský; *Hermenegild Jireček* věnoval se výlučně studiu památek právních, *Tomáš Bílek* shledávání dokumentů k dějinám protireformace v Čechách.

Hermenegild Jireček, rytíř ze Samokova (* 1827), bratr Josefa Jirečka, s nímž leccos společně vydal, působil dlouhá léta jako odborný přednosta v ministerstvu vyučování. Opustiv belletrii, kterou se zabýval v mládí, věnoval se studiu staročeského práva se stálým zřetelcm k právním poměrům staroslovanským; o tom svědčí edice „Codex iuris bohemicus“ (1866, sahající od nejstarších dob do XVII. věku), „Svod zákonů slovanských“ (1880), „Obnovené právo a zřízení zemské“ (1888), „Korunní archiv český“ (1896) a Všehrdovy „Knihy devaterý“ (1874); hlavně pak velké všeobecné dílo „Slovanské právo v Čechách a na Moravě“ (1863) i „Životopisy některých právníků českomoravských“ (1899). Četné statí *Hermenegilda Jirečka* slouží obraně podvržených rukopisů. (Bibliografii svých prací vydal *Jireček* r. 1896 sám, význam jeho ocenil téhož roku v „Osvětě“ *K. Kadlec*.)

Tomáš Bílek (1819—1900), ředitel akad. gymnasia v Praze, zpracoval obrovský historický materiál ze XVII. věku, shledaný značně dříve až v 80. a 90. letech a sice v knihách „Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618“ (1883 a 1884 ve II sv.), „Reformace katolická“ (1892), „Statky a jmění kolleji jesuitských“ (1893), „Dějiny Tovaryšstva Ježíšova v zemích království českého“ (1896). Metoda těchto pilných, ba materiálem přeplněných knih není však přesně vědecká; posvěcení dává jim vroucnost soucitu a stupeň sympathie, jimiž Bílek sleduje osudy českých mekatolků.

Zvláštní záliba věnována byla historickému místopisu; s neobyčejnou péčí snášeny byly lokální dějepisné detaily kostelů, klášterů, okresů a míst, často od snaživých diletantů bez průpravy. Vzory vědeckých monografií podali V. V. Tomek knihami o Polici nad Medhují (1881) a o Hradci Králové (1885) a H. Jireček dějinami Vysokého Mýta (1884); z ostatních topografů zasluhují zmínky *Petr Miloslav Veselský* (1810—1889), dějepisec Kutné Hory; *František Pluskal Moravičanský* (1811—1901), místopisec moravský; *Antonín Norbert Vlasák* (1813—1900), vydavatel „Bibliotéky místních dějepisů“ (1873—1885), jež obsahovala hlavně místopisy jihočeských okresů; *František Jan Zoubek* (1832—1890), dějepisec Kostelce n. O. a hradu Potštýna; historik Kolína *Josef Vávra* (* 1838); dějepisec Náchoda a autor četných historických knih pro mládež *Jan Karel Hraše* (1840—1907) a církevní místopisec pražský *František Ekert* (1845—1903), autor „Posvátných míst král. hl. města Prahy“ (1883 a 1894 ve II sv.).

Několikrát učiněn byl pokus shrnouti veškerou místopisnou látku do díla jednoho, při čemž pravidelně volen rámcem abecedního slovníku, tak r. 1863. Sládkem a Orthem, r. 1877. Jakubem Malým, posléze r. 1895. V. Kotyškou. Historickou část „Úplného místopisného slovníka království Českého“ od V. Kotyšky zpracoval klassický mistr historické topografie české

August Sedláček (* 1843), gymnasiijní profesor v Táboře. Místní monografie Vožice (1870), Rychnova nad Kněžnou (1871), Čáslavě (1874), Říčany (1873), pak „Průvodce po památných místech okolí Tábořského“ (1897 ve III sv.) byly takřka průpravným cvičením před monumentálním dílem Sedláčkova života, jímž jsou

„Hrady, zámky a tvrze království Českého“ (od r. 1881, dosud XIV sv. z rozpočtených XV). Sedláčkovu dílo chce obsáhnouti dějiny všech opevněných míst českých, ať dochovaných, ať zmizelých, chce jim předeslati důkladný popis, sepnouti je s historií šlechtických rodů, leč zarámcovati též do dějů celého panství, často i orámovati arabeskami kulturními, místními pověstmi atd. Vedle lokálních archivních studií, začasť poprvé konaných, opírá se Sedláček i o průpravu genealogickou, heraldickou, sfragistickou; nejpěknější z heraldických a rodových pověstí vydal jako „Sbírkou historických pověstí lidu českého v Čechách, na Moravě a ve Slezsku“ (1898); s M. Kolářem vydal „Československou heraldiku“ (1902).

Z jiných pomocných nauk dějepisných pěstována byla hlavně numismatika professorem *Josefem Smolíkem* (* 1832), jenž dilly „Pražské groše“ (1894), „Denáry úředních knížat na Moravě“ (1896), „Denáry Boleslava I.“ atd. (1901), ukázal se nejlepším numismatikem českým a historická strategika advokátem *Hugem Tomanem* (1838—1898), jenž vedle několika děl o Janu Žižkoví zanechal v pozůstalosti „Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy“ (1898).

V dějinách církevních vynikli oba redaktoři „Časopisu katolického duchovenstva“, který kromě prací z pastýřského bohosloví přinášel i hojně studie dějepisné, *Klement Borový* a *František Krásal*, již pracovali v církevní historii české, kdežto *František X. Kryštůfek* podal na základě universitních svých výkladů obecné dějiny katolické církve. Práce Borového a *Kráslovy* jsou případným doplňkem studií světských historiků; spočívajících na badání v archivě arcibiskupském a kapitulním v Praze, kdežto onino se většinou obmezili na archiv městský, zemský, místodržitelský v Praze a říšský ve Vídni.

Klement Borový (1838—1897), professor bohoslovecké fakulty v Praze, posléze kanovník kapituly u sv. Víta, přidružil se jako vydavatel k *Emlerovi* a *Brandlovi*, připraviv k tisku „Akta konsistoře utrakvistické“ (1868), „Akta konsistoře katolické“ (1869; později vydával akta sem hledící *F. Tadra*, v. níže) a „*Libri erectionum*“ (1875—1883 v V sv.). Hlavní historické studie Borového nesou se k dějinám katolické církve v XVI. věku: „*Antonín Brus z Mohelnice*“ (1873), „*Martin Medek*“ (1877); širší rámec mají „*Dějiny arcidiecese Pražské*“ (1873).

František Krásl (1844—1907), světící biskup pražský, vydal výborné monografie historické a hagiografické „Arnošt hr. Harrach, kníže arcibiskup Pražský“ (1885), „Svatý Prokop, jeho klášter a památka u lidu“ (1895), „Blahoslavený Hroznata“ (1893), „Svatý Vojtěch, druhý biskup pražský“ (1898).

Cennou pomůckou k církevním dějinám českým jsou podrobné církevní mapy Čech, Moravy a Slezska od faráře *Kristina Františka Plodka* (1840—1894). Professor církevních dějin bohoslovecké fakulty v Praze *František X. Kryštůfek* (*1842) kromě učebního „Všeobecného církevního dějepisu“ (1883—1892 ve III díl.) podal i speciálnější „Dějiny církve katolické ve státech rakousko-uherských s obzvláštním zřetelem k zemím koruny České“ (1898).

Dějepisí popularisatoři pracovali buď pro široké vrstvy čtenářské, buď pro školu; onde řídili se hlavně tendencí vlasteneckou, těžíce z ovládajícího historismu, zděděného z období romantického, tuto pak sledovali snahy výchovné.

Z popularisatorů dějin domácích nejšťastnější byl

Karel Vladislav Zap (1812—1872), úředník ve Lvově, později professor v Praze. V odborných dějinách českých má Zap, patřící též k našim starším zeměpisčům, význam jako organisátor a badatel archaeologický, jenž r. 1854. v nákladě „Matice české“ založil a do r. 1869. redigoval „Památky archaeologické a místopisné“, pěstuje v nich hlavné dějiny staršího umění domácího a topografii; téhož rázu jsou Zapovy spisy „Historicko-umělecké památky pražské“ (1864), „Praha“ (1868) a po F. B. Mikovcovi převzaté názorné „Starožitnosti a památky země České“ (1863). Popularitu Zapovu založila jeho „Českomoravská kronika“ (1862—1872 ve III díl. jdoucích do r. 1526., nové vydání od r. 1906.), kde lidově a prostě s živou výmluvností a zábavnou barvitostí, užívaje starých naivních kronik i nových dějepisných výzkumů v duchu vlasteneckém a svobodomyšlném, ovšem bez hlubší kritiky předváděl celý obsah minulosti české. Po smrti Zapově pokračovali v „Kronice“ *Josef Kořán* (*1838), *A. Rezek* (viz níže) a *J. Svátek* (v. výše).*)

*) Zajímavým zjevem spíše kulturním než literárním byla choť Zapova, rozená Polka *Honorata z Wiśniowských Zapová* (1825—1856), zakladatelka vlasteneckého ústavu pro

Z ostatních popularisátorů českých dějin jsou významnější :

Emanuel Tonner (1829—1903), překladatel latinských pramenů k českým dějinám; románopisec *Josef Svátek*, *Ferdinand Schulz*, vydavatel *František Dvorský* (o všech viz výše), pak politik a statistik *Karel Adámek* (* 1840); z popularisátorů dějin cizích gymnasiijní ředitel *Václav Křtízek* (1833—1881) spisovatel učebnic dějepisných.

Soustavný a kritický přehled české práce dějepiscké od roku 1848. podal *Josef Pekař* v oddílu I. b) „Dějepisectví“ v „Památníku na oslavu padesátiletého jubilea Františka Josefa I.“, k němuž přistupují kratší stati o historických vědách pomocných; toť hlavní pramen našeho nástinu.

3. Doba přítomná.

Povaha doby. Literatura doby přítomné, kterou počítáme zhruba od Hálkovy smrti r. 1874. až do dnešních dnů, spočívá na základech položených Hálkem a Nerudou a jejich literárními a vědeckými vrstevníky. Mladší pokolení, hlásící se od sedmdesátých let o podíl v literatuře, přifařovala se organicky k nim, účastníci se v týchž časopisech i sbírkách, zachovávající s ním osobní přátelské styky, zejména pak pokračující v ideovém i uměleckém směru jejich. Duševní a literární vývoj generace Hálkovy a Nerudovy řízen byl dvěma protilehlými principy, jejichž polarita, spor a konečné vzájemné vyrovnání znamená vlastní ideové drama této literární generace. Principy těmi jsou na jedné straně literární kosmopolitism, na druhé straně směr vlastenecko-tradiční, přimykající se jednak k poesii lidové, jednak čerpající podněty ze staršího básnictví předběžznového, dílem i z literatur slovanských. Oba tyto proudy jdou od sedmdesátých let vedle sebe i proti sobě, kdežto v generaci seskupené kolem „Májů“ šly spíše časově za sebou, na př. u Nerudy a u Světlé.

Nyní stojí na jedné straně t. zv. škola národní: přimyká se k rodné půdě a k domácí tradici literárními náměty a látkami, obrací se se zálibou k vlastenecké minulosti, má živý zájem pro veřejné boje kulturní snahy národů slovanských,

dívky a autorka dívčího almanachu „Ne z a b u d k y“ (1859). Viz o ní Karol. Světlé „Z literárního soukromí“ a monografii E. Jelínka (1894).